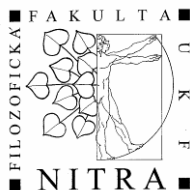

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA MANAŽMENTU KULTÚRY A TURIZMU

KONTEXTY
kultúry a turizmu
2/2009

Redakčná rada:

Prof. PhDr. Jaroslav Čukan, Csc. – predseda
Prof. PhDr. Jozef Vladár DrSc.
Prof. PhDr. Alžbeta Uhrínová – Hornoková, PhD.
Doc. PhDr. Ivan Dubnička, PhD.
Doc. PhDr. Marwan Al-Absi, Csc.

Šéfredaktor:

PhDr. Ladislav Lenovský, PhD.
E-mail: llenovsk@ukf.sk

Zodpovedný redaktor:

PhDr. Boris Michalík, PhD.
E-mail: bmichalik@ukf.sk

Preklad do anglického jazyka:

Mgr. Jana Hučková

Technický redaktor, návrh obálky:

Bc. Daniela Bačová

Adresa redakcie:

Kontexty kultúry a turizmu
Katedra manažmentu kultúry a turizmu
FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Tel.: 0907 670 175
E-mail: dbacova@ukf.sk

Všetky štúdie sú recenzované.
Neprešlo jazykovou úpravou.
Náklad: 100 ks

Registračné číslo Ministerstva kultúry SR:
EV3217/09

ISSN 1337-7760

Tlač zabezpečuje:

Obsah:

Editorial 3

Štúdie

Jozef Vladár
Zlato v praveku Slovenska 3

Margita Jágerová
Cintorín ako etnokultúrny fenomén 8

Ján Botík
Posolstvo našich starých cintorínov 11

Marwan Al-Absi
Žena v arabskej kultúre 14

Ladislav Lenovský
Študenti zo slovenského zahraničia a ich identita 19

Barbara Pavlíková
Národnostné menšiny a európska legislatíva 23

Darina Eliašová
Slovenské kúpeľníctvo v historickom kontexte 28

Marcel Mudrák
Vandrovali Hudci – festival dávnej hudby 31

Boris Michalík
Cezhraničná spolupráca v kultúre a turizme 35

Petra Štefániková
Sociálny cestovný ruch na Slovensku a v Nemecku 38

Recenzie

Darina Eliašová
Slovenské kúpeľníctvo v 20. storočí
(Katarína Havranová) 42

Juraj Borovský, Eva Smolková, Iveta Niňajová
Cestovný ruch. Trendy a perspektívy
(Michala Dubská) 42

Dagmar Jakubíková
Marketing v cestovnom ruchu
(Roman Zima) 43

Správy

Zväz Slovákov v Chorvátskej republike a Ústredná knižnica
Slovákov v Chorvátskej republike 44

Zachovávanie tradícií ako súčasť osvetovej činnosti Slovákov v
Maďarsku 45

Rozvoj mikroregiónu Biely Kameň – správa z odborného
podujatia 46

Drobná sakrálna architektúra na strednom Spiši 47

**Foto na obálke: zlaté výrobky (upravila D. Bačová, pôvodné
foto: archív Archeologického ústavu SAV)**

Editorial

Záverečné číslo 2. ročníka nášho časopisu o najrôznejších kontextoch kultúry a cestovného ruchu potvrdzuje jeho interdisciplinárne zameranie a možnosť publikovať bez generačného obmedzenia. Obsah otvára štúdiá archeológa o role zlata v pravekej medzikultúrnej výmene. Vzájomne sa dopĺňajúce príspevky o cintoríne ako výnimočnom kultúrnom priestore tiež poukazujú na široký etnografický záber od analýzy materiálnej sféry cez duchovnú, sociálnu, umeleckú aj symbolickú. Nasleduje kultúrno-historický exkurz o postavení ženy v arabskom svete a reflexia o slovenských študentoch zo zahraničia v Nitre. Etnickú problematiku dopĺňa predstavenie politologických a legislatívno-právnych aspektov existencie etnických minorít v integrovanej Európe. Časopis poskytuje priestor aj ideologickým, ekonomickým a ďalším súvislostiam sloven-ského kúpeľníctva. Možnosti rozmanitej spolupráce kultúry a turizmu, vrátane cezhraničnej, dopĺňa zaujímavý materiál o sociálnom cestovnom ruchu. Z bloku recenzií a správ si dovoľujeme upozorniť najmä na informácie o slovenských inštitúciách v zahraničí a aktivitách katedry manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre. Ponúkame zaujímavé a poučné čítanie.

Jaroslav Čukan

Zlato v praveku Slovenska

Jozef Vladár

Kľúčové slová:

archeologické výskumy, zlato, kultúrna výmena.

Abstract:

When comparing ancient cultures in Slovak or broader context archeologists found a lot of evidence of intercultural exchange as well as metal mining and metallurgy on our territory.

Zlato patrilo nepochybne už od najdávnejších čias pravekej Európy k tým lákavým artiklom, ktoré vždy upútavali pozornosť spoločnosti. Nevďačí za to iba svojmu ušľachtilému vzhľadu, ale predovšetkým vynikajúcim vlastnostiam. Bolo výborným kujným materiálom na výrobu šperkov a najrozmanitejších výrobkov. Od mladšej doby kamennej bolo neodmysliteľným atribútom výsádného spoločenského postavenia. Zlato sa v prírode nachádzalo väčšinou v rýdzej podobe, isteže, aj so zanedbateľnými prímiesami iných chemických prvkov. Jeho cieľavedomá exploatácia začína od obdobia eneolitu, keď sa v stredoeurópskom prostredí objavujú najstaršie medené výrobky. Významné lokality – Banská Štiavnica, Kremnica, ale i Zlatá Idka na východnom Slovensku, známe ťažbou zlata v stredoveku, poskytovali už pravekému osídleniu vhodné možnosti exploatácie. Dozaista s tým súvisel i súveký rozmach produkcie zlatých výrobkov v severokarpatskej oblasti.

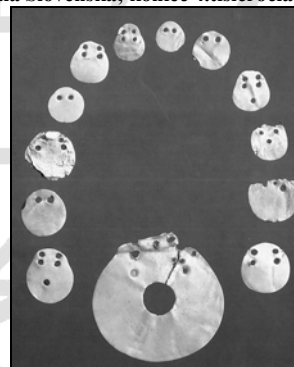
Ryžovanie zlata zo zlatonosných potokov a riek má pradávnu históriu. Nijako teda neprekvapuje, ak zlato pre svoje fyzikálne, ale najmä estetické hodnoty bolo

predmetom záujmu „zlatokopov“ už od eneolitu (okolo 3200 rokov pred n. l.). Intenzívne sa využívali aj povrchové zdroje medených rúd. Žiaľ, dosiaľ sa nepodarilo na Slovensku dokázať pravekú ťažbu medi ani zlata. Využitie zlata na výrobu ozdôb a rôznych kultových predmetov dokladajú všetky kultúry európskeho praveku. Je logické, že neskôr sa zlato stalo najvýznamnejším ekvivalentom najrôznejších hodnôt.

Už v starovekom Egypte boli otvárané bane na zlato a úspešne sa rozvíjala aj technológia jeho rafinácie. Na Blízkom Východe od 6. stor. pred n. l. predstavovali zlaté platidlo v diaľkovom obchode. Zároveň sa mince využívali aj na teauráciu v zlatých pokladoch. Aj v Byzancii bola zlatá minca používaná počas celého stredoveku, na rozdiel od západnej a strednej Európy, kde sa v období raného feudalizmu v obchodných stykoch využívalo zlato. Zlaté bane v Kremnici a Banskej Štiavnici patrili k najvýznamnejším v Európe.

Najstaršie slovenské zlato. Veľké, systematické archeologické výskumy, ktoré sa po roku 1945 postupne realizovali na území Slovenska, priniesli množstvo závažných nálezových fondov pre poznanie európskeho dávneku. Sú v nich neraz zastúpené aj výrobky zo zlata. Zlato upútavalo vždy najviac pozornosť širokej verejnosti. Možno to vysvetliť aj tým, že senzačné objavy pamiatok zo zlata lákali pozornosť už od čias výskumov H. Schliemanna v Tróji, Mykénach, ale zaslúžili sa o to najmä prekvapujúce objavy zlatých pamiatok v civilizáciách mezopotámskej oblasti a najmä starovekého Egypta.¹ Ako príklad možno uviesť fascinujúce poklady v hrobke Tutanchamona, panovníka 18. egyptskej dynastie.²

Obrázok 1 TIBAVA a Veľké Raškovce. Najstaršie zlaté ozdoby z územia Slovenska; koniec 4.tisícročia pred n.l.

Zdroj: archív Archeologického ústavu SAV.

Pravda, zlaté výrobky slovenského praveku nemožno, a ani netreba, porovnávať so spomenutými pamiatkami nedozernej kultúrno-historickej hodnoty. Ich význam pre dejiny svetovej civilizácie netreba vari ani vyzdvihovať. Je potrebné však v tomto kontexte upozorniť na skutočnosť, že aj na našom území sa našli unikátne pamiatky, ktoré i z hľadiska formovania dávnej európskej kultúry majú vysokú hodnotu a trvalý historický význam.³

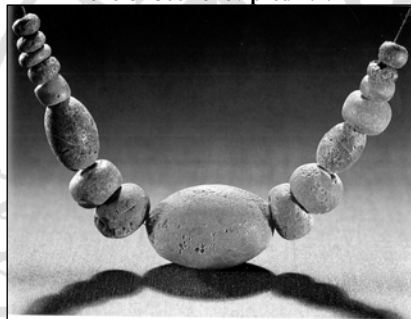
¹ SCHLIEMANN 1966, BARTONĚK 1969: 17, ENCYKLOPÉDIE ANTIKY 1973, OLIVA 1976

² HART – DAVIS 2009: 64, JACQ 2002: 190

³ VLADÁR 1983: 16

Sotva sa stačili na území Slovenska v mladšej dobe kamennej rozšíriť a udomáčniť prvé medené výrobky, dochádza i k pokusom o spracovanie zlata. Dávalo nepomerne širšie možnosti umeleckého stvárnenia než iný kov. Poskytovalo takmer neohraničené možnosti ľudskej tvorivosti a fantázie. Odolávalo všetkým nepriaznivým vplyvom času i prírodného prostredia. Ani po tisícročiach nestratili výrobky zo zlata nič zo svojej dokonalosti a pôsobivosti. Bezkonkurenčná kvalita, predurčili tento ušľachtilý kov na najjemnejšie umelecké práce, aj napriek tomu, že praktický význam zlata nebol v praveku obzvlášť veľký. V súvislosti s výskytom najstarších zlatých výrobkov na pohrebiskách tisa-polgárskej kultúry na východnom Slovensku v Tibave a vo Veľkých Raškovciach sa nutne vynára aj otázka ich pôvodu: **sú importom z iných európskych oblastí, alebo pochádzajú z domácich zdrojov – ložísk?**

Obrázok 2 Košice – Barca. Jantárový náhrdelník z pravekého mesta; okolo 1500 rokov pred n. l.

Zdroj: archív Archeologického ústavu SAV.

Na pohrebisku v Tibave preskúmal v rokoch 1955-57 K. Andel 41 hrobov,⁴ medzi ktorými boli i nápadne bohaté s neobvyklými milodarmi: zlatými šperkami. Vďaka zlatým ozdobám, medeným sekeromlatom a náramkom sa toto pohrebisko priradiť dovtedy k najvýznamnejším súvekým karpatským pohrebiskám. Skutočné prekvapenie však priniesol až výskum pohrebiska tej istej kultúry vo Veľkých Raškovciach, kde v roku 1974 J. Vizdal preskúmal 44 kostrových hrobov a jeden zvierací.⁵ Bohatstvo hrobov (medené sekeromlaty, náramky, dláta a i.) umocňuje predovšetkým výskyt zlatých ozdôb v piatich hroboch, ale i kamennej suroviny; niektoré solitéry mali hmotnosť vyše 20 kg. Pôvod kamenných artefaktov možno hľadať až vo volynsko-podolskej oblasti na Ukrajine.⁶ Sekeromlaty – zbrane, sú svedectvom významného postavenia ich vlastníkov – rodových náčelníkov. Súčasne patria k najstarším výrobkom tohto druhu na Slovensku.

Aké závery vyplývajú z týchto prekvapujúcich objavov? Po výskume bulharských archeológov vo Varne možno už objasniť aj mnohé otázky, na ktoré ešte nemohli dať odpoveď výskumy v Tibave, ale ani vo Veľkých Raškovciach. Varniansku „*zlatú nekropolu*“, ako ju

nazvali bádatelia, skúmal v rokoch 1972-79 I. Ivanov.⁷ Bez zveličenia povedané, výskum priniesol prekvapujúce, výnimočné nálezy, aké sa dovtedy v Európe⁸ nepoznali. Na pohrebisku sa našlo viac ako dvetisíc zlatých predmetov (závesky, perly, náramky, doštičky, krúžky, špirály, diadémy, plechové figúrky býka a i.) s hmotnosťou vyše 5,5 kg. Boli tu však aj rozmanité medené výrobky, podobne ako v Tibave a Veľkých Raškovciach.

Obrázok 3 Spišský Štvrtok. Reprezentatívne zlaté výrobky z opevneného pravekého mesta; okolo 1500 rokov pred n. l.

Zdroj: archív Archeologického ústavu SAV.

Je nepochybné, že z tohto skvelého kultúrneho prostredia, zo severovýchodnej pričiernomorskej časti Bulharska, sa i na územie východného Slovenska dostala cez Balkán technológia spracovania farebných kovov. A vďaka svojmu rudnému bohatstvu sa už vtedy územie Slovenska stalo jedným z centier počiatkovej metalurgie medi v strednej Európe. Pohrebiská v Tibave a vo Veľkých Raškovciach demonštrujú výrazné sociálne rozdiely súvekej society a dostatočne presvedčivo hovoria aj o zrýchľovaní dynamiky historického pokroku. Prítomnosť rôznych kamenných surovín na výrobu štiepaných nástrojov, ktorých pôvod treba hľadať v povodí Bugy, zasa odzrkadľuje rozvinutosť a najmä intenzitu tranzitného obchodu. Za pozornosť stojí aj otázka transportu týchto surovín. Nadbužský rohovec sa zrejme výhodne vymieňal za medené a zlaté výrobky. Ak sa metalurgia tejto epochy dáva, a celkom oprávnené, do súvislosti s balkánskou oblasťou, potom aj pre zlaté a medené výrobky v Tibave a vo Veľkých Raškovciach je potrebné hľadať predlohy práve na varnianskom pohrebisku. V skvelom civilizačnom prostredí, ktoré nemá dosiaľ rovnocenné paralely v celom súvekom európskom, ale ani blízkovýchodnom vývoji. Možno bez zveličovania konštatovať, že sociálno-ekonomický vývoj obdobia eneolitu Bulharska dospel až k samému prahu otrokárskej civilizácie.⁹ Faktom je, že táto civilizácia podnetne ovplyvnila aj dynamiku kultúrneho vývinu na území Slovenska. Nové, progresívne civilizačné hodnoty sa stali integrálnou súčasťou ďalšieho kultúrneho rozmachu územia Slovenska už v období pred vznikom badenskej kultúry.

⁴ ANDEL 1958: 39

⁵ VÍZDAL 1977: 95

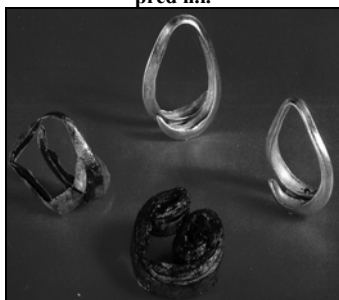
⁶ VLADÁR 1983: 18

⁷ NOVOTNÝ 1986: 945-947

⁸ FURMÁNEK 2004: 25

⁹ VLADÁR 1983: 16

Obrázok 4 Unikátna kolekcia náušnic (dve zlaté, bronzová a z brezovej kôry) zo Spišského Štvrtku a Gánoviec; okolo 1500 rokov pred n.l.

Zdroj: archív Archeologického ústavu SAV.

Napokon, nemožno nespomenúť, že niektoré zlaté antropomorfné plechové závesky z Veľkých Raškoviec (okolo 3200 rokov pred n. l.), plnili aj kultovo-magickú funkciu. Schematicky spodobňovali ženy, matky-rodičky. Podobné nálezy sú známe aj z iných karpatsko-balkánskych oblastí. Je viac ako pravdepodobné, že sa už vtedy s úspechom využívali aj zdroje domácich zlatonosných oblastí (ryžovanie zrní z zlata z pieskových nánosov riek a potokov). Prítomnosť zlatých ozdôb kultovo-magického charakteru v hrobách (Veľké Raškovece) spolu s ďalšími atribútmi vrcholného sociálneho postavenia pochovaných, odzrkadľuje spoločenskú nadradenosť a bohatstvo. Je to aj svedectvo napodobňovania stredomorsko-balkánskych vzorov. Nielen v oblasti hmotnej kultúry, ale i v tajomnej sfére nadväbových prejavov. Spomenuté pamiatky sú veľavravnými dokladmi sociálneho rozvrstvenia patriarchálnych rodov a súčasne aj nepopierateľnými svedkami obchodných kontaktov územia Slovenska s inými bližšími či vzdialenejšími európskymi civilizačnými centrami.

Tezaurované zlato doby bronzovej. Bohatá surovinová základňa územia Slovenska (silicity, obsidián, meď, zlato a i.) nepochybne stimulovala výrobu medených, neskôr bronzových i zlatých výrobkov v rôznych obdobiach praveku. Výroba medi bola najstarším odvetvím hutníctva na Slovensku.¹⁰

Výskumy Archeologického ústavu SAV vedené A. Točíkom potvrdili, že prvé banícke a hutnícke centrum, špecializované na spracúvanie medenej rudy bolo v okolí Banskej Bystrice, v Španej Doline (lokalita Piesky).¹¹ Fragmentárne zachované keramické nálezy z tejto lokality patria kultúrnej skupine Brodzany – Nitra (začiatok 3. tisícročia pred n. l.), ktorá mala úzke kontakty s tiszapolgárskou kultúrou, ako o tom svedčia výsledky systematických výskumov na juhozápadnom Slovensku (Branč, Brodzany, Nitra).

Hoci kontinuita kultúrneho vývoja od mladšej doby kamennej až do počiatku doby bronzovej na území Slovenska je bezpečne doložená, neznamená to, že by sa v ďalšom pravekom vývoji zachovali všetky dosiahnuté civilizačné vymoženosti a hodnoty. Vďaka novým výskumom môžeme v súvislosti s nadeliteľným historickým procesom sledovať rozmach i zánik jednotlivých kultúr,

vznik nových kultúrnych spoločenstiev a pravdaže, aj hodnotiť význam a úlohu cudzích kultúrnych impulzov v domácom prostredí; vplyvov, prichádzajúcich z rôznych európskych oblastí.

Obrázok 5 Náušnica a mince z Dolného Kubína – Veľkého Bysterca; 1.storočie pred n.l.

Zdroj: archív Archeologického ústavu SAV

Pravda, na mnohé otázky ešte dosiaľ nepoznáme spoľahlivú odpoveď; napr. či cudzie výrobky, resp. suroviny sú svedectvom tranzitného obchodu, či na naše územie boli privezené a tu spracované, respektíve či nie sú aj dokladom výprav na vzdialenejšie náleziská. Veď zo staroveku ľudstva sú známe a písomne dokumentované aj takéto organizované výpravy za surovinami (Egypt). Donedávna sa bádatelia domnievali, že medené, bronzové, ale i zlaté výrobky sa dovážali na územie Slovenska zo sedmohradskej oblasti. Ich relatívne častý výskyt, ako to potvrdili výsledky nových archeologických výskumov, však dostatočne presvedčujúco hovoria proti tejto teórii.

Najstaršie praveké mestá. Počas výskumu výšinej opevnenej osady otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku, ale neskôr i v Nižnej Myšli pri Košiciach, sa podarilo objaviť dôkazy o spracúvaní zlata na mieste (kadluby), čo dostatočne zreteľne poukazuje na možnosť domácej exploatacie zlatonosných oblastí.¹² V praveku pravdepodobne poskytovali viaceré rieky a potoky dostatočné možnosti na ryžovanie zlata. Až vo včasnej dobe dejinnej, po vyčerpaní týchto zdrojov, sa muselo zlato získavať namáhavším spôsobom – zo zlatonosných žíl v baniach.

Osobitne významné sú predovšetkým výrobky zo zlata z obdobia staršej doby bronzovej. Ich relatívne častý výskyt v hrobách koštianskej a únětickej kultúry a neskôr i na sídliskách, dokumentuje výrazne rozdiely v sociálno-ekonomickej štruktúre vtedajšej spoločnosti. Zlato od nepamäti bolo totiž atribútom spoločenskej nadradenosti i bohatstva. Ak najstaršie zlaté výrobky z územia Slovenska boli zhotovené tepaním, práve v dobe bronzovej sa postupne začínajú objavovať i luxusné liate zlaté náramky (Spišský Štvrtok).

V staršom úseku staršej doby bronzovej sa dostávajú na územie Slovenska aj viaceré ozdoby pontického pôvodu. Spolu s nimi prichádza z nadčerno-morských oblastí i znalosť metalurgie medi a nechýbajú

¹⁰ FURMÁNEK, VELIAČIK, VLADÁR 1991: 218

¹¹ TOČÍK, VLADÁR 1971: 366, obr. 1

¹² VLADÁR 1978: 34, OLEXA 2003: 56, tab. XV:17, tu je uvedená aj základná literatúra.

ani medené ozdoby tvaru vrbového listu a tzv. sibinské náušnice, ktoré sa začínajú objavovať už na konci tretieho a na začiatku 2. tisícročia na Kaukaze.¹³ Kaukazská oblasť čerpala veľa kultúrnych podnetov z mezopotamských civilizácií a sprostredkovala mnoho kultúrnych vymožeností vyspelých civilizácií doby bronzovej do východo-európskej oblasti. V staršej dobe bronzovej sa bronzové i zlaté sibinské náušnice objavujú i na území Slovenska. Nachádzame ich najskôr na pohrebiskách koštianskej kultúry na východnom Slovensku a neskôr i v hroboch najmladšej fázy únětickkej kultúry v južných častiach juhozápadného Slovenska.¹⁴ Napriek tomu, že veľa únětických hrobov je vykradnutých, nachádzajú sa v nich i šperky zo zlata. Vôbec, v mladšom období staršej doby bronzovej nachádzame najviac zlatých výrobkov. Ide výlučne o šperky. Sibinské zlaté, ale i bronzové náušnice sú neskôr i charakteristickým šperkom otomanskej kultúry, ale aj iných súvekých kultúr. Nepochybne ide o obľúbený šperk, ako o tom svedčí jeho prítomnosť v hroboch, pokladoch na sídliskách, ale aj v studni kultového významu v Gánovciach pod Tatrami. Tu boli dokonca sibinské náušnice zhotovené aj z netradičného materiálu – brezovej kôry.¹⁵ Vďaka konzervačnému účinku termálnej vody, zachovali sa, spolu s nádobami z brezovej kôry, vo veľmi dobrom stave.

V tomto historickom kontexte má nepochybne význam i zlatý prsteň, ktorý sa našiel v symbolickom hrobe (kenotaf) na úněticko-maďarovskom pohrebisku v Branči.¹⁶ V hrobe, ktorý patrí k bohatým na pohrebisku v Branči, sa nenašli zvyšky ľudských kostí. Ide teda o hrob významného predstaviteľa, ktorý zahynul mimo túto komunitu a jeho spoločenskú príslušnosť demonštrujú bohaté milodary. Je to už časový horizont, keď sa aj na iných súvekých karpatských pohrebiskách neraz objavujú výrobky zo zlata, ako nepochybný symptóm rozmachu vtedajšej society a jej kultúry. Preto aj vyvrcholenie sociálno-ekonomického vývoja našlo svoje odzrkadlenie vo vzniku opevnených osád, najstarších miest na území Slovenska. Práve opevnené osady verne manifestujú dovtedy nevidaný civilizačný vzostup územia Slovenska.

Opevnené osady zo sklonku staršej doby bronzovej. Ak najstaršie zlaté výrobky z obdobia starého eneolitu – plieškové zlaté závesky kruhového tvaru nespájame s miestnou exploatáciou surovinových zdrojov, tak pre zlaté výrobky z opevnených osád máme už dostatok spoľahlivých dôkazov, svedčiacich o ich domácej produkcii.

V opevnených remeselníckych osadách sa rozvíjali na sklonku staršej doby bronzovej rozmanité výrobné odvetvia. Medzi nimi sa uplatňuje aj domáce spracúvanie zlata. Ide o výrobu technologicky náročných zlatých ozdôb. Poklady zlatých ozdôb z Košíc-Barce, zo

Obrázok 6 Luxusný zlatý náramok z kniežacieho germánskeho hrobu z konca 1. storočia n.l. zo Zohora (hmotnosť 304,7 gramov)

Zdroj: archív Archeologického ústavu SAV.

Spišského Štvrtku a najnovšie i z Nižnej Myšle, sú názorným svedectvom rozmachu šperkárstva.¹⁷ Zlaté výrobky sú početné pokiaľ ide o množstvo aj druhy. V sortimente sú zastúpené rôzne náušnice a ozdoby vlasov, prstene i zlaté perly. Nepochybne k najvzácnejším pamiatkam tohto obdobia patrí zlatý nákrčný kruh z troch tordovaných drôtov a s navlečenými špirálovitými prsteňmi z Košíc-Barce a prekrásny, mykénskou ornamentikou zdobený, zlatý tyčinkovitý náramok zo Spišského Štvrtku.¹⁸ Sú názornou ukážkou vynikajúcich remeselných schopností svojich anonymných tvorcov.

Poklady rozmanitých bronzových, a najmä zlatých ozdôb, sa nachádzali vo zvyškoch domov. Sú neklamným svedectvom bohatstva vtedajšieho ľudu, predovšetkým však majetnej vrstvy – rodovej aristokracie. Pravdaže, i z dnešného hľadiska atraktívne a prepychové ozdoby sa nepoužívali v bežnom živote, ale iba pri určitých spoločenských a kultových slávnostiach. Svedčí o tom ich starostlivé uloženie v nádobách na policiach domov (Košice-Barca) alebo pod úrovňou podlahy v kamenných skrinkách, ktoré boli akýmisi najstaršími známymi trezormi z praveku Slovenska (Spišský Štvrtok).¹⁹ Osady, v ktorých sa tieto poklady nachádzali, zanikli náhle požiarom. Je pravdepodobné, že ich vlastníci si už nestačili bohatstvo odniesť so sebou. Je isté, že túto pohromu neprežili, pretože všetko, čo sa tu nachádzalo, zostalo v prípade Spišského Štvrtku nedotknuté až do výskumu, ktorý sa tu systematicky realizoval v rokoch 1968-1975. Ak berieme do úvahy súveký historický kontext, výskumy na ostrove Théra (Santorín) vo východnom Stredomorí potvrdili zánik mesta v dôsledku zemetrasenia a následného výbuchu sopky okolo 1500 rokov pred n. l.²⁰ Náhla katastrofa následne zničila aj paláce na ostrove Kréta (Knossos). Pravda, nemožno dávať do príčinných súvislostí zánik opevnených osád v karpatskej oblasti s udalosťami, ktoré sa za dramatických okolností odohrali vo východnom Stredomorí. Spoločný osud majú iba v tom, že zanikli náhle, každá osada iným spôsobom, a život na týchto miestach pulzoval aj v ďalších obdobiach. Faktom je, že civilizácia otomanskej kultúry bola významne poznačená egejskými aj eurázijskými vplyvmi. Dokladajú to viaceré pamiatky tejto epochy, ale aj kontinuálny

¹³ VLADÁR 1973, MUNČAJEV 1975: 367, BÁTORA 2006: 169, tu je uvedená i literatúra k tejto problematike.

¹⁴ TOČÍK, VLADÁR 1971: 375, obr. 9:5, FURMÁNEK, VELIAČIK, VLADÁR 1991: 68

¹⁵ VLČEK, HÁJEK 1963, VLADÁR 1978: 48, 58, obr. 23, 25, 26, 35, FURMÁNEK, VELIAČIK, VLADÁR 1991: 241, príloha 25

¹⁶ VLADÁR 1973: 186-188, tab. XXXIV:10-21, 24-32

¹⁷ VLADÁR 1978: 60, obr. 37, 43, 44, OLEXA 2003: 62, tab. XV., farebné ilustrácie 16 a 44, FURMÁNEK 2004: 164, obr. 3-4

¹⁸ VLADÁR 1978: 69, obr. 44

¹⁹ Tamže, s. 34, LICHARDUS VLADÁR 1996: 31

²⁰ DOUMAS 1985: 14

kultúrny vývoj v strednej dobe bronzovej, keď na tomto kultúrnom základe vzniká pilinská kultúra.

Na prahu nového veku. V časoch okolo 1500 rokov pred n. l. dochádza v dôsledku vplyvov z oblasti včasnomykénskej kultúry aj na území Slovenska k najväčšiemu rozšíreniu zlatých ozdôb. Spolu s nimi objavuje sa množstvo cudzích výrobkov – importov; najmä jantárové ozdoby.²¹ Vďaka konzervačnému účinku nánosov studne vyhlbenej do travertínu v Gánovciach zachovali sa pamiatky, ktoré na iných miestach nenávratne zničil čas. V gánovskej studni sa našli aj doklady rituálneho ľudozrúctva. Objavili tam aj náušnice z bronzu, zlata i brezovej kôry. Iba úzkym kontaktom s vyspelými eurázijskými (Sintašta), stredomorskými centrami možno vysvetliť taký mohutný civilizačný rozmach aj na našom území. Jantárové ozdoby z baltickej oblasti nachádzame nielen na Slovensku, ale aj v hrobkách mykénových vládcov. A práve jantár – zlato severu, sa od Baltu cez karpatskú oblasť dostával do Stredomoria. Je to presvedčujúce svedectvo kontaktov rôznych európskych kultúr nielen na trase východ - západ, ale aj sever - juh. Svedčí o tom aj výskyt jantárových výrobkov baltického pôvodu v egejskej oblasti.

Zánik spomenutej vyspelej civilizácie v 14. storočí pred n. l. sprevádzal aj v severokarpatskej oblasti nápadný úbytok zlatých ozdôb. Hoci sa takéto ozdoby sporadicky objavujú aj neskôr, ako o tom svedčí i poklad zlatých krúžkov zo Somatorskej hory z konca slovenského praveku,²² je tu už zjavný rozdiel pri porovnávaní kvality a kvantity, s nálezmi zo sklonku staršej doby bronzovej.

Záver. Pravekom sa nekončí rozšírenie zlatých výrobkov na území Slovenska. Reprezentatívne nálezy, neraz aj importy, poznáme i z doby keltskej a rímskej.²³ Veľkú renesanciu zaznamenáva šperkárstvo znovu až v období Veľkej Moravy, keď sa špecializované dielne našich slovenských predkov pričínili o znovuoobjavenie a zdokonalenie techniky výroby najjemnejších umeleckých skvostov. Zlaté a strieborné šperky nachádzame aj v hroboch vznešených slovenských žien a príslušníkov spoločensky nadradenej vrstvy vo veľkomoravskom a povelkomoravskom období.²⁴ Zlato sa teda od svojho objavenia v mladšej dobe kamennej natrvalo stalo materiálom, ktorý priťahoval zručných remeselníkov, aby mu vdýchli pečať svojej individuality a aby po stáročiach svedčilo o umeleckom cítení a schopnostiach dávnych obyvateľov našej vlasti.

Literatúra a pramene:

ANDEL, K.: Pohrebisko z doby medenej v Tibave na východnom Slovensku. In: *Slov. Archeológia* 6-1, 1958, s. 39-49.

BARTONĚK, A.: *Zlatá Egeis*. Praha 1969.

BÁTORA, J.: *Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej*. Bratislava 2006.

DOUMAS, CH.: *Santorin. Die Insel und ihre Archäologische Schätze*. Athen 1985.

Encyklopédie antiky. Praha 1973.

FURMÁNEK, V.: *Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300 – 800 pred n.l.)*. Nitra 2004.

FURMÁNEK, V., RUTTKAY, A., ŠÍŠKA, S.: *Dejiny dávneho Slovenska*. Bratislava 1991.

HART – DAVIS, A.: *História. Od úsvitu civilizácie po súčasnosť*. Bratislava 2009.

CHROPOVSKÝ, B.: *Náš rozhovor s Bohuslavom Chropovským. Rodí sa monografia o staroslovienskej Nitrave (interview)*. In: *Almanach Nitra 2005*, Nitra 2005, s. 289-296.

JACQ, CH.: *Egypt veľkých faraónov*, Bratislava 2002.

KOLNÍK, T.: *Praveké a včasnohistorické zlato v archeologických nálezoch zo Slovenska*. *Historický zborník* 14 – čís. 2, 2004, s. 87-135.

LICHARDUS, J. – VLADÁR, J.: *Karpatenbecken – Sintašta – Mykene*. In: *Slov. Archeol.* XLIV-1, 1996, s. 25-93.

MUNČAEV, R. M.: *Kavkaz na zore bronzového veka*. Moskva 1975.

NOVOTNÁ, M.: *Svedectvá vekov*. Martin 1994.

NOVOTNÝ, B. A KOL.: *Encyklopédia archeológie*. Bratislava 1986.

OLEXA, L.: *Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej*. Košice 2003.

OLIVA, P.: *Zrození řecké civilizace*. Praha 1976.

PENNER, S.: *Schliemanns Schachtgräber und der europäische Nordosten*. Bonn 1998.

SCHLIEMANN, H.: *Mykenae*. Darmstadt 1966.

RUTTKAY, A., RUTTKAY, M., ŠÁLKOVSKÝ, P. (eds.): *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Nitra 2002.

TOČÍK, A. – VLADÁR, J.: *Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej*. *Slovenská Arch.* 19-2, 1971, s. 365-422.

VÍZDAL, J.: *Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach*. Košice 1977.

VLADÁR, J.: *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči*, Bratislava 1973.

VLADÁR, J.: *Umenie dávneho Spiša*. Bratislava 1978.

VLADÁR, J.: *Dávne kultúry a Slovensko*. Bratislava 1983.

VLČEK, E. – HÁJEK, L.: *A Ritual Well and the Find of Early Bronze Age Iron Dagger at Gánovce near Poprad (Czechoslovakia)*. *A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagesimo aniversario de su nacimiento*. México 1963, s. 427-439.

Kontakt:

Prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc.
Katedra muzeológie FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: jvladar@ukf.sk

²¹ VLADÁR 1978, obr. 40

²² NOVOTNÁ 1994: 77, farebná príloha, obr. s. 3

²³ KOLNÍK 2004: 87, tu je uvedená i základná literatúra k nálezom zlatých výrobkov z územia Slovenska.

²⁴ RUTTKAY, A., RUTTKAY, M., ŠÁLKOVSKÝ, P. 2002: 89, CHROPOVSKÝ 2005: 289-296

Cintorín ako etnokultúrny fenomén

Margita Jágerová

Kľúčové slová:

cintorín, hrob, symbolika, tradičná a súčasná vidiecka kultúra

Abstract:

In our cultural complex the cemetery - originally a type of Christian burial place - is seen as a place of final separation of dead person from the society of living also as the place connected with a new special kind of relationship, which arise thanks to death of some close person. The aim of my paper is to present burial place as an important part of every human culture which informs its visitors not only about the religion, beliefs, value systems, aesthetic norms, but also attitudes towards to death and also to life. This study illustrates the origin of the cemeteries, its evolution, briefly defines and interprets the meaning and perception of this place during some historical periods, the meaning of symbols and attributes of „cemetery“ culture typical for Slovak rural areas, in the context of traditional, also contemporary society.

Cintorín je priestor spätý s pohrebnými obyčajami a uctievaním mŕtvych. Po stáročia s ním súvisí nielen samotné pochovanie, ale aj úkony patriace k prejavom kultu mŕtvych. Ide o miesto, ktoré informuje návštevníka o hodnotovom systéme, kultúrnych a estetických normách, náboženstve aj o určitých prioritách, zdieľaných daným spoločenstvom. Kolbuszewski (1996:30) ho chápe ako „text kultúry“, nakoľko podáva svedectvo o konkrétnych osudoch a dobe, je miestom prezentácie umenia a kultúry. Každý cintorín obsahuje údaje o pochovaných, smrti i o vzťahu životu.

Cieľom príspevku je predstaviť cintorín z etnologického aspektu- proces jeho vzniku a formovania, interpretáciu významov a symbolov, ktoré sú jeho súčasťou. Poukazuje na jeho významové a znakové aspekty, spôsoby jeho vnímania v tradičnej a čiastočne i v súčasnej kultúre. Má ambíciu stručne predstaviť tento priestor ako obraz konkrétnej society.

Proces vzniku a formovania cintorínov. Názov cintorín je odvodený z gréckeho *koiméterion*, latinsky *coemeterium*, čo znamená miesto na spanie, ležanie¹, priestor, kde mŕtvi očakávajú prebudenie zo spánku na súdny deň.² Používanými tradičnými pomenovaniami sú názvy *cinter*, *cminter*, *cintor*, *hrobitov*..., alebo opisné, nepriame pomenovanie. Najstaršie kresťanské cintoríny vznikali v bezprostrednej blízkosti kostolov. Išlo o posvätnú pôdu, bohoslužobný priestor určený na pochovávanie kostrovým rítom. Kresťanská cirkev bola zásadne proti spaľovaniu pozostatkov. Predpokladom spásy každého kresťana, okrem príkladného kresťanského života, bolo vykonanie predpísaných pohrebných obradov

a pochovanie do vysvätenej pôdy kresťanského pohrebiska, čo sa nie vždy stretalo s rešpektovaním. Príkazy pochovávať do cintorína sa opakujú od stredoveku. Deti, nekrstencov, samovrahov a „nebezpečných“ mŕtvych pochovávali aj u nás mimo tohto priestoru. Doklady o tom existujú ešte z 19. storočia.³ To isté sa týkalo i ostatných „nebezpečných“ mŕtvych – neverci, inoverci, exkomunikovaní z cirkvi, vrahovia, násilne zosnulí, ale aj pastieri, kati, neznámi mŕtvi nájdení v chotári obce, utopenci, ktorých doniesla voda a pod. Mali byť pochovaní do pôdy, ktorá nepatrila nikomu. Najčastejšie bolo na rozhraní chotárov, na križných cestách, respektíve tam, kde si zobrali život, kde boli nájdení. Až neskôr začali byť pochovávaní za plot cintorína, alebo do jeho rohu.

Zo stredoveku viaceré správy vypovedajú o tom, že v kostole a na príľahlom pohrebisku sa sústreďovalo všetko spoločenské dianie, ako kedysi na starovekom fóre (ARIES 2000: 84). Stredoveký cintorín treba chápať ako miesto ochrany, azyl, ktorý bol poskytovaný mŕtvym aj živým. Svetská moc končila pri múroch kostolného opevnenia. Miesto pochovania bolo útočiskom, neraz sa menilo na trvalé bydlisko ľudí, ktorí si tam stavali rôzne príbytky a odmietali opustiť tento priestor, aj keď už bezprostredné ohrozenie pominulo. Žili tak zoči-voči smrti, rozkladajúcim mŕtvolám, spoločným jamám otvoreným dovtedy, kým sa úplne nezaplňili. Išlo o najfrekvencovanejšie miesto vidieckeho alebo mestského sídla, na ktorom panoval zhon a čulý obchodný ruch. „Cintorín – miesto prechádzok, hier a milostných schôdzok, slúžil ako fórum, námestie aj promenáda“ (ARIES 2000: 86). Aj z českého prostredia sa zachovali správy o tom, že sa jedná o miesto verejného života, hier detí, obchodov, priestor na čapovanie piva, vína, predávanie tovaru... (NAVRÁTILOVÁ 1998).

Reformácia v značnej miere prispela k zmene vnímania tohto priestoru. V prvom rade k odtrhnutiu cintorína od kostola, nakoľko protestantom nebolo dovolené pochovávanie v posvätnéj pôde katolíckeho pohrebiska. Až Tolerančný patent (1781) povolil túto možnosť, čo však spôsobovalo v jednotlivých lokalitách veľké spory, končiace spravidla zakladaním nových protestantských cintorínov. Lutherovi stúpenci presadzovali vnímanie pohrebiska ako priestoru určeného k rozjímaniu. Snažili sa o prísnejšiu organizáciu a rozmiestnenie hrobov, vyrovnávanie do presných radov, budovanie chodníkov a cestičiek.⁴ Od 16. storočia sa začali všeobecne šíriť snahy presúvať cintoríny mimo sídelných celkov najmä z hygienických aj priestorových dôvodov. Tieto tendencie boli niekoľkokrát riešené aj zákonnými opatreniami, hlavne počas osvietenieckého obdobia (napr. nariadenia Jozefa II). Ešte aj v roku 1876 vyšiel v Uhorsku všeobecný zákon zakazujúci zakladanie nových miest na pochovávanie v okolí kostolov. (BEDNÁRIK 1972:15) Dodnes sa však u nás využíva množstvo cintorínov situovaných vo vnútri obce v bezprostrednej blízkosti kostola.

¹ Pozri bližšie HORVÁTH 1985: 241.

² ELKS I 1995: 63 - heslo cintorín.

³ KOVAČEVIČOVÁ 1972: 299, pozri napr. aj ČAJÁNKOVÁ 1956.

⁴ Pozri na viacerých miestach ARIES 2000, JÖCKLE 2001.

Na sklonku 18. a v priebehu 19. storočia sa jeho vnímanie začalo výrazne meniť. Kým dovtedy to bolo hlavne miesto informujúce o religijných aspektoch života určitého spoločenstva, neskôr sa presadzujú profánne prejavy, zdôrazňujúce individuálne charakteristiky každého zosnulého. Do popredia sa dostáva myšlienka, že nielen významné osoby, ale každý má nárok na označenie miesta pochovania patričným údajmi, textom, epitaform. Začínajú sa frekventovanejšie objavovať náhrobníky, zdôrazňujúce jedinečnosť každej ľudskej osobnosti. Cintoríny sa tak stávajú textami kultúry, plnými informácií o zosnulých.⁵ V súvislosti s týmito tendenciami vzrastala úcta k mŕtvym, záujem o náhrobné epitafy, lokalizovanie hrobu, jeho prevod do majetku zomrelého a jeho rodiny (NAVRÁTILOVÁ, 1998:155). Kolbuszewski (1985:25) dokonca hovorí o demokratizácii cintorína, nakoľko každý zomrelý mal od istého času právo na inskripciu (zápis), kedysi pripúšťanú len zámožnejším.

V priebehu 19. storočia sa v mestskom prostredí objavili tendencie prebudovávať cintoríny na miesta pripomínajúce parky s bohatou flórou, cestičkami, alejami, lavičkami. Formovali sa najmä v období romantizmu. Tento priestor mal byť vnímaný ako miesto oddychu, relaxu, meditácie o smrti.

Najmä po presune z miest a obcí sa naši predkovia snažili situovať cintoríny na vyvýšených miestach. Podľa tradičných predstáv aby mali mŕtvi výhľad na obec, ale aj z praktického hľadiska (ochrana pred spodnými vodami a vodnými tokmi). Len zriedka boli ohradené, najmä vchod bol však patrične zvýraznený vstupnou bránou. Starostlivosť o miesto pochovania bola rôzna. Najmä vo vidieckom prostredí bývali hroby neraz neoznačené. Mali len formu navršenej hliny zarostenej trávou, nezriedka splývali s terénom. Niekde cintoríny prechádzali voľne do polí. Nebolo ničím výnimočným, keď sa tam zatúlali pasúce sa zvieratá. Spravidla ich spravovali miestni hrobári, respektíve obecní služobníci, ktorí ich kosili. Cintorín bol navštevovaný počas spomienkových novembrových slávností, najmä však v prípade pohrebu, kedy ženy na hrobch svojich zosnulých „vykladali“, „vyčítali“. Možno teda konštatovať, že ide o miesto vyhradené mŕtvym, ale aj stretania sa „dvoch svetov“ – sveta živých a sveta mŕtvych.

Ambivalentnosť vzťahu k tomuto priestoru sa premietala do viacerých rovín. Jednou z nich je aj určitá polysemantickosť (mnohovýznamovosť) jeho vnímania. Hoci je dodnes pokladaný za „posvätný“ priestor, vyžadujúci patričnú pietu a úctu, v minulosti bol pokladaný za „nebezpečný“, plný duší, ale aj „zlých“, negatívnych síl. Stretali sa tu posvätná úcta s obavami, strachom a rešpektom. Podľa tradičných predstáv tu prebývali duše zosnulých, udržiavajúce vzájomné kontakty. Jeho strážcom bol posledne pochovaný mŕtvy a svoju funkciu odovzdával nasledujúcemu. Všeobecne platili zákazy čokoľvek z cintorína nosiť medzi živých (trhať kvety, brať predmety...), nakoľko mali svoje tesné prepojenie na konkrétnych zosnulých. Čo prišlo do kontaktu s mŕtvym,

bolo pre žijúcich pokladané za nebezpečné. Malo sa starostlivo zničiť, spáliť, alebo vložiť zosnulému do hrobu. Na druhej strane mali však predmety z cintorína magickú moc (kosti, lebky, hlina, klince, drevené úlomky križov, truhliel...), čo opäť potvrdzuje vyššie spomínanú ambivalentnosť. Využívali sa v mágií, do konca aj v ľúbostnej, na liečenie, ochranu, ale i na negatívne pôsobenie na iných ľuďoch, či zvieratá.⁶

Priestorová organizácia cintorína, označenie hrobov. Usporiadanie priestoru cintorína bolo a je odrazom vzťahov v danej societe, rešpektovalo osobitosti a diferenciáciu spoločenstva z rôznych hľadísk – etnického (napr. Rómovia majú i v súčasnosti „svoje“ časti), konfesijného (rozdelenie pohrebiska podľa jednotlivých konfesií), vekové (osobitné detské časti, ale aj osobitosti v označovaní detských hrobov), sociálneho (napr. snahy, aby bola rodina pochovaná spolu), v spôsobe smrti (samovrahovia, nekrstenci a iní umiestňovaní na „menejcenné“ miesta za hranicu, do kúta, za plot). Priestor cintorína je niekde rozdelený i z hľadiska využívania. Časť, do ktorej sa nikdy nepochovávalo, sa poľnohospodársky zužitkováva (pestovanie plodín, stromov).⁷ V prípade viacerých konfesií v jednej lokalite bol priestor na pochovávanie pre jednotlivé konfesie prísne rozdelený jasne stanovenou hranicou (spravidla chodníkom), alebo každá konfesia mala (má) svoj vlastný cintorín. Židovské obyvateľstvo disponovalo osobitnými pohrebiskami, spravidla situovanými mimo obytných zón majoritného spoločenstva.

Centrom najstarších cintorínov býval spravidla kostol, pôvodne exkluzívne miesto pre pochovávanie privilegovaných vrstiev. Cenený bol aspoň kontakt s múrmi kostola, či plocha v okolí kostola, na ktorú dopadal tieň stavby, alebo centrálneho veľkého križa. Tieto miesta zdieľali osobitnú úctu, konali sa v nich obradové úkony. Okolie cintorína bolo z pohľadu lokálnej society chápané ako miesto s najväčšou koncentráciou *sakrum* (svätého). Išlo spravidla o miesto pre pochovanie privilegovaných vrstiev, významných osobností, dnes najmä duchovných. Smerom k stredu sa kvalita strácala, okraje cintorína boli považované za menejcenné miesta, čo možno badať v niektorých lokalitách do súčasnosti.⁸ Za najlepšie miesta sa dnes pokladajú i tie, ktoré sú ľahko prístupné (pri ceste, chodníku...), pod kopcom.

Okrem centrálneho križa mali na cintorínoch svoje osobité postavenie kaplnky slúžiace na vykonávanie obradov (stavané približne od 18. storočia).⁹ Na cintorínoch boli umiestňované aj márnice, vo vidieckom prostredí išlo najčastejšie o drevené provizórne stavby. Slúžili na odkladanie hrobárskeho náradia, starých križov, pomníkov, ale i na ojedinelé núdzové vystretie zosnulých, umiestnenie ktorých nebolo v rodinnom prostredí žiaduce, či v prípade cudzincov. Najmä v poslednej tretine 20. storočia sa významnou dominantou cintorínov stávajú

⁶ Pozri bližšie CHORVÁT 1894; 1895.

⁷ Podobné prípady aj z Maďarska, pozri bližšie na viacerých miestach Kunt 1983.

⁸ Pozri napr. na viacerých miestach Jágerová (2008, 2009).

⁹ Tamtiež.

⁵ Termín používa v svojich prácach Kolbuszewski (1985, 1996).

domy smútku, ktoré však nie sú ešte ani na sklonku prvého desaťročia 21. storočia všade na Slovensku realitou.

Základnou jednotkou v rámci priestoru cintorína je **hrob**, ktorého vnímanie bolo a je neraz stotožňované s domom (taktiež aj samotná truhla), s tzv. „*novým*“ domom pre mŕtveho, v prípade rodinného hrobu pre celú rodinu. K najstarším známym formám označenia miesta pochovania patrí strom. Toto praktizovali už starí Slovania, nakoľko stromy považovali za sídla duší, ktoré mali v ich predstavách najčastejšie podobu vtáka. Sadenie stromov a kríkov pretrvalo miestami až do polovice 20. storočia.¹⁰ Na označenie sa používali aj kamene, ale máme doklady aj o kopijovitých náhrobníkoch, zapíchnutých paliciach do hrobu (drúky na nosenie truhly), či dosky, na ktorej bol mŕtvy vystretý.¹¹

Kresťanským označením hrobu boli kríže (latinský kríž), často so strieškou, u gréckokatolíkov a pravoslávnych dvojramenný kríž, u protestantov stĺpy, tabule. Kríž sa ako forma označenia hrobu začal udomáčňovať najskôr v mestskom prostredí. Prvé zmienky o jeho používaní na hroboch v Uhorsku sú z konca 16. storočia,¹² pričom ešte dlhé obdobie sa hroby neoznačovali ničím. Kríž a jeho ponímanie prešlo dlhým vývinom, používal sa dávno pred sformovaním kresťanstva, ale až kresťanstvo ho sakrifikovalo a začalo propagovať ako jeden zo svojich najvýznamnejších symbolov. Postupne sa dostával aj do ľudovej obradovosti, stal sa významným sakrálnym, ochranným symbolom využívaným na označenie miesta, odkiaľ hrozí nebezpečenstvo, či zabezpečenie si vydarenia akejkoľvek činnosti.

Na označeniach hrobov nachádzame rôzne symboly, z nich v minulosti boli najčastejšie vták (ako reflexia predstavy o duši), solárne znaky (svastiky, slnečné ružice, rozety), znaky mesiaca (symboly večnosti, života, cyklizácie, ale aj večného svetla). Medzi frekvencované patrili aj rastlinné ornamenty (modifikácie stromov, vetvičiek, skrížených vetvičiek, smutných vrb, štvorlupenových kvetov, plodov, ruží), kalich, prípadne kalich s hostiou u evanjelikov a kalvinov, hviezdy, lebka s prekríženými hnatmi, trňová koruna, zatvorená kniha, hodiny. Oblúbené boli aj plastické motívy náboženských cností viery, nádeje a lásky v podobe kríža, kotvy a srdca, rôzne srdcové motívy aj srdcové tvary náhrobníkov, Kristov monogram IHS a i. Všetky vymenované znaky a symboly mali svoje regionálne a lokálne špecifiká, aj samotné tvary, formy náhrobníkov, či materiály, z ktorých sa vyrábali. Najstaršie zachované kamenné náhrobníky sú z 18. storočia, novšie sú kovové, liatinové, či drevené. Z liatiny sa vyrábalo okrem krížov aj telo Krista a ďalšie figurálne motívy (modliacej sa matky, svätého Jána, anjelov, rôznych svätcov, a i.). Pre liatinové kríže bola charakteristická mnohovýznamová symbolika, napr. rastlinné motívy viniča, d'atelina, vavrín (poukazovali na predstavu nového života po zmŕtvychvstaní), ruža (symbol

nebeskej kráľovnej), srdce prepichnuté šípom poukazovalo na Vykupiteľa.

Nápis sa objavujú v súvislosti s individualizáciou priestoru cintorína, ktorá sa začala rozvíjať najmä v období od 19. storočia. Označované boli hroby všetkých zosnulých, spolu s iniciálami, menom, prípadne okolnosťami smrti, obsahujú aj citáty z biblie, epitafy, obľúbené veršiky (najmä v evanjelickom prostredí, pretože tabule a kamenné pomníky poskytovali viac priestoru ako kríž). Tento stav pretrvával približne do 50. – 60. rokov 20. storočia, odkedy nápisy začínajú miznúť, respektíve minimalizovať sa na ustálené klišé a všeobecne používané epitafové frázy. Obširnejšie texty sú v posledných desaťročiach skôr výnimkou pri mladých, či tragicky zosnulých v produktívnom veku. Hroby detí sa spravidla neoznačovali, až v druhej polovici 20. storočia sa uplatňujú vo vidieckom prostredí detské náhrobníky (najmä zo svetlých, bielych materiálov). V prvých desaťročiach 20. storočia sa začali aj vo vidieckom prostredí používať fotografie, no ojedinele najmä pri významných osobnostiach, mladých ľuďoch a od druhej polovice storočia najmä na detských hroboch.

V minulosti trvanie hrobu súviselo s jeho označením. Kým kríž, stĺp, doska nezhnila, nerozpadla sa, dovtedy sa spravidla udržiavala vedomosť o zomrelom a mieste jeho pochovania. Označenie sa v takom prípade zvyčajne neobnovovalo, miesto sa mohlo využiť pre opätovné pochovávanie. Niekde platí zákaz prekopávania starých hrobov, nedovoľuje to miestna tradícia.

Bližšia analýza hrobu z hľadiska usporiadania a pripisovaných významov nasvedčuje, že najdôležitejšie pozície sú pri hlave zosnulého (miesto umiestnenia náhrobku, označenia, ale aj dekorácie od najbližších príbuzných). Správanie sa pri hrobe prešlo určitým vývinom, napríklad pri rozjímaní sa už nepraktizuje kľákanie, ležanie, či doslova „*vrhanie*“ sa na hrob, ako výraz smútku a žiaľu. Vo všeobecnosti je vyžadované postátie, najčastejšie v pozícii oproti náhrobku, akoby zoči-voči osobe, ktorá tam leží, alebo posedenie na lavičke a „*porozprávanie*“ sa so zomrelým. Najmä u starších žien sa stretávame s pobožkaním náhrobníka, jeho pohladením pri odchode od hrobu, čo sa pokladá za formu rozľúčky.

Súčasný zmeny v prístupe k cintorínom. Tendencií, ktoré sa dotýkajú zmien vnímania a postojov súčasníka k analyzovanému priestoru je viacero, pričom už len ich výpočet by si vyžadoval rozsiahly záber. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že postupne sa cintoríny stali pohrebiskom pre všetkých členov society bez ohľadu na vierovyznanie, vek, sociálne postavenie, spôsob úmrtia a pod. V posledných desaťročiach sa rapídne vytráca ich religiózny kontext, znaky, symbolika, texty, ktoré by odkazovali na príslušnosť ku konfesii. Symbol kríža postupne prešiel procesom konvencionalizácie, stal sa všeobecným označením miesta pochovania (aj pre protestantov), neraz aj miesta úmrtia (kríže na miestach tragických úmrtí), a to pre všetkých bez rozdielu sociálnej príslušnosti v najširšom slova zmysle.

Až od konca 20. storočia badať silné tendencie celoročnej starostlivosti, upratovania, trvalej výzdoby a frekvencovanejších návštev hrobov. Mať svoj „*rodinný*“

¹⁰ Tradičnými stromami boli lipa, smutná vrb, topol, smrek, tis a i. (BEDNÁRIK 1949: 24), pripisovali sa im magické významy.

¹¹ Pozri bližšie BEDNÁRIK 1972: 76.

¹² BEDNÁRIK 1972: 84

hrob (opäť ako hrob - dom), neraz aj s „vlastnou“ lavičkou, sa stalo normou pre strednú, najmä však najstaršiu generáciu. Cintorín sa stal nielen miestom prezentácie kultu zosnulých, ale aj vlastného „ega“, prostredníctvom vopred vybraného a pripraveného hrobového miesta, či miesta uloženia pozostatkov príslušníkov rodiny. Mať takéto miesto, patrične upravené, postavené z trvácnych a nákladných materiálov, je zhmotnením celoživotných úspor príslušníkov najstaršej, ale čoraz častejšie aj strednej generácie. Stal sa otázkou prestíže, posudzovania a hodnotenia „úrovne“ rodiny v rámci lokálneho spoločenstva, pre mnohých však aj nedosiahnuteľnou normou. Aj proces obyčajového správania v súvislosti s cintorínom a kultom zosnulých zasiahli unifikačné a globalizačné tendencie v materiálnej i duchovnej sfére. Ak sa jednotlivé lokality či regióny vyznačovali určitými špecifikami, odlišovali sa na základe rôznych znakov,¹³ dnes pozorujeme opačné trendy. Súčasný cintorín sa začínajú podobať, mnoho hrobov je až na mená a dátumy identických.

Cintorín predstavuje pre súčasníka vo všeobecnosti sakrálny priestor, vyžadujúci úctu, pietu. Predstavuje miesto oddychu, pokoja, duchovnej reflexie aj spoločenského kontaktu, vzájomnej komunikácie najmä počas významných spomienkových dní v roku.¹⁴ Je to pamäť určitej society, kronika jej dejín, akési „múzeum“, ale aj park, jednoducho „text kultúry“.¹⁵ Tiež miesto koncentrácie finančných hodnôt. Nielen na povrchu, ale čoraz častejšie aj pod ním (murované hrobky sú čoraz frekvencovanejšie aj vo vidieckom prostredí). Hoci sa v posledných desaťročiach (hlavne mimo Slovenska) stretávame so snahami o nové, jedinečné spôsoby nakladania s ľudskými pozostatkami, neraz bez fixácie na určité miesto (napr. rozptýlenie popola na osobitné miesta mimo rozptylových lúk, výroba diamantov z popola...), v našom kultúrnom priestore naďalej prevláda názor o potrebe spočinutia na konkrétnom mieste (či už formou pochovania, alebo kremácie), ktoré sa pre pozostalých stáva významným kultovým centrom.

Literatúra a pramene:

- ARIES, PH.: *Dejiny smrti I, II. Praha, Argo 2000.*
 BEDNÁRIK, R.: *Ľudové náhrobníky na Slovensku. Martin – Matica Slovenská, 1949.*
 BEDNÁRIK, R.: *Cintoríny na Slovensku. Bratislava 1972.*
 BOTÍK, J. (EDS.): *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť. Bratislava, Lúč 2001.*
 ČAJÁNKOVÁ, E.: *Pohrebné zvykoslovie Horehronia. In: Slovenský národopis IV, č. 2, 1956, s. 290 – 305.*
 HORVÁTH, Š.: *Pôvod slova cintorín. In: Kultúra slova, 1985, roč. 19, č. 7, s. 241 – 243.*

CHORVÁT, K.: *Smrť, pohrab a mrtví v tradícii a zvykoch ľudových. In: Slovenské pohľady XIV, 1894, s. 711 – 725, 1894, pokračovanie – 1895, roč. XV, s. 16 – 33, s. 89 – 92.*

JÁGEROVÁ, M.: *Slovenský pohreb. In: Botík, J. (ed.): Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť. Bratislava, Lúč 2001, s. 13 – 33.*

JÁGEROVÁ, M.: *Posledné zbohom... Súčasný pohrebný obyčaj. Nitra, UKF 2008.*

JÁGEROVÁ, M.: *Hranica v kontexte priestoru cintorína. In: Slovenský národopis, roč. 57, 2009, č. 4., s. 454-465.*

JÖCKLE, C.: *Memento mori. Historie pohřbívání a uctívání mrtvých. Praha 2000.*

KOLEKTÍV: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I, II. (eds. J. Botík - P. Slavkovský). Bratislava, Veda 1995.*

KOLBUSZEWSKI, J.: *Wiersze z cmentarza. Wrocław 1985.*

KOLBUSZEWSKI, J.: *Cmentarze. Wrocław 1996.*

KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Ľudové náhrobníky v slovenskej časti Karpát. In: Ľudová kultúra v Karpatoch. Bratislava 1972, s. 293-303.*

KUNT, E.: *Folk art in Hungarian cemtries. Budapest 1983.*

NAVRÁTILOVÁ, A.: *Hřbitov jako místo kontaktů dvou světů. In: Folia ethnographica 32. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales LXXXIII, 1998, s. 153 – 161.*

Kontakt:

PhDr. Margita Jágerová, PhD.
 Katedra etnológie a etnomuzikológie
 FF UKF v Nitre
 Štefánikova 67
 949 74 Nitra
 E-mail: mjagerova@ukf.sk

Posolstvo našich starých cintorínov

Ján Botík

Kľúčové slová:

úmrtie, pochovávanie, cintorín, náhrobník

Abstract:

Village cemeteries and the old gravestones placed in them are always surrounded by a special atmosphere. The elevating shapes of gravestones, the language of mysterious ornaments and symbols attract us and create an aura of the past. They make us think about the art, which had lived as long as the spiritual sources it developed from. This article focuses on the communicative and symbolic function of the gravestones. It describes the aspect of their shape and decorations, as well as the cultural, historical and spiritual values. The article also allocates the regional and confessional differences in Slovakia.

S padajúcim listím sa každoročne uberajú naše cesty k hrobom zosnulých. S jesennými kvetmi im zvykneme venovať tichú rozpomienku, niekedy aj krátke

¹³ V tomto smere bližšie pozri práce Bednárika (1949, 1972).

¹⁴ Okrem Silvestra (aj to len v mestskom prostredí za posledné roky) nemáme v našej kultúre žiaden sviatok, ktorý by bol tak hromadne, kolektívne realizovaný s tak vysokou koncentráciou ľudí v určitom uzavretom, ohraničenom priestore. Pozri bližšie JÁGEROVÁ 2008.

¹⁵ KOLBUSZEWSKI 1985: 27

zamyslenie. Čím sú teda pre nás miesta, ku ktorým prejavujeme takú dôvernú a priam zbožnú úctu?

S úmrtím človeka, podobne ako s jeho narodením, oddávna sa spája vyhranený rámec predstáv, obyčají a obradových praktík. Ak zmyslom obyčají spojených s narodením je privítať a začleniť novorodenca do rodiny a aj do širšieho spoločenstva, zmyslom obradov spojených s úmrtím je rozlúčiť sa so zosnulým a zároveň ho aj vyčleniť zo spoločenských a duchovných väzieb, v ktorých sa odvíjal jeho život. Na pochopenie týchto praktík sa žiada poznamenať, že všetky doterajšie civilizácie a kultúry, s výnimkou ateistických svetonázorových koncepcií, boli náboženské. To znamená, že zmysel a konečný cieľ života posúvali do nadpozemských metafyzických sfér. Takže aj predstavy spojené s úmrtím a pochovávaním vznikali z pradávnej viery, že zomretím dochádza k rozdrobeniu ľudskej bytosti. Je tu nehybné telo, ktoré treba pochovať, a potom duša, ktorá opustí telo, existuje ďalej, pričom nevedno presne, kde sídli, ani to, či je naklonená pomáhať, alebo škodiť pozostalým. Takéto dvojpolové chápanie sveta živých a sveta mŕtvych sa už od neolitu ustálilo tak, že živým prináležala osada s obydliami a zomretým pohrebisko s hrobmi. Funkčné oddelenie pohrebiska od sveta živých je obsiahnuté už v samotnom názve cintorín, pod ktorým sa v starovekej gréčtine a latinčine chápalo miesto usnutia alebo miesto mŕtvych. Pohrebný sprievod k vykopanému hrobu sa vníma ako posledná cesta zosnulého na tomto svete.

Obrázok 1 Pohrebný sprievod v Šenkviaciach

Zdroj: archív autora.

Pochovaním zomrelého a označením hrobu, aby sa odlišil od okolitej pôdy, ako aj vykonaním pohrebných obradov, nebožtík prestal prináležať do sveta živých a stal sa príslušníkom spoločenstva či sveta zomretých. S kresťanstvom sa prijalo aj kresťanské chápanie smrti vyjadrené vierou vo vzkriesenie mŕtvych a v ich život večný. S kresťanstvom sa ustálil aj nový vzťah k pohrebiskám, ktoré sa premenili na cirkvou posvätené a spravované miesta. Univerzálnym znakom christianizácie miesta mŕtvych sa stal kríž. Preto sa cintoríny spočiatku umiestňovali v blízkosti kostolov. Keď ich od 16. storočia zo sanitárnych dôvodov začali umiestňovať za hranice osád, dominantou cintorína sa namiesto kostola stala kaplnka alebo masívny a centrálny umiestnený kríž. Kríž sa stal nielen všeobecným symbolom kresťanských cintorínov, ale oddávna aj označením jednotlivých hrobov. Podobne ako na kostoloch, aj na cintorínoch sa dala rozlíšiť ich príslušnosť ku kresťanstvu západného a východného ritu. V rímskokatolíckych cintorínoch sa

používal jednoramenný latinský kríž, v pravoslávnych a gréckokatolíckych cintorínoch dvoj a trojramenné kríže. V súvislosti s reformačným hnutím na luteránskych, kalvínskych a ďalších protestantských cintorínoch namiesto krížov začali používať náhrobníky doskovitého a stĺpkového tvaru. Symbolom ich vierovyznania sa stal kalich alebo hviezda. Vysvetľuje sa to ako tlak zo strany rímskokatolíckej cirkvi, ktorá upierala protestantom používať symboliku kríža, nakoľko svojimi náboženskými reformami vraj zradili samotného Ježiša Krista a tým aj symbol kresťanstva.

Symbolika kríža absentuje aj na židovských cintorínoch. Súvisí to s predkresťanským pôvodom judaizmu, s príznačným konzervatívnym Židov, aj s ich antagonizmičným (rozporuplným) vzťahom voči kresťanstvu. To prispievalo k tomu, že náhrobné kamene u nás usadených židovských Aškenazov sú tvarovo zhodné so starozákonnou náhrobnou stélou (náhrobným kameňom). Na genetickú spojitost so starozákonným obdobím židovstva poukazujú aj na náhrobníkoch najčastejšie zastúpené symboly, ktoré sú reminiscenciou na príslušnosť k starovekým židovským rodom. Príslušníci spoločenstva Kohenov majú na náhrobníkoch vyobrazené žehnajúce ruky a príslušníci rodu Levitov krčah s miskou.

Obrázok 2 Rímsko-katolícky cintorín v Dobrej Vode s kamennými náhrobníkmi miestnych výrobcov

Zdroj: K. Kálay (1977).

Od obdobia stredoveku až do prelomu 18. a 19. storočia znakmi hrobov na vidieckych cintorínoch boli jednoduché kríže či stĺpiky bez nápisov a dekoratívneho stvárňovania. Zostávali anonymné. Od sklonku 18. storočia začali z mestských sídiel prenikať aj do rustikálneho prostredia myšlienkové prúdy, ktoré vnášali do chápania smrti a spôsobu pochovávaní nové pohľady a koncepcie. Úlohou náhrobníkov bolo nielen označiť, že pod ním sú uložené pozostatky zomretého, ale aj to, že ten nebožtík bol ešte donedávna živou bytosťou. Pri takejto koncepcii už nestačilo, že náhrobník bol identifikátorom hrobu. Pribudli mu nové funkcie v tom zmysle, že sa stal aj akýmsi rodným listom či heraldickým znakom pochovaných osôb. Škála informácií sa postupom času rozširovala, možno ju však rozdeliť do dvoch skupín. Do prvej patria základné identifikačné údaje – meno a priezvisko, dátum narodenia a úmrtia, nezriedka aj portrét zosnulého. Do druhej skupiny patria informácie o povolani, majetnosti, spoločenskom postavení, osobných záľubách, niekedy aj o pôvode pochovanej osoby. O tom, že náhrobníky sa stali aj identifikátorom zosnulého, svedčí všadeprítomná formulka „*Tu spočívá...*“ Pri takejto koncepcii cintorínov smrť prestávala byť iba „*dverami do*

života večného“. Stala sa zároveň aj prostriedkom fiktívneho predĺženia či pretrvávania aj toho dočasného pozemského života. Náhrobky poslúžili ako miesto, na ktorom pozostali vyjadrili svoj citový vzťah k zosnulému, bôľ nad stratou blízkeho človeka, svoju lásku siahajúcu až za hrob. Náhrobníky sa stali dokladom uznania zásluh zosnulého. Z takéhoto pohľadu sa začali chápať ako artefakty, ktoré označovali miesta zosnulých a ochraňovali ich pred zabudnutím. Akoby mali zvýrazniť, že smrť človeka a jeho pamiatka sú rovnako významné ako jeho život. Náhrobníky nás upriamujú na to, aby sme za hodnotu uznávali nielen dar života, ale aj pamäť. Ak je život nepretržitá obnova princípov vitality a činnosti, pamäť, pamiatka zosnulých a náhrobníky ako znaky hrobov sú prejavom zhodnotenia zmysluplnosti a tvorivého odkazu ľudského života.

Obrázok 3 Náhrobník s motívom chrobáka z evanjelického cintorína v Ábelovej (Novohrad)

Zdroj: archív autora (1964).

Je teda zrejmé, že cintoríny, označované ako záhrady pokoja, boli síce tichým, nie však bezobsažným miestom posledného spočinutia, ktoré človeku na tomto svete patrí. Na mnohých miestach Slovenska sa stali aj svojráznymi galériami so závažným výtvarným a myšlienkovým odkazom. V ľudovom prostredí boli náhrobníky dielom jednoduchých dedinských výrobcov, neučených náturistov. Princípom ich tvorby bola tradícia, s ktorou sa spájala takmer neprehľadná regionálna, lokálna, ba až individuálna tvorivá variabilita a mnohotvárnosť. Vyplynula z pestrosti používaných materiálov (drevo, kameň, železo) aj zo širokej škály zaužívaných výrobných postupov a estetických noriem. Práve preto, že náhrobníky sa najčastejšie zhotovovali pre zosnulých príbuzných, susedov, generačných druhov, či inak blízkych a dôverne známych ľudí, vznikali v situáciách výnimočného citového rozochvenia. To vtláčalo ich tvorbe výraznú pečať vrúcnosti a nehy. Náhrobníky sa stávali precítenou glosou k zavŕšenému životu. Ich plocha poskytovala práve toľko miesta, aby sa na nej umiestnili zväčša len úsporné, zriedkavejšie aj obsažnejšie informácie. Údel i dráma zavŕšeného života sú zaznamenané vecne, s pokorou a dôstojne. Znaky hrobov svedčia o zručnej ruke, o premyslenom výtvarnom zámere, aj o uzroзованom obsahu symbolov. O čo úspornejšie sú na náhrobníkoch texty, o to bohatšie a pôsobivejšie sa na nich uplatnila výtvarná stránka. Vo viacerých regiónoch Slovenska (Tekov, Hont, Novohrad, Podpoľanie, ale aj západné a východné Slovensko), drevené, kamenné i kované

náhrobníky upútavajú strohosťou geometrických aj prapodivnosťou figurálnych, rastlinných a ďalších motívov. Niekde i výraznou farebnosťou, rytmom a pestrosťou najrozličnejších ornamentálnych prvkov a symbolov. Zakódované sú v nich nielen citové a estetické, ale aj svetonázorové predstavy našich predkov. Najmä tie, ktoré boli späté s uctievaním predkov, s kultom mŕtvych a s traktovaním prapodstaty života a smrti. Keďže s úmrtím a s predstavami o záhrobnom živote sa spája veľa záhad a nadprirodzených síl, nič sa nemohlo ponechať na náhodu. Preto živí zaplňali miesta mŕtvych takými symbolmi, ktorým sa prisudzujú pozitívne vlastnosti, považujú sa za predstaviteľov dobrých vecí a ochrancov proti zlu. Patria medzi ne Slnko a Mesiac ako symboly večného svetla. Ďalej rôzne štylizácie stromov, ratolestí, kvetov a plodov ako symboly života a dobrých skutkov. Vyobrazenia vtákov a chrobákov symbolizovali dušu zbavenú tela, resp. predstavy o záhrobnom živote. Srdce bolo zasa symbolom lásky a skrúsenosti. Vo výzdobe náhrobníkov sú mimoriadne časté kruhové a vírivé motívy v podobe ružíc, kruhových pletencov, hviezdíc, svastík atď. Symbolizovali zbožštenie Slnka, a zároveň aj predstavy nekonečného pohybu a obnovy, stretávania sa konca a začiatku života. Naši predkovia oddávna zobrazovali týmito symbolmi aspoň v náznačkovom rozličné prírodné javy a sily, pričom boli presvedčení, že zvládnutím geometrie, aj samotným vyobrazením magických obrazcov ovládnu i pôsobenie týchto síl.

Starobylý obsah má aj kresťanská symbolika, ktorá je na náhrobníkoch najčastejšie zastúpená krížom. Výrečným znakom pretnutia sa dvoch základných princípov – života a smrti. Spomedzi ďalších kresťanských symbolov (anjel, Božie oko, kalich, svietnik, ryba atď.) najpôsobivejšie vyznievajú motívy umučenia a trpiacej matky s mŕtvym synom v náručí. Na týchto témach je ich náboženský rámec prekrytý výsostne pozemským obsahom, ktorým je precítenie ľudského utrpenia a bolesti.

Charakteristika náhrobných pomníkov by nebola úplná, keby sme z nej vynechali fotografie. Fotografické portréty na náhrobníkoch sú najmladším prvkom ich výzdoby. Lenže ľudia ich tu neumiestňujú z dekoratívnych pohnútok, ale ako jedinečný prostriedok, ktorý spolu s údajmi o mene, o narodení a úmrtí, o rodinných väzbách, o pôvode, povolani atď., približuje aj neopakovateľný a nenávratne odídený výraz tváre blízkeho či dôverne známeho človeka. Fotografie zosnulých, spolu s dopĺňajúcimi textami, náhrobnou symbolikou a celkovým výtvarným poňatím, kompletizujú sociálnu, etnickú, konfesionálnu, kultúrnu, ale aj rýdzo osobnostnú identitu dotyčných jedincov. Fotografické portréty na náhrobných pomníkoch akoby naznačovali – okrem iného – aj zámer „znehynúť plynúci čas... navrátiť nenavráteľné (minulosť) do vždy novej prítomnosti, uchopiť a zadržať neuchopiteľné a nezadržateľné (vývoj, zánik, akúkoľvek premenlivosť), usúvzrážniť (aspoň v predstavivosti pozerajúceho sa na fotografiu) to, čo bolo, s tým, čo je“ (FARKAŠOVÁ 1998).

Obrázok 4 Drevený náhrobník z evanjelického cintorína v Ábelovej (Novohrad)

Zdroj: K. Plicka (1935).

Naše staré cintoríny a znaky hrobov nás priťahujú a vzrušujú, lebo reč ich tvarov, symbolov, ornamentov a farieb nám pričarávajú lúč dávnych čias. Umožňujú zamyslieť sa nad umením, ktoré žilo dovtedy, kým jestvovali duchovné zdroje, z ktorých sa zrodilo. Tieto nenápadné výtvary si zasluhujú našu pozornosť nielen preto, že nás fascinujú svojím myšlienkovým nábojom i dokonalosťou jeho umeleckého stvárnenia, ale zaiste aj preto, lebo aj ony spomedzi nás neodvolateľne odchádzajú.

Literatúra a pramene:

- ALÁČ, J.: *Ludový ornament na náhrobníkoch v Novohrade*. In: *Pamiatky a múzeá* 4/2007, s.24-27.
- BALASSA, I.: *A magyar falvak temetői*. Budapest 1989.
- BEDNÁRIK, R.: *Ludové náhrobníky na Slovensku*. Martin 1949.
- BOTÍK, J.: *Tam zložili aj svoje kosti. Kultúrohistorické hodnoty náhrobných pomníkov zahraničných Slovákov*. Bratislava 1999.
- BOTÍK, J.(ed.): *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť*. Bratislava 2001.
- DANGLOVÁ, O.: *Dekor a symbol*. Bratislava 2001.
- FARKAŠOVÁ, E.: *Etudy o bolesti a iné eseje*. Bratislava 1998.
- HANZ, Z., JIRÁČEK, A.: *Náhrobek – komunikativní a integrální činitel na českém venkově*. In: *Český lid* 80/1993, č.2. s.123-137.
- KOLBUSZEWSKI, J.: *Cmentarze*. Wrocław 1996.
- KOVÁČ, M., KOVÁCS, A., PODOLINSKÁ, T.(eds.): *Cesty na druhý svet. Smrť a posmrtný život v náboženstvách sveta*. Bratislava 2005
- LISZKA, J.: *Cintoríny Maďarov v dedinách a vidieckych mestách Podunajskej nížiny*. In: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*. Bratislava 2001, s.79-90.
- NAVRÁTILOVÁ, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.
- TKÁČ, Š., KÁLLAY, K.: *Len kameň a drevo*. Bratislava 1977.

Kontakt:

Prof. PhDr. Ján Botík, DrSc.
Katedra etnológie a etnomuzikológie
FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra

Žena v arabskej kultúre¹

Marwan Al-Absi - Eva Al-Absiová

Kľúčové slová:

postavenie ženy, arabská žena, moslimská žena, feminizmus, Korán

Abstract:

The author of the article deals with the status of an Arab woman in Muslim society. He is analyzing her role in private and public spheres of life. Qur'an gave many rights to women but Muslim authorities differ in their interpretations and that reflects on the real women's status in Arab society.

Otázka postavenia žien sa začala verejne objavovať v arabskej spoločnosti v období obrodného procesu *nahda*², v dôsledku dlhodobého kontaktu s Európou. Kásim Amín, sekulárny reformista, je v celom arabskom svete známy ako prvý „feminista“. Už v 19. storočí verejne poukazoval na negatívne následky nerovnoprávného postavenia žien a požadoval, aby ženy mohli realizovať svoje politické a iné práva.

Je nesporné, že postavenie arabskej ženy ovplyvňuje islam ako hlavný determinant arabskej kultúry. V arabskom svete žijú, samozrejme, aj kresťania a obyvatelia iných vierovyznaní. Väčšina obyvateľstva sa hlási k islamskej viere, preto sa status ženy sleduje z pohľadu Koránu. V jeho ustanoveniach skúmame, aké práva a povinnosti určil ženám v súkromnej a verejnej sfére v porovnaní so súčasnou realitou.

K zložitým otázkam postavenia arabskej ženy sa v súčasnosti stále častejšie vyjadruje akademická obec aj náboženské authority. Renomovaní učenici/šejkovia prezentujú svoje interpretácie náboženských pokynov a podporujú ich výsledkami aktuálnych štatistických prieskumov a závermi vedeckých štúdií. Každý argumentuje z vlastného pohľadu, ovplyvnený jeho osobnými charakteristikami a prostredím, z ktorého pochádza. Výsledkom sú rozmanité interpretácie koránových veršov. Preto jadro výskumu tvorí otázka, čo najviac ovplyvňuje súčasné postavenie arabskej ženy – či je to samotné islamské učenie, reprezentované Koránom, alebo rôzne, často aj protichodné interpretácie koránových pokynov, prezentované islamskými učencami.

Postavenie ženy voči mužovi. Tento vzťah označuje v Koráne slovo *kawáma* (doslovný preklad „ochrana, starostlivosť, opora“). Muž by mal byť pre ženu sociálnou oporou a materiálnou zárukou. To potvrdzuje aj nasledovný verš: *Muži zaujímajú postavenie nad ženami preto, lebo Boh dal prednosť jedným z vás pred druhými, a preto, že muži dávajú z majetkov svojich (ženám)...* (4:34)³, ktorý nehovorí o absolútnej nadradenosti muža.

¹ Odznelo 28. 5. 2009 ako habilitačná prednáška v odbore 3. 1. 2. kulturológia.

² Obdobie arabskej obrody *nahda* začalo na prelome 18. a 19. storočia.

³ Koránové verše uvádzané v texte sú prevzaté z českého prekladu Koránu (HRBEK 2000).

Jeho postavenie nad ženou podmieňuje finančnou zodpovednosťou muža voči žene. Muž dostal prednosť pred ženou len v rámci manželstva, a to pod podmienkou, že sa vie o ňu finančne postarať. Tento vzťah znamená rozdelenie zodpovednosti medzi manželmi. Slovo prednosť rozhodne neznamená ponížovanie toho druhého alebo ignorovanie jeho názorov. V náboženských otázkach – pri plnení náboženských povinností a zodpovedaní sa za svoje skutky – sú muž a žena v rovnocennom postavení. Muži nedostali prednosť pred ženami na základe pohlavia, ale z hľadiska rozdelenia rodových rol vo vtedajšej spoločnosti. Muži mali väčší prístup k vzdelaniu, k obchodovaniu a viac skúseností vo svetskom aj náboženskom živote. V tých časoch ženy ešte neboli ekonomicky nezávislé od manželov. Preto islam nepožadoval, aby sa finančne podieľali na zabezpečení rodiny.

Súčasný spoločenský a ekonomický podmienky vo väčšine arabských krajín umožňujú ženám, aby sa vzdelávali a pracovali, a tak spolu s manželmi materiálne zabezpečovali chod domácnosti. Táto zmena v postavení ženy v súkromnej a verejnej sfére a jej finančná zainteresovanosť v rámci manželstva sa neodrazila v úprave vzťahu medzi ženou a mužom. Súčasný náboženský postoj nie je spravodlivý voči ženám. Odmietajú prijímať názor, že sociálnou a materiálnou oporou nemá byť len muž voči žene, ale môže to byť aj naopak, ak si to životné okolnosti vyžadujú. Otázka podriadenosti ženy voči mužovi zostáva naďalej predmetom diskusií medzi konzervatívnymi a reformnými islamskými učencami.

Zahaľovanie. Hneď na začiatku je treba vysvetliť pojem zahaľovanie. V islamskom kontexte to znamená zahalenie vlasovej časti hlavy a šije. Tradičná pokrývka hlavy sa v modernej arabčine nazýva *hidžáb*⁴ a často sa nesprávne prekladá ako „závoj zakrývajúci tvár“. V Koráne slovo *hidžáb* neoznačuje súčasť ženského odevu, ale sa objavilo v súvislosti s Prorokovým obydlím a jeho manželkami. Označuje záves oddeľujúci priestor pre hostí od súkromnej časti. Súra 33 vo veršoch 53-59 uvádza pokyny, ako sa majú správať návštevníci k Mohamedovým ženám v jeho dome, ktorý bol podľa pokynov Koránu rozdelený na verejnú (pre hostí) a súkromnú časť (tzv. ženský priestor). Tieto ustanovenia nediskriminujú ženy. Je ich treba chápať v kontexte vtedajších pomerov, kedy práve z dôvodov častých a neočakávaných návštev u Proroka (vo dne i v noci) ženy nemali žiadne súkromie⁵. Zahaľovanie tváre (aj obliekanie rukavíc)⁶ nie je pôvodným islamským fenoménom. To potvrdzuje aj zákaz, ktorý nedovoľuje ženám zahaľovať si tvár a obliekať si rukavice pri vykonávaní rituálov počas púte v Mekke, najsvätejšom mieste islamu. Z tohto môžeme vyvodiť záver, že koránové termíny *chimár* alebo *džilbáb* označujú

ženský závoj v zmysle pokrývky hlavy. ...*A nech spustia závoje[chimár] svoje na hrdá svoje...* (24:31). Tento verš prikazuje ženám zahaliť hlavu tak, že *chimár* si uviažu vpredu, aby bola zahalená šija a horná časť hrude⁷. Zahaľovanie poznali už staré civilizácie, ktorých tradície sa pretransformovali do arabskej kultúry. A práve jednou z nich je nosenie *hidžábu* na odlíšenie slušných žien od konkubín. Egypťská feministka Leila Ahmed upozorňuje, že zahaľovanie je skôr kultúrnym ako náboženským zvykom. Existoval pred islamom a odrážal spoločenský úzus vyšších vrstiev⁸.

Otázka zahaľovania žien (nosenia šatky) je témou veľmi ostrých diskusií medzi rôzne orientovanými myšlienkovými prúdmi v arabskej spoločnosti. Nejednotné názory vychádzajú z rôznych spoločenských, kultúrnych a politických hľadísk. Arabské feministky tiež nezdediajú rovnaké názory ohľadom nosenia *hidžábu*. Zhodujú sa však v tom, že Korán neprikazuje ženám, aby si zahaľovali tvár. Sekulárne feministky sú zásadne proti zahaľovaniu, ktoré považujú za symbol útlaku, ponížovania a izolácie ženy. Islamské feministické aktivistky tento postoj kritizujú. *Hidžáb* považujú za symbol dôstojnosti a osobnej slobody, ktorým dobrovoľne potvrdzujú svoju kultúrnu identitu. Zákaz nosenia *hidžábu* klasifikujú ako obmedzovanie osobnej slobody.

V súčasnosti, hlavne po útokoch na Afganistan a Irak a v dôsledku neustálej západnej protiislamskej kampane, sa zvyšuje počet zahalených žien. Obnovenie tradície nosenia šatky symbolizuje odmietanie západného materializmu a morálky. Arabská spoločnosť pociťuje ohrozenie vlastnej kultúrnej identity, na čo reaguje návratom k islamským tradíciám. Tento návrat by nemal prebiehať násilnou formou (napríklad príkazom nosiť *hidžáb* pre všetky ženy, ako je to napr. v Saudskej Arábii), ale mal by byť otázkou slobodnej voľby každej ženy. Ak je veriaci, sama je zodpovedná za svoje činy a nikto jej nemôže nič vnucovať.

Svedectvo pred súdom. Korán stanovil pravidlá pre svedectvo žien pre konkrétne prípady. Západné aj arabské kritiky sú namierené na svedectvo jedného muža rovnajúce sa svedectvu dvoch žien. Tu je treba zdôrazniť, že tento prípad nastáva za konkrétnych okolností, ktoré sú definované v koránových veršoch. Verš 282 v druhej súre hovorí o spravodlivom zapisovaní dlžôb, a zároveň nabáda: *A žiadajte svedectvo dvoch svedkov z mužov vašich, a ak nemáte dvoch mužov, potom vezmite jedného muža a dve ženy z tých, ktoré uznáte za vhodné svedkyne; aby, keby jedna z nich sa zmýlila, druhá jej mohla pripomenúť...*(2:282). Obsah verša zodpovedá vtedajším pomerom, kedy sa predovšetkým muži venovali obchodovaniu a iným ekonomickým či finančným aktivitám (uzatvárali obchodné dohody, poskytovali úvery dlžníkom a iné). Ženy nemali v tejto oblasti dostatočné skúsenosti. Tu nemôžeme hovoriť o ich ponížovaní. Na druhej strane Korán dáva prednosť svedectvu žien v sporných otázkach ohľadom rodinných záležitostí. V súčasnej dobe všetky obmedzenia týkajúce sa svedectva

⁴ Arabské jazykové slovníky uvádzajú viacero pomenovaní pre tradičnú pokrývku hlavy a šije, napríklad: *hidžáb*, *džilbáb*, *chimár* a ďalšie.

⁵ Napokon koránové pokyny sa týkajú len Prorokových manželiek. Až neskoršie interpretácie islamských právnikov rozšírili platnosť týchto veršov na ženy všeobecne.

⁶ Zahaľovanie tváre a obliekanie rukavíc nie je islamským javom, ale pozostatkom miestnych zvykov. Dodržiava sa vo veľmi konzervatívnych arabských moslimských rodinách.

⁷ Pred islamom si ženy uväzovali pokrývky hlavy dozadu.

⁸ Bližšie k téme AHMED 1992.

žien pomaly strácajú význam, nakoľko ženy v mnohých arabských krajinách úspešne konkurujú mužom v rôznych činnostiach verejnej sféry, napríklad v oblasti podnikania a bankovníctva alebo v priemyselnom sektore. Konzervatívni islamskí právnici v tejto súvislosti argumentujú, že ešte stále existuje vysoké percento negramotných a nedostatočne vzdelaných žien.

Dedičské práva. Arabská spoločnosť pred islamom nedovolila ženám, ba dokonca ani mladým a neskúseným chlapcom, aby dedili⁹. Islam stanovil nový systém dedenia, ktorý je pomerne zložitý z hľadiska výpočtu dedičských podielov, ale priznáva právo dediť aj ženám. Týmto bola potvrdená dôležitosť ich postavenia v spoločnosti a materiálna solidarita v rámci rodiny. *Mužom náleží podiel z toho, čo zanechali rodičia a blízki príbuzní a ženám náleží podiel z toho, čo zanechali rodičia a blízki príbuzní – nech je toho málo alebo veľa – ako podiel určený* (4:7). Islamské dedičské právo sa opiera o ustanovenia v Koráne. Terčom západnej kritiky je predovšetkým otázka nerovného dedičského podielu medzi synom a dcérou, kde synov podiel sa rovná dvojnásobku podielu dcéry: *A Boh vám stanovil o deťoch vašich toto: synovi podiel rovný podielu dvoch dcér; ak je dcér viac ako dve, patria im dve tretiny toho, čo zanechal. A ak je dcéra len sama, vtedy jej patrí polovica...* (4:11). Náboženské autority obhajujú tieto pravidlá dedenia a nepovažujú ich za diskriminačné voči ženám. Koránové pokyny je treba posudzovať v kontexte rozdelenia rodových rol v tradičnej spoločnosti. Podľa islamu muž má absolútnu zodpovednosť za materiálne/finančné zabezpečenie nielen vlastnej nukleárnej rodiny, ale aj svojich rodičov a blízkych príbuzných, ak sú chorí alebo v núdzi. Povinnosť postarať sa o rodičov vyplýva mužovi zo zákona, žena túto povinnosť nezdieľa. Akákoľvek finančná zodpovednosť teda spočíva len na mužovi¹⁰. Žena nie je povinná prispievať do rodinného rozpočtu i keď sama zarába. Jej zárobok, ba dokonca aj všetky vlastné financie (napríklad veno, ktoré získala) sú iba jej majetkom, muž nemá právo s nimi nakladať. *A dávajte ženám veno ako dar; ak vám z láskavosti dajú niečo z toho, tak to užite v zdraví a spokojnosti* (4:4). Tento verš potvrdzuje, že žena môže použiť svoje veno podľa vlastného uváženia („láskavosti“). Samozrejme, že realita sa nie vždy stotožňuje s koránovými pokynmi a z nich odvodenou legislatívou.

Kritické komentáre, vzťahujúce sa k islamskému systému dedenia, si účelovo vyberajú len tie pasáže z Koránu, ktoré hovoria o nerovnom podiele pre syna a dcéru. Často zámerne, či z nedbalosti, ignorujú ďalšie ustanovenia, ktoré odporujú téze o právnom znevýhodňovaní žien v dedičskom konaní: *...A rodičom jeho: každému z nich jedna šestina toho, čo zanechal [ich syn]...* (4:11). *Ak muž alebo žena zanechajú dedičstvo po bočnej línii a majú brata alebo sestru, potom každému*

z oboch patrí jedna šestina. Korán v týchto prípadoch nerobí rozdiel medzi mužom a ženou.

Manželstvo a manželská zmluva. Predislamská spoločnosť v Arábii bola patriarchálna, organizovaná v kmeňoch, kde muž ako hlava rodu mal rozhodujúce postavenie. Žena bola ekonomicky závislá na svojom otcovi a po sobáší na manželovi. Korene patriarchálnej spoločenskej organizácie treba hľadať hlboko v sociálnych dejinách juhozápadnej Ázie. Polygýnia existovala už dávno pred nástupom islamu a počet manželiek bol neobmedzený, čo vyplývalo z vtedajších životných podmienok. Muž potreboval ženy na zachovanie rodu a tiež ako pracovné sily, ktoré mu pomáhali pri chove zvierat a roľníckych prácach¹¹.

Rodina je základom spoločnosti. Význam rodiny pre výchovu nasledujúcej generácie je overený dejinami vývoja ľudskej spoločnosti. Všetky tri monoteistické náboženstvá kladú dôraz na zachovanie rodiny. A preto aj každodenný život moslimov je zameraný na založenie vlastnej rodiny. Niektorí islamskí učenici vysvetľujú manželstvo ako náboženskú povinnosť. Iní uvádzajú vo svojich interpretáciách, že islam považuje manželstvo za bohumilý čin a neodporúča ani mužom, ani ženám, aby sa ho zriekli.

Islamské rodinné právo vychádza z koránových ustanovení, ktoré podmieňujú uzavretie manželstva slobodným výberom a súhlasom oboch partnerov. Ženy majú právo pred sobášom spísať manželskú zmluvu, v ktorej si môžu stanoviť podmienky materiálneho charakteru (napríklad výšku čiastky, ktorú dostanú v prípade rozvodu), ale aj podmienky týkajúce sa citovej stránky manželstva (môžu uviesť podmienku, že ak sa manžel rozhodne oženiť s ďalšou ženou, majú právo požiadať o rozvod). Ďalšou podmienkou uzavretia manželstva je veno (*mahr*) ako hmotný dar muža budúcej manželke. Jeho výška alebo zloženie je súčasťou manželskej zmluvy a po sobáší sa stáva výlučným majetkom ženy. Táto tradícia má emocionálny, sociálny a ekonomický rozmer. Veno sa delí na dve časti. Prvá je splatná pred sobášom a je symbolom rešpektu a citovej náklonnosti muža k vyvolenej žene. Je to v pravom zmysle dar a neznamená žiadny kúpnopredajný vzťah. Podľa Koránu manželstvo je vzťah muža a ženy, ktorí sa navzájom potrebujú a dopĺňajú, a predstavuje stabilitu duševného a fyzického stavu oboch manželov. Prvá časť vena je spravidla určená na to, aby sa budúca nevesta mohla pripraviť na svadbu, tzn. na nákup šiat, topánok a potrebných doplnkov, prípadne iných vecí. Druhá časť je vyplatená v prípade rozvodu alebo úmrtia manžela. Táto čiastka (obvykle býva dosť vysoká) je považovaná za sociálnu poisťku pre ženu, ale aj ako prekážka impulzívneho a neuváženeho rozhodnutia rozviesť sa.

Podľa islamu by malo byť veno prijateľné podmienkam ženicha, aby každý mal príležitosť založiť si

⁹ Podľa starých kmeňových tradícií mali právo na dedičstvo len tí, ktorí nasadzovali svoj život pri obrane vlastného kmeňa.

¹⁰ Ten finančne zabezpečuje rodinu, hradí obe časti vena - tzv. preddavok, ktorý zaplatí pred uzavretím manželstva, a čiastku, ktorú vyplatí žene v prípade rozvodu.

¹¹ Uprednostňovali sa endogamné manželské zväzky, exogamné mali zabezpečiť spojenie kmeňov za účelom lepšej obrany pred nepriateľom. Pred islamom sa praktikovali rôzne druhy manželstva (podľa dohody, dočasné, v rámci dedičstva, so zajatkyňou a iné). Bližšie pozri AL-ABSI 2008: 30.

vlastnú rodinu. V súčasnosti arabská spoločnosť rieši problémy s predraženými ženami, hlavne v krajinách Zálivu a v Egypte, ktoré súvisia s prehnanými nárokmi rodičov neviest. Táto situácia spôsobila zvýšený počet slobodných mužov a žien, čo ohrozuje morálku a zabezpečenie kontinuity spoločnosti.

Polygýnia. Polygýnia, ako aj zahaľovanie a ženská obriezka, sú zo strany Západu najčastejšie prezentované ako pôvodný islamský fenomén napriek tomu, že je dokázané vykonávanie týchto praktík už v starovekých kultúrach. Média živia tento trvalý mýtus, ktorý podporuje názor o negatívnom postoji islamu k ženám. Pritom polygýnné manželstvá tvoria (podľa dostupných štatistík Organizácie arabských žien) iba jednu tisícinu všetkých manželstiev v súčasnom arabskom svete.

Islam nezakázal mnohoženstvo, ale obmedzil počet manželiek a stanovil viacero podmienok, za akých si muž môže vziať viac žien. *Berte si za manželky ženy také, ktoré sú vám príjemné, dve, tri a štyri; ale ak sa obávate, že nebudete spravodliví, vtedy si vezmite iba jednu... A tak sa najlepšie vyhnute odchýleniu* (4:3). Manžel má povinnosť finančne zabezpečiť rovnako všetky svoje ženy a ku všetkým byť spravodlivý v citovej a intímnej oblasti. Moderne zmýšľajúci islamskí učitelia interpretujú tieto koránové ustanovenia ako výzvu k monogamii, pretože nie je možné, aby muž dokázal byť skutočne spravodlivý voči svojim manželkám vo všetkých oblastiach manželského života. Tento názor sa opiera o nasledujúci koránový verš: *Nikdy vám nebude možné, aby ste boli spravodliví medzi ženami, aj keby ste si to priali. Neprejavujte však jednej z nich úplnú náklonnosť a nenechávajte inú akoby visiaca vo vzduchu!*... (4:129). Islam nepredpisuje polygýniu ako všeobecné pravidlo. Povoľuje ju vo výnimočných situáciách. V období raného islamu ničivé ozbrojené konflikty zanechávali mnoho sirôt a vdov, ktoré sa nevedeli o seba materiálne postarať. Ďalším príkladom je situácia, kedy žena je neplodná alebo invalidná, muž túži po zachovaní rodu, ale nechce sa rozviesť. Inštitút mnohoženstva rieši aj otázku zachovania rodinného majetku a postaranie sa o deti najbližších príbuzných¹².

Vo všeobecnosti existujú dve základné názorové skupiny, ktoré sa k otázke polygýnie vyjadrujú protichodne. Prvá odmieta mnohoženstvo ako stav, ktorý ohrozuje podstatu rodiny a vyvoláva nenávisť medzi manželkami a deťmi, negatívne ovplyvňuje ich psychiku a výchovu, a považuje polygýniu za nástroj na uspokojenie mužskej sexuality. Druhá skupina podporuje polygamný zväzok a pokladá ho za vhodný prostriedok ochrany jednotlivca pred nelegálnymi intímnymi vzťahmi, sexuálnou promiskuitou, ktoré sú v islame neprípustné. Zároveň chráni práva manželiek a detí.

Názory na polygýniu nie sú v arabských štátoch jednotné. Tunisko legislatívne zakázalo mnohoženstvo. Niektoré štáty stanovili prísnejšie obmedzenia, napríklad prvá manželka musí písomne súhlasiť s rozhodnutím manžela oženit' sa s ďalšou ženou. Taktiež si žena môže v manželskej zmluve vyhraďovať právo na rozvod, ak sa manžel

rozhodne opäť oženit'. Súčasný ekonomický podmienky a možnosti vzdelávania žien aj mimo vlasti viedli k vzniku nových druhov manželstva. V prípade, keď muž spočiatku nie je schopný zabezpečiť bývanie a náklady na domácnosť, môžu snúbenci uzavrieť tzv. manželstvo-misiar. To znamená, že každý z nich zostane bývať u svojich rodičov a stretávajú sa striedavo u jedných z nich. Ženám sa v posledných rokoch otvorili väčšie možnosti študovať mimo rodnej krajiny. Konzervatívne rodiny a v niektorých krajinách aj platná legislatíva nedovoľuje dievčatám vycestovať bez mužského sprievodu. Tak sa začali praktikovať tzv. manželstvá-misfár, čo znamená, že sa musia vydať pred odchodom do zahraničia.

Ženská obriezka. Ženská obriezka je pre arabský a celý moslimský svet veľmi citlivou témou. Západné akademické a mediálne kruhy vo svojich kontroverzných debatách často vychádzajú z nesprávnej premisy, ktorá prisudzuje tento tradičný rituál islamu. Ženská obriezka je pôvodným africkým zvykom a nepochybne sa praktikovala už dávno pred islamom. Do okolitých krajín sa rozšírila starovekými obchodnými cestami. Arabi sa stretli s týmto javom aj počas svojich výbojov na africký kontinent, kde konvertovaní Afričania neboli ochotní vzdať sa tradičných rituálov a tento zvyk spojili s islamom¹³.

Mnohí islamskí učitelia vysvetľujú, že ženskú obriezku islam nemohol dovoliť, pretože ide o negatívny a ubližujúci zásah do ľudského tela, ktoré stvoril Boh a človek nemá právo na takéto „úpravy“. S týmto názorom súhlasí väčšina arabských krajín. Egyptské moslimské autority túto prax obhajujú. Tieto nejednotné islamské postoje posilňujú reakciu západných xenofóbnych kruhov, ktoré považujú islam za náboženstvo nepriateľské voči ženám. Ženská obriezka je predovšetkým miestnym zvykom, zakoreneným aj v niektorých arabských krajinách. Má také silné korene, že ani súčasná legislatíva nedokázala tento jav odstrániť. Súčasný stav diskusii Západ – Východ charakterizuje vzájomné nepochopenie a ignorovanie Západu uvedených skutočností a ďalších nespochybniteľných dôkazov, ktoré uvádzajú moslimskí aj niektorí renomovaní západní bádatelia.

Žena v politike. Účasť arabskej ženy vo verejnom živote, hlavne v politickej sfére, je jednou z najzložitejších tém, ktoré súvisia s emancipáciou žien a ich zrovnoprávnením s mužmi. V tomto kontexte sa objavujú otázky, prečo sa arabské ženy nepodieľajú politicky na rozhodovaní o osude štátu. Je potrebné skúmať, či je to v dôsledku islamských zákonov či patriarchálneho charakteru spoločnosti, ktorý bráni ženám zaujať vysoké politické funkcie (tzn. prekážkou sú uznesenia a smernice vydávané na základe výlučne mužských rozhodnutí). Arabská spoločnosť je patriarchálna, ale nie všetci islamskí učitelia alebo právnici sa zhodujú v názoroch na rolu ženy v politickom živote. Zastávajú názor, že žena musí s mužom bojovať proti nevyhovujúcej politickej situácii rôznymi prostriedkami –

¹² Napríklad muž sa ožení s vdovou po svojom zosnulom bratovi (levirát) alebo vdovec si vezme sestru jeho zomrelej manželky (sororát).

¹³ Tieto názory potvrdzuje aj skutočnosť, že v súčasnosti je ženská obriezka pomerne rozšírená práve v Egypte, Sudáne, Somálsku a Mauretánii. Saudská Arábia ako kolíska islamu tento fenomén nepozná.

kritikou, aktivitou, napríklad cez svoje členstvo v politickej strane či v parlamente alebo nejakom hnutí. Niektorí učenici reagujú na kritiku veršov: *Zdržujte sa dôstojne vo svojich domovoch a nestavte na obdiv ozdoby svoje podľa spôsobu predchádzajúcej doby nevedomosti...* (33:33), a vysvetľujú, že tento pokyn sa týkal len žien proroka Mohameda, o ktorých hovorí predchádzajúci verš: *Ženy Prorokove! Nebuďte ako hociká iná žena!*... (33:32). Konzervatívni právnici chápu tieto verše s univerzálnou platnosťou pre všetky ženy. Prisudzujú im iba rolu v súkromnej sfére, tzn. aby zostali doma a starali sa o rodinu. Neveria v schopnosti ženy aktívne pôsobiť vo verejnej sfére.

Náboženské ustanovenia nezakazujú žene zúčastniť sa verejného/politického života¹⁴. Napriek zvýšenej aktivite arabského feministického hnutia zmeny v oblasti politických práv žien nespĺňajú očakávania a týkajú sa len menšieho počtu vzdelaných žien, ktoré si vyberá politické vedenie zložené z mužov. Azharský¹⁵ šejk Mohamed Sajjed Tantáwí prehlasuje, že islam nezakazuje žene uchádzať sa dokonca ani o prezidentskú funkciu, hoci pre rolu vedenia štátu dáva prednosť mužovi.

V prvej polovici 20. storočia niektoré arabské krajiny prešli spoločenským, kultúrnymi a ekonomickými zmenami, čo umožnilo ženám vzdelávať sa, pracovať a postupne sa presadiť i na významných pozíciách v mediálnej sfére. Arabské krajiny môžeme rozdeliť do dvoch skupín podľa možnosti účasti žien na politickej scéne. Prvú skupinu tvoria štáty, v ktorých ženy získali právo voliť a kandidovať v politických funkciách. Ale situácia v jednotlivých krajinách nie je rovnaká. Napríklad kuvaitské ženy získali politické práva až v minulom roku. Percentuálne zastúpenie žien v zákonodarných orgánoch sa pohybuje v arabských štátoch od 2% až do 13%. Druhú skupinu predstavuje Saudská Arábia, kde ani muži, ani ženy nemajú žiadne politické práva, nakoľko tam neexistujú politické strany. Avšak aj v tejto konzervatívnej krajine už došlo k určitému posunu a prvý raz v histórii monarchie kráľ vymenoval ženu do funkcie námestníka ministra školstva pre záležitosti vzdelávania dievčat.

Účasť žien v orgánoch výkonnej a súdnej moci je ešte stále nízka. V arabských krajinách síce nájdeme ženy vo funkciách viceprezidentky (Sýria), poradkyne prezidenta (Sýria), ministerky (Libanon, Sýria, Jordánsko, Irak, Bahrajn, Katar...), generálnej prokurátorky (Sýria), sudkyne (väčšina krajín) a ďalších. Napriek tomu väčšina žien, ktoré sa dostali do politickej sféry, pôsobia vo funkciách formálne a nemajú rozhodujúcu rolu. Najdôležitejšie funkcie sú pridelené podľa rodového princípu, ktorý zodpovedá patriarchálnemu charakteru arabskej spoločnosti. Príčiny tohto stavu musíme hľadať predovšetkým vo vysokej negramotnosti arabskej populácie, ktorá v priemere dosahuje až 38%, z toho 60%

pripadá na ženu. Napriek tomu, že kampane proti negramotnosti začali už v 70. rokoch 20. storočia. Tento stav môžeme označiť za prvú a najdôležitejšiu príčinu zlého postavenia žien. Ak žena nie je vzdelaná, nemôže sa aktívne zapojiť do rozvojových procesov spoločnosti. Prvý krok už viaceré štáty urobili – sprístupnili ženám všetky stupne vzdelania. Vplyv médií na verejnú mienku je nespochybniteľný. Preto by médiá mali pomáhať v boji proti negramotnosti žien a neznalosti ich základných práv, aby práva zakotvené v ústavách mnohých arabských štátov nemali len formálny charakter.

Miestne tradície vychádzajúce z kmeňovej kultúry sú ešte stále neobyčajne životaschopné, preto dodnes obmedzujú aktivitu žien vo verejnej sfére. Arabská spoločnosť by sa mala zamyslieť, ako je možné, že v 21. storočí je ženám zakázané riadiť auto (napr. v Saudskej Arábii), cestovať bez sprievodu manžela alebo sa pracovne stretnúť s iným mužom a podobne. Logicky uvažujúci jedinec nemôže prijať niektoré *fatwy* (vyhlásenia) islamských právnikov, ktoré svojou podstatou patria do 7. storočia, a dokonca sa nemôžu oprieť ani o žiadne náboženské ustanovenia.

Žena v pracovnom procese. Podiel žien na rozvoji arabskej spoločnosti sa v posledných rokoch zvyšuje, ale stále sú výrazne rozdiely v jednotlivých krajinách. V priemere ženy tvoria 26% celkovej pracovnej sily. Práca ženy sa sústreďuje v sektore poľnohospodárstva, školstva, zdravotníctva a hlavne v štátnom sektore, kde ženy tvoria približne 30% zamestnancov. Súkromný sektor zamestnáva menšie percento žien. Na nízku zamestnanosť žien pôsobia viaceré faktory. Staré zvyky ovplyvňujú rozhodnutie dievčat, ktoré uprednostňujú prácu v domácnosti, starostlivosť o deti a rodinu. Ďalšou prekážkou je negatívny postoj určitých spoločenských vrstiev k pracujúcej žene. Ten vychádza z predstavy, že muž nie je schopný svoju ženu finančne zabezpečiť. Oba postoje vyplývajú zo stereotypného rozdelenia rodových rol. Napriek tomu, že sa postupne zvyšuje podiel vzdelaných žien, ich potenciál sa nedá dostatočne využiť, pretože mnohé sa po štúdiu vydajú a do pracovného procesu už nenastúpia.

Záver. Názory a postoje náboženských autorít k postaveniu ženy môžeme zjednodušene rozdeliť do dvoch základných skupín. Konzervatívne kruhy sa pridržiavajú tradičných kultúrnych vzorov a odvolávajú sa na pokyny v Koráne a *hadisy*. Umiernená rétorika vychádza z nových interpretácií náboženských textov, ktoré sa pokúšajú zohľadniť zákonitosti spoločenského a ekonomického vývoja. Riešenie postavenia arabskej ženy komplikuje existencia mnohých náboženských siekt v rámci islamu¹⁶. Dôležitý faktor predstavujú lokálne hnutia, ktoré sa objavili napríklad v Saudskej Arábii pod názvom wahábizmus, alebo hnutie jazídióvcov v Jemene,

¹⁴ V období raného islamu sa ženy verejne zúčastňovali na rozvoji mladej moslimskej obce vo všetkých sférach verejného života (v náboženskej, politickej, kultúrnej, vojenskej a obchodnej oblasti). V historických knihách môžeme nájsť mnoho príkladov.

¹⁵ Univerzita al-Azhar v Káhire, prvá islamská univerzita založená v 10. storočí, dodnes najuznávanejšia islamská vzdelávacia inštitúcia.

¹⁶ Základné členenie predstavujú väčšinoví suniti (asi 85%) a menšinoví šiiti (približne 15%). Medzi nimi existujú ďalšie podskupiny. U šiitov sú to drúzi, ismaeliti, alawiti a iní. V sunitskom svete rôznorodosť evidujeme v rámci štyroch hlavných právnych smerov, ktoré nemajú na mnohé ženské otázky rovnaké názory a postoje.

ale aj ďalšie. Miestne hnutia zasahujú do riešenia ženskej otázky a presadzujú svoje interpretácie koránového učenia.

Táto zložitá situácia výrazne ovplyvňuje každodenný život v arabskej spoločnosti aj postavenie arabskej ženy v súkromnej i verejnej sfére. Západní odborníci by mali upriamiť pozornosť i na tieto skutočnosti. Diskurzy sa sústreďujú len na kritiku Koránu a v jeho veršoch vidia jedinou príčinu zaostalejšieho postavenia žien v arabskej spoločnosti. Ignorujú pritom otázku nejednotnej interpretácie náboženských textov, nezohľadňujú historický kontext a kultúrnu identitu arabského prostredia, ktorú dominantne ovplyvnil islam, nie však absolútne. Nemôžeme ignorovať vplyv staroarabských predislamských tradícií. Nové spoločenské a ekonomické podmienky vyžadujú prehodnotenie tradičného rozdelenia rodových rol a súčasnej legislatívy. Vzhľadom na patriarchálny charakter arabskej spoločnosti to bude zdĺhavý proces. Niektoré hlboko zakorenené tradície nedokázal dodnes obmedziť ani samotný islam.

Ženy tvoria približne polovicu arabskej populácie. Arabská spoločnosť si nemôže dovoliť prísť o tento ľudský potenciál a stále ho obmedzovať či vyradovať z účasti na rozhodovaní o osude celého arabského regiónu. Je treba sa zamyslieť aj nad tým, ako pôsobí globalizácia, otvorenie sa západnému svetu a s tým súvisiaci prienik západných hodnôt, na hodnotovú orientáciu arabskej spoločnosti. Západné hodnoty si pri návrate do arabskej vlasti so sebou prinášajú mnohí, ktorí dlhodobo študovali alebo pracovali pôsobili v západných krajinách. Otázkou zostáva, čo táto „hodnotová migrácia“ spôsobuje v arabskej spoločnosti, ako arabská spoločnosť na ňu reaguje. Niekde prijíma cudzie hodnoty (často nezlučiteľné s domácimi tradíciami), alebo ich prispôbuje svojim podmienkam, inde reaguje návratom k starým prevereným tradíciám, ktoré považuje za morálne vyspelejšie ako tie cudzie/západné. Oživenie kultúrnych tradícií nemusí hneď znamenať negatívny jav (ako to často vníma Západ), pokiaľ bude zohľadňovať súčasný spoločenský a ekonomický pokrok.

Literatúra a pramene:

AL-ABSI, M.: *K starším dejinám arabskej kultúry*. Nitra 2008.

AHMED, L.: *Women and Gender in Islam*. London 1992

BADRAN, M.: *Feminists, Islam and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt*. Princeton, NJ 1995.

KORÁN. *Z arabského originálu preložil I. Hrbek*. Praha 2000.

MERNISSI, F.: *The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam*. Reading 1991.

Al-SAADAWI, N.: *The Hidden Face of Eve: Women in the Arab World*. Boston 1980.

SAID, E.W.: *Orientalism*. Penguin Books, 1995.

Al-SBENATY, A.: *Manželstvo v islame*. Bratislava 1998.

Kontakt:

Doc. PhDr. Marwan Al-Absi, CSc.

KMKaT FF UKF v Nitre

Štefánikova 67

949 74 Nitra

E-mail: malabsi@ukf.sk

PhDr. Eva Al-Absiová

Jazykové centrum

FF UKF v Nitre

Štefánikova 67

949 74 Nitra

E-mail: ealabsiova@ukf.sk

Študenti zo slovenského zahraničia a ich identita

Ladislav Lenovský

Kľúčové slová:

zahraniční Slováci, identita, etnicita, materinský jazyk, edukačný a ekonomický profit

Abstract:

There are approximately 30 foreign Slovak students who are studying at Faculty of Arts of UKF in Nitra in each academic year. They come from minority to their majority background. The role of a language is not only to differentiate ethnicity, but also to differentiate within an ethnic group. Student identity manifesting varies from ethnic, state and local, according to the contexts and situation. Social- economic conditions of different localities are specific and changable. To study in Slovakia brings some advantages. Ethnicity and language in this case becomes a means of gaining economic, social and educational profit. They have pragmatic and rational basis, what can be considered to be another dimension.

Téma tohto príspevku vyplynula akosi prirodzene z ľudského záujmu o zahraničných študentov- Slovákov na Katedre manažmentu kultúry a turizmu, aj iných katedrách FF UKF v Nitre. Záujem o sociokultúrne prostredie z ktorého pochádzajú, názory, postoje, o spoločné, aj špecifické črty v ich živote a myslení, sa prejavil v neformálnych rozhovoroch mimo edukačného procesu, i priamo v ňom, pretože problematika etnických minorít a procesov je významnou súčasťou obsahu niektorých predmetov vyučovaných na Katedre manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre.

Na slovenských vysokých školách študuje každoročne približne tristo študentov zo slovenských zahraničných komunít. Okrem štendií¹ hradí slovenská strana aj študijné poplatky.² Napríklad v akademickom roku 2005/2006 bolo priznaných 68 štendií na I., II. a III. stupeň vysokoškolského štúdia³. O túto formu pomoci Slovenskej republiky Slovákom žijúcim v zahraničí je mimoriadny záujem, ktorý niekoľko stonásobne prevyšuje stanovené kvóty. V rokoch 1988–2004 ukončilo štúdium na slovenských vysokých školách 499 krajanov-

¹ 6000 korún mesačne + jednorazový príspevok 1000 korún pri nástupe a 1000 korún pri ukončení magisterského štúdia, pri doktorandskom štúdiu o 1000 korún mesačne aj jednorazovo viac.

² O VYSOKÉ ŠKOLY V SR SA ZAUJÍMAJÚ NAJMA SRBI 2007

³ Srbsko a Čierna Hora 42, Rumunsko 11, Ukrajina 7, Poľsko 3, Chorvátsko 3, Kirgizsko 2.

štipendistov vlády SR.⁴ Za ostatných 20 rokov je to približne 30 absolventov ročne.

Na FF UKF v Nitre študuje približne 30 zahraničných Slovákov ročne. Niektorí z nich boli respondentmi dotazníkového prieskumu alebo interview, na základe ktorých tento príspevok vznikol. Zoznam poskytlo študijné oddelenie FF UKF v Nitre v súlade so zákonom o ochrane osobných údajov. Do dotazníkového prieskumu boli okrem študentov FF zahrnutí i študenti z iných fakúlt UKF, ktorí boli v období prieskumu prítomní v študentskom domove. Bolo rozdáných 40 dotazníkov, 27 sa vrátilo, z toho 25 vyplnených. Dôvodom menšej návratnosti bola neprítomnosť študentov v Nitre. I napriek štatistickému charakteru dotazníka ako metódy bolo spracovanie získaných informácií viac kvalitatívne ako kvantitatívne.

Identita, jazyk, kultúra, etnicita. Identita je výsledkom procesu stvárania seba samého podľa vzoru iného jednotlivca alebo skupiny. Prostredníctvom tohto procesu si jedinec osvojuje vlastnosti a vykazuje správanie zhodné s iným jedincem alebo skupinou, s ktorými sa identifikuje.⁵ Keďže príspevok sa venuje študentom z prostredia etnických minorít, mohlo by sa zdať, že jediným relevantným nástrojom výskumu je etnická identita.

Ak etnicita je „súhrn vlastností, znakov a symbolov odrážajúcich: spoločný pôvod, jazyk, kultúru, **etnické vedomie** a etnonym, prostredníctvom ktorých si príslušníci etnika **uvedomujú svoju spolupatričnosť a zároveň odlišnosť od iných podobných spoločností**“⁶, potom platí, že etnická identita je jedným z komponentov etnicity.

Miera etnicity sa reprodukuje medzigeneračným prenosom jej zložiek, čím sa zabezpečuje jej stabilita. Pôsobením historických, ekonomických, politických procesov a interetnických vzťahov sa však etnicita môže v rôznej intenzite meniť (kultúrny kontakt, adaptácia, akulturácia, asimilácia).⁷ Etnicita predstavuje v čase a priestore jedinečnú a originálnu konfiguráciu už spomenutých komponentov.⁸ Vzťah etnicita – etnická identita je teda permanentne modelovaný nielen *etnickými* faktormi, ale komplexným spôsobom existencie človeka v spoločnosti – teda kultúrou. Identifikácia (ako manifestovanie identity) je proces dynamický, vytváraný sociokultúrnymi javmi a preto i výsledok identity (v našom prípade etnická), je v neustálej interakcii s obklopujúcim sociokultúrnym prostredím. Žiadny z kontextov identity v skutočnosti nikdy nie je oddelenou a samostatnou kategóriou, ale súčasťou všetkých ostatných kontextov, s ktorými môže mať rôzne veľké *prieniky* a vzťahy rôznej intenzity.

Akú úlohu tu zohráva jazyk? Vplyv jazyka na etnicitu a etnickú, ale aj iné kontexty identity, ilustruje

fakt, že je jedným z komponentov etnicity. Avšak nie vždy a všade vplyva rovnakou mierou. Vo všeobecnosti je vplyv jazyka širokospektrálny. Od najsignifikantnejšieho a najdôležitejšieho indikátora miery etnicity, napríklad používanie slovenčiny Slovákami v Slovenskom Komlóši alebo vo Viedni⁹, až po minimálnu, alebo strácajúcu sa etnodeterminujúcu funkciu, napríklad v prípade Slovákov v slavónskom Ledeniku a Zokovom Gaji¹⁰. Aj samotný význam etnicity a etnickej identity v autoidentifikácii a živote členov minorít je rôzny. Môže byť významnou súčasťou identity, napríklad u bihorských Slovákov, alebo naopak, menej podstatným faktorom formovania identity, napríklad v prípade mladších generácií slovenských imigrantov v Kapskom Meste, ktorí „sa identifikujú ako Afrikanci, lebo sa v Afrike narodili a snažia sa o čo najrazantnejšie včlenenie do spoločenstva globalizovaných občanov, ktorí majú tisíce iných problémov ako etnicita.“¹¹

V akademickom prostredí UKF v Nitre by slovenský jazyk zahraničných Slovákov, ako jeden z etnoidentifikačných faktorov, mal zohrávať minimálnu úlohu, keďže študenti ako príslušníci etnickej minority sú v prostredí materského národa. Nejedná sa o interetnické, ale o intraetnické vzťahy. No i v rámci nich je jazyk prejavom diferenciácie intraetnickej. Výsledky dotazníka preukazujú etnopsychologické vplyvy aplikovania menšinového jazyka (respektíve nárečia) v materskom prostredí. Mnohí respondenti sa hanbia za svoju slovenčinu, ktorú považujú za nedokonalú, v akademickom prostredí nepostačujúcu. Traumatizovanie vyplýva nie z jej neovládania, ale z diferencií s odbornou či hovorovou slovenčinou na Slovensku (v závislosti od oblasti pôvodu-jazykového ostrova, kedy jazyk menšiny obsahuje archaizmy, ale aj srbizmy, rumunizmy a pod.). Problémom pre nich je i český jazyk, respektíve odborná literatúra v češtine, ktorá je často obsahom študijného materiálu na slovenských univerzitách. Zahraniční Slováci- študenti sú domácimi študentmi najprv vnímaní ako nárečová skupina. Domáci študenti tiež hovoria nárečiami (*východniari, záhoráci, spišiaci*), vzhľadom k spisovnej slovenčine často omnoho rozdielnejšími ako je napríklad *bihorská* alebo *sriemska* slovenčina. Problémom teda nie je samotné nárečie, ale úroveň ovládania spisovnej slovenčiny, kodifikovanej a používanej v úradnom styku na Slovensku a v akademickom prostredí slovenských univerzít. Tú, v porovnaní s nimi, lepšie zvládajú domáci študenti. Mnohí z nich sa ju nenaučili doma, v rodine alebo lokálnej societe, ale prostredníctvom médií a školy. Ak zahraniční študenti pociťujú tento rozdiel ako hendikep, k jeho zmene je potrebné zabezpečiť používanie spisovnej slovenčiny mediálne a edukačne v ich domacom prostredí, čo sa čiastočne i deje. Rozdiely *slovenčín* etnických minorít a spisovnej či hovorovej slovenčiny na Slovensku už dávno nemožno uspokojujúco vysvetliť len migračnou genézou

⁴ INFORMÁCIA O PLNENÍ DLHODOBEJ KONCEPCIE ČINNOSTI GSZS ZA ROK 2005, 2007

⁵ KOLEKTÍV 1968: 151

⁶ ELKS I. 1995: 124 - etnicita.

⁷ Vo vzťahu ekonomickej činnosti a etnicity na Dolnej zemi bližšie pozri ŠUSTEKOVÁ 2006, alebo ŠUSTEKOVÁ 2004, ČUKAN 2005.

⁸ BOTÍK 1991: 19

⁹ Ako Slováci sa identifikujú práve preto, že ich materinským jazykom je slovenský jazyk. Bližšie pozri ČUKAN 2004 alebo GLOVŇA 2002.

¹⁰ Etnické vedomie a identifikácia sa strácajú i napriek dobre zachovanému kysuckému nárečiu slovenského jazyka z dôvodu konfesionálnej identifikácie s chorvátskymi katolikmi. (ČUKAN 2004: 349)

¹¹ ČUKAN 2004: 350

osídľovania Dolnej zeme (zjednodušene: z ktorej nárečovej oblasti Slovenska prišli ich predkovia pred dvesto rokmi, taká je ich slovenčina dnes a práve preto). Moderné metódy predstavuje pluricentrická koncepcia vývoja slovenského jazyka¹², ktorá môže byť nástrojom vyrovnania sa s komplexmi vyplývajúcimi z rozdielnosti slovenčiny na Slovensku a slovenčin jazykových ostrovov na Dolnej zemi (a nielen tam).

Etnickú identifikáciu študentov- zahraničných Slovákov determinuje situácia, miesto (kde) a opozícia (voči komu sa vymedzujú). Ak na Slovensku, najčastejšie sa vymedzujú ako *Slovák/Slovenka žijúci/žijúca v zahraničí*, alebo *Slovák/Slovenka z/zo Rumunska, Srbska* (krajiny pôvodu), menej ako len *Slovák/Slovenka*, alebo termínom zahraničný Slovák. Zriedkavo sa predstavujú aj podľa krajiny pôvodu ako *Rumun, Rumunka, Slovinec*. Vo svojom domácom prostredí sa identifikujú ako Slováci, niekedy s prívlastkom, alebo zdôraznením, že domáci *odtiaľto*, prípadne etnickú identitu vymení lokálna (napríklad *Ljubľančan*). Mimo Slovenska, alebo krajiny pôvodu sa identifikujú najmä ako *Slovák/Slovenka*, alebo *Slovák/Slovenka z/zo* (krajina pôvodu). Ako občan krajiny pôvodu, *Rumun, Srb* zriedka. Na Slovensku sú domácimi študentmi často označovaní podľa krajiny pôvodu (*Rumuni, Srbi, Chorváti*). Zahraniční slovenskí študenti s tým nemajú problém, považujú to za synonymum regionálnej diferenciácie Slovákov zo Slovenska (*východniar, lipták, záhorák*).

Na FF UKF v Nitre študujú najmä Slováci z Rumunska a Srbska, menej z Chorvátska a Slovinska. Dôvodmi ich štúdia na Slovensku podľa nich sú:

- Lepšie podmienky k štúdiu vzhľadom na krajinu pôvodu (najmä štipendium, kvalita ubytovania, systém vzdelávania a infraštruktúra mesta).
- Etnicita- *lebo som Slovák/Slovenka*.
- Nová skúsenosť a väčšia perspektíva uplatnenia.
- Spojenie etnicity a jazyka- odpoveď: *lebo som Slovák/Slovenka a chcel/chcela som sa zdokonaľiť/študovať v materinskom/slovenskom jazyku*.

Všetci respondenti komunikujú s rodičmi, súrodencami a starými rodičmi výhradne slovensky. Výnimkou sú etnicky zmiešané manželstvá rodičov, alebo vlastné partnerské multietnické vzťahy.

Dalšími dôvodmi výberu Slovenska boli: možnosť študovať v zahraničí, dobrý študijný odbor, zvedavosť, zámer bývať na Slovensku. Väčšina respondentov vo svojom domácom prostredí navštevovala slovenské škôlky a základné školy, stredný stupeň v slovenčine už menej z nich, v závislosti od lokality pôvodu a dostupnosti. Súvzťažnosť vzdelávania v materinskom jazyku a jeho vplyv na etnicitu a etnickú identitu nie je potrebné bližšie objasňovať ani dokazovať. Odzrkadľila sa i v ich rozhodovaní o štúdiu na Slovensku.

Za najdôležitejší impulz k uskutočneniu tohto kroku považujú:

- Už spomenuté, lepšie podmienky k štúdiu (najmä štipendium a študijný odbor), etnicitu (*ja a moja slovenská národnosť*).

- Materinský jazyk, svojho učiteľa (zo slovenského gymnázia), priateľov (ktorí im poskytli informácie a motiváciu, alebo spoločne s nimi prišli študovať).

- Odporúčanie rodičov, príbuzných, alebo priateľov, ktorí na Slovensku už študovali, alebo žijú.¹³

Dlhodobé kontakty minoritných Slovákov so Slovenskom a ich kontinuita sú výsledkom nielen kultúrnej kompatibility a historických vzťahov, ale aj sociálnych a politicko-ekonomických súvislostí. Dôležitým faktorom príchodu a adaptácie na Slovensku (v pre nich cudzom prostredí) je charakter lokality, z ktorej prichádzajú. Nielen etnické, ale aj migračné procesy sú tak modelované blízkosťou, respektíve vzdialenosťou kultúrneho, administratívno-správneho alebo vzdelávacieho centra od miesta bydliska (a to **bez ohľadu** na minoritný či majoritný typ), ďalej zamestnanosť, respektíve nezamestnanosť v lokalite pôvodu.¹⁴

Pokiaľ Slovensko, slovenčina a slovenskosť budú mať čo ponúknuť Slovákom v zahraničí i po sociálno-ekonomickej stránke, perspektíva ich prežitia ako enklávy, či diaspóry, je pomerne vysoká. Ak nie, ich pretrvanie vo verejnej sfére je vážne ohrozené.

Veľká časť študentov má príbuzných, ktorí sa prisťahovali a trvalo žijú, alebo dočasne pracujú na Slovensku. Štatisticky najviac príbuzných na Slovensku majú študenti z Bihoru, najmenej zo Srbska.

„*Teta žije v Skalici- máme sa veľmi dobre (dobré vzťahy).*“ „*Máme tu narodených- rodinu, máme výborný vzťah.*“ „*Súrodenci, študujú tiež na VŠ.*“ „*Bratranec- 12 rokov tu je- zverolekár, a brat 1 rok tu je- mäsiar.*“ „*Mám tu troch bratov- pracujú a žijú tu viac ako 7 rokov*“ „*Súrodenci- už 15 rokov sú tu, majú tu svoje vlastné rodiny.*“

Po skončení štúdia plánuje väčšia časť z nich zostať na Slovensku (z toho najmä *bihorčania*), vrátiť sa zamýšľa menej (z nich najviac zo Srbska), nevie alebo chce ísť do inej krajiny- spolu 8 respondentov. Aj v prípade návratu domov považujú štúdium na Slovensku za výhodu, pretože:

- Štúdiom v zahraničí získajú informácie o inej krajine (Slovensku), zvyšuje sa ich adaptabilita/-lnosť na nové prostredie, čo je zo sociálno-psychologického hľadiska výhoda.

- Zdokonalia sa v slovenskom jazyku (vrátane odbornej terminológie).

- Budú sa môcť uplatniť na slovenských školách v materskej krajine (najmä respondenti z Bihoru), alebo zamestnať v slovenských firmách v krajinách pôvodu.

¹³ O vplyve inštitútov lokálneho spoločenstva (kňaz, učiteľ, divadlo, škola) na etnicitu bližšie MICHALÍK 2006.

¹⁴ Napríklad ak nadláci Slováci chcú študovať na vysokej škole v slovenskom jazyku, môžu tak urobiť na Katedre slovenského jazyka Fakulty cudzích jazykov a literatúry Univerzity v Bukurešti. Je vzdialená 600 km. Univerzity v Nitre 390 km. Z Bihoru je do Nitry približne 500 km, rovnako ako do Bukurešti, no v Bukurešti nedostanú štipendium.

¹² DUDOK 2002: 14-19

Niektorí nadlaskí maturanti, ktorí idú študovať na Slovensko, sa tak rozhodli preto, lebo Rumunsko je novým členským štátom EU, vzniklo a vzniká tu množstvo firiem, ktoré obchodujú i zo Slovenskom. Firmy potrebujú preklady úradných a obchodných dokumentov. V tom maturanti vidia perspektívu zamestnania a preto po skončení zamýšľajú vrátiť sa.

Nevýhodou štúdia na Slovensku pre nich je menšia znalosť rodnej krajiny po návrate domov, keďže učivo na slovenskej univerzite je zamerané najmä na slovenské realie (podľa študijného odboru, najmä geografia, kultúra, história ap.). Po návrate im informácie tohto typu o domovine chýbajú. Ďalšou nevýhodou štúdia na Slovensku podľa nich môžu byť intraetnické rozdiely (*neberú nás rovnako*).

Viaceré názory boli typu: „*Domáci sú seabavedomejší, lebo sú lepšie jazykovo aj vedomostne vybavení, zato však menej úprimní a niekedy povýšeneckí. My (zahraniční) sme takí úprimnejší, otvorenejší, ale aj zakríknutejší a menej seabavedomí.*“

Niektorí respondenti totiž uviedli i diskrimináciu, povýšenosť alebo opovrhovanie zo strany domácich spolužiakov, prípadne vyučujúcich, ktorí neakceptovali rozdielnosť *štartovacích čiar*. Pre objektivnosť je potrebné poznamenať, že najviac odpovedí na otázku:

„Čo vás po príchode na štúdium príjemne prekvapilo?“ bolo typu: „*spolužiaci zo Slovenska- ochota pomáhať, tolerancia*“, alebo „*ústretovosť na katedre- neboli žiadne problémy kvôli tomu, že pochádzam z iného štátu*“.

Rozdielnosť v hodnotení je zrejme spôsobená subjektívnymi pocitmi, konkrétnymi interpersonálnymi vzťahmi a osobami. Pravdou však zostáva, že užšie kontakty, komunity a priateľské skupiny vytvárajú v prvom rade so spolužiakmi- rodákmi, potom s ostatnými zahraničnými Slovákmi. Za nevýhodu považujú aj dočasný, alebo trvalý odchod z domáceho prostredia a odlúčenie od lokálnej society.¹⁵ Je zaujímavé, že i napriek malej frekvencii návratov domov počas štúdia, má väčšina z nich partnera (priateľa/priateľku) z krajiny pôvodu, buď z vlastnej minority, alebo z majority (u respondentov v približne rovnakom zastúpení).

Perspektívu po ukončení štúdia vidia:

- V uplatnení sa v odbore na Slovensku alebo v rodnej krajine, pričom väčšina z nich uprednostnila uplatnenie sa na Slovensku.

- Ako učiteľia v rodnej krajine. Odpovede typu *učiť v rodnej dedine, lebo tam je málo slovenských učiteľov* boli najmä z Bihoru. U Slovákov z Bihoru na otázku, kde by sa chceli realizovať po ukončení štúdia, prevládala odpoveď typu *zostať na Slovensku*. Pri otázke o ich reálnej perspektíve však prevládla odpoveď typu *učenie doma*.

O spokojnosti s výberom školy práve na Slovensku svedčia i odpovede na otázku, či by sa po skúsenostiach, ktoré majú, rozhodli rovnako. Všetci respondenti sa zhodli, že áno, z nich približne tretina by si vybrala iný odbor, univerzitu alebo mesto, alebo by z dôvodu náročnosti

zvolili jednodoborové štúdium namiesto dvojdoborového, ktoré absolvujú.

Z hľadiska manažmentu kultúry a inštitucionálneho fungovania slovenských minorít je kľúčovým zistenie, že 22 z 25 respondentov doma, pred nástupom na štúdium, bolo činných v miestnych kultúrno-osvetových inštitúciách/aktivitách. Vo folklórnom súbore a divadle súčasne to bolo 12 respondentov, len vo folklórnom súbore 6, len v divadle 2. V žiadnej podobnej aktivite 3.¹⁶ Je evidentné, že kultúrno-osvetová činnosť/inštitúcie sú dôležitým faktorom nielen udržiavania samotnej minority a interpretovania tradičnej kultúry, či spoluvytvárania etnickej identity, ale významne formujú základné charakterové črty osobnosti, prejavujúce sa individualizmom, aktivizmom, uvedomelosťou a kolektívnym myslením.¹⁷ Prejavujú sa komplexne, v našom prípade napríklad aj ich voľbou študovať na univerzite v Nitre, v relatívne cudzom a súčasne i domácom prostredí.

Záver. V prípade zahraničných Slovákov študujúcich na UKF v Nitre úloha jazyka nie je etnodiferenciačná, materinský jazyk je diferenciatom intraetnickým. Manifestovanie identity študentov *kolíše* medzi etnickou, štátnoobčianskou a lokálnou, podľa kontextov a identifikačnej situácie. Etnicita a jazyk ich do študentskej society začleňujú relatívne bezproblémovo. Sociálno-ekonomické podmienky jednotlivých lokalít pôvodu sú špecifické nielen vzájomne, ale i v porovnaní so Slovenskom a neustále sa menia. Štúdium a práca na Slovensku je pre nich jednou z najlepších perspektív a poskytuje isté výhody. **Etnicita a jazyk sú v tomto prípade racionálnym nástrojom získania ekonomického, sociálneho a edukačného profitu. Majú pragmatický a racionálny základ, čo možno považovať za ich ďalší rozmer.**

Literatúra a pramene:

BOTÍK, J.: *Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy*. In: *Slovenský národopis* 39, 1991, č. 1, s. 18-25.

ČUKAN, J.: *Materinský jazyk a etnická identifikácia*. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí: materiály z medzinárodnej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku*, 2004, s. 347-355.

ČUKAN, J.: *Kultúrne tradície v sriemskom Erdevíku*. In: *Kultúrne tradície v Erdevíku. Korene a súčasnosť*. Nitra, 2005, s. 9-23.

ČTK: *O vysoké školy v SR sa zaujímajú najmä Srbi*. Uverejnené 14-08-07 na <http://www.svet.czsk.net/clanky/sr/vssrsrbi.html>

DUDOK, M.: *Pluricentrická koncepcia slovenčiny*. In: *Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov*. Nitra 2002, s. 14-19.

EAGLETON, T.: *Idea kultúry*. Brno 2001.

KOLEKTÍV: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I. a II.*, Bratislava 1995.

¹⁵ Študenti cestujú domov najčastejšie mesačne alebo raz za dva mesiace, zriedkavejšie raz za tri mesiace.

¹⁶ V cirkevnom spevokole a kultúrno-osvetovom spolku po jednom.

¹⁷ Problematike inštitúcií, napr. minoritných samospráv, sa venuje MICHALÍK 2006.

FILIT. OTVORENÁ FILOZOFICKÁ ENCYKLOPÉDIA. Heslo *identita*. Uverejnené 14-09-07 na <http://ii.fmph.uniba.sk/~filit/fvi/identita.html>

GLOVNÁ, J.: Sondy do jazykovej situácie viedenských Slovákov. In: *Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov*. Nitra 2002, s. 45-59.

INFORMÁCIA O PLNENÍ DLHODOBEJ KONCEPCIE ČINNOSTI GSZS ZA ROK 2005. Uverejnené na: [http://www.rokovania.gov.sk/appl/material.nsf/0/272EBE7502C87823C12570FA0044B4B5/\\$FILE/Zdroj.html](http://www.rokovania.gov.sk/appl/material.nsf/0/272EBE7502C87823C12570FA0044B4B5/$FILE/Zdroj.html) (14-08-2007)

KOLEKTÍV: Človek v spoločnosti. Bratislava 1968.

LENOVSKÝ, L.: Kontexty identity. In: *Ethnologia Actualis Slovaca. Revue pre výskum kultúr etnických spoločenstiev*. Trnava 2006, č. 6, s. 12-24.

MICHALÍK, B.: O inštitúte farára, učiteľa a starostu. In: *Borumlak, Varzaľ. Spôsob života a kultúra Slovákov v Bihore*. Nadlak; Nitra 2006, s. 52-62.

MICHALÍK, B.: Slovenská samospráva v Černi. In: *Etnologické rozpravy XIII*. Bratislava 2006, č. I, s. 260-262.

ŠUSTEKOVÁ, I.: Neroľnícke zamestnania v slovenských obciach bakonskej oblasti. In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku: materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békéšská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2006, s. 335-343.

ŠUSTEKOVÁ, I.: Remeselníci - medzilokálne vzťahy - asimilácia. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí: materiály z medzinárodnej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békéšská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004, s. 356-363.

(Príspevok je súčasťou riešenia projektov VEGA 1/0079/09 - Klasifikačný model asimilačných faktorov a VEGA 2/0093/09 - Jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku v situačnom kontexte intraetnického používania hovorenej slovenčiny)

Kontaktná adresa:

PhDr. Ladislav Lenovský, PhD.

KMKaT FF UKF v Nitre

Štefánikova 67

949 74 Nitra

E-mail: llenovsky@ukf.sk

Národnostné menšiny a európska legislatíva

Barbara Pavlíková

Kľúčové slová:

národnostné menšiny, menšinové jazyky, legislatíva, Európska únia, Rada Európy, Slovenská republika

Abstract:

Members of national minorities represent the plumbless part of the population of the European countries. The

article brings closer view on basic documents, adopted at the level of the European Union, the Council of Europe and in the Slovak republic, which provide protection to this group of inhabitants, warrant them adequate position, together with the definition of their rights.

Súčasná Európska únia pozostáva z dvadsiatich siedmich členských štátov. Na jej území sa dá definovať približne 70 rozličných etník a jazykov. Okrem toho je potrebné spomenúť európske krajiny, ktoré zatiaľ nedosiahli status členskej krajiny EÚ, no sú členmi iných organizácií so sídlom na európskom kontinente a zmluvnými stranami rôznych dohôd. Je zrejme, že otázka postavenia národnostných menšín predstavuje pre európske krajiny tému, ktorej musia venovať primeranú pozornosť. Práva národnostných menšín sú považované za neoddeliteľnú súčasť základných ľudských práv a ak o nich hovoríme, je potrebné rozlišovať medzi príslušníkmi národnostných menšín, prisťahovalcami a žiadateľmi o azyl, pretože práva, priznávané jednotlivými štátmi zástupcom týchto skupín, sa môžu navzájom líšiť.

Základné pojmy:

- **štátna príslušnosť** – pojem širší ako štátne občianstvo, lebo zahŕňa aj príslušnosť právnických osôb k štátu; je to právne puto, ktoré je založené na príslušnosti k určitej spoločnosti, skutočnom prepojení existencie, záujmov a pocitov, ako aj obojstranne platných práv a povinností (rozsudok Medzinárodného súdneho dvora (MSD) v prípade *Nottebohm* z roku 1955). Ide o priamy vzťah, prejavujúci sa narodením, pobytom a/alebo pôvodom a oprávňujúci na diplomatickú ochranu poskytovanú daným štátom.

- **národnosť** – vo svojom pôvodnom a základnom význame znamená „príslušnosť k národu“; niekedy sa môžeme stretnúť s tým, že je považovaná za akýsi „predstupeň“ národa.

- **štátne občianstvo** – časovo trvalý a miestne neobmedzený právny vzťah fyzickej osoby a štátu, ktorý spravidla nemožno zrušiť proti vôli fyzickej osoby; keďže ide o právny vzťah, jeho obsahom sú práva a povinnosti, ktorými sú tieto fyzické osoby – občania – viazané vo vzťahu k svojmu domovskému štátu; nadobúda sa narodením, naturalizáciou alebo inak. Jeho najdôležitejší význam spočíva v tom, že sa naň viažu občianske a politické práva.

Európska únia. Pri zrode Únie stála len malá skupina šiestich štátov (Nemecko, Francúzsko, Taliansko, Belgicko, Luxembursko, Holandsko), preto v danom období (1951) problematika národnostných menšín ešte nepredstavovala kľúčový problém, ktorý by bolo potrebné riešiť. So stúpajúcim počtom členských štátov však vyvstala potreba upraviť postavenie národnostných menšín a etnických skupín aj na komunitárnej úrovni – dialo sa tak prostredníctvom vyhlásení, uznesení a podobne, takže dlho zostávala táto téma riešená len v podobe neformálnych a nezáväzných dohôd. Podmienky prístupu k týmto skupinám obyvateľstva zostávali na samostatnom zväžení a vôli členských štátov.

Ešte pred pár rokmi (2005) v politikách Spoločenstva neexistovala definícia národnostnej menšiny,

ktorá by umožňovala určiť, koho možno pokladať za jej príslušníka, napriek tomu, že ochrana menšín a zákaz diskriminácie na základe rasy, alebo etnického pôvodu je stálou súčasťou právnych dokumentov prijímaných na úrovni Spoločenstva (čl. 13, 63 ZES, čl. 6 – 7 ZEÚ). Takáto definícia, paradoxne, neexistovala ani v Deklarácii OSN o právach osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým skupinám, ani v Rámcovom dohovore o ochrane národnostných menšín.

Európsky parlament vo svojom uznesení o ochrane menšín a politikách boja proti diskriminácii v rozšírenej Európe (2005/2008(INI))¹ vyslovil požiadavku, aby bola takáto definícia ustanovená na základe odporúčania Rady 1201 z r. 1993, ktorá národnostnú menšinu definuje ako „skupinu osôb v štáte, ktoré majú trvalý pobyt na území tohto štátu, udržiavajú s týmto štátom dlhotrvajúce, pevné a trvalé väzby, vyznačujú sa charakteristickými etnickými, kultúrnymi, náboženskými a jazykovými črtami, je ich dostatočne veľký počet, hoci ich je menej ako zvyšku obyvateľstva štátu alebo regiónu štátu a ktoré majú záujem spoločne zachovávať to, čo vytvára ich identitu, vrátane vlastnej kultúry, tradícií, náboženstva alebo jazyka.“ Odvoláva sa tiež na uplatňovanie Medzinárodného paktu OSN o občianskych a politických právach, Medzinárodného paktu OSN o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie a viacerých dohôd Rady Európy.

Keďže Európska únia nie je jedinou entitou, pôsobiacou na území európskeho kontinentu, Parlament tiež poukázal na dokumenty prijaté pod záštitou OBSE – v tomto prípade máme na mysli predovšetkým lundské odporúčanie o účinnej účasti národnostných menšín na verejnom živote, haagske odporúčanie týkajúce sa práv národnostných menšín na vzdelanie a odporúčanie z Osla, týkajúce sa menšinových jazykových práv.

Európska únia – právne akty. Pôvodná európska „päťnásťka“ pri svojom vstupe do Spoločenstva nebola podrobená plneniu tzv. kodanských, alebo prístupových kritérií – situácia sa zmenila v roku 1993 a všetky krajiny, ktoré do Únie vstúpili po tomto termíne, teda aj Slovensko, už museli predtým, ako im bolo priznaný štatút plnoprávneho člena spoločenstiev preukázať uspokojivé plnenie viacerých podmienok, stanovených kodanským summitom. Jedným zo spomínaných kritérií je pritom aj stabilita demokratických inštitúcií, chrániacich okrem iného aj práva národnostných menšín.

Počas dlhých rokov existencie Spoločenstvo nevenovalo problematike postavenia národnostných menšín zvýšenú pozornosť, resp. menšiny sa spomínali len v zakladajúcich zmluvách, pričom ďalšie, podrobnejšie právne záväzné dokumenty prijímané neboli. Možno povedať, že situácia sa zmenila až v 90. rokoch 20. storočia, pričom hlavným dôvodom bolo plánované rozšírenie Únie o doposiaľ najväčší počet štátov, čo znamenalo výrazný nárast nielen počtu občanov EÚ, ale aj počtu príslušníkov národnostných menšín.

V novembri 2009 bol ukončený ratifikačný proces Lisabonskej zmluvy (LZ), ktorá priniesie do práva Európskej únie viaceré zmeny. Do jej prijatia do platnosti 1.12.2009 za jeden z právnych predpisov najvyššej právnej sily bola považovaná *Zmluva o založení Európskeho spoločenstva*, ktorá vstúpila do platnosti v roku 1958 a neskôr bola novelizovaná celým radom zmlúv (Maastrichtská, Amsterdamská, Nicejská)². Táto zmluva predstavuje úplný základ práva EÚ, určuje právny rámec. Všetky ostatné právne predpisy, prijímané tak na úrovni Spoločenstva, ako aj na úrovni členských štátov, s ňou musia byť v súlade. Zmluva obsahuje niekoľko článkov, ktoré sa zaoberajú postavením národnostných menšín, hoci, ako už bolo spomenuté, definíciu samotného pojmu „národnostná menšina“ tento dokument neobsahuje. Z tých najdôležitejších ustanovení je potrebné spomenúť článok 13 ZES, ktorý sa týka politiky boja proti diskriminácii, článok 18 ZES – sloboda pohybu a právo na pobyt, články 49, 95 a 151, článok 63 ZES, ďalej článok 137, 149 a 163 ZES.

Lisabonská zmluva po nadobudnutí platnosti priniesla viaceré zmeny aj do oblasti ochrany ľudských a teda aj menšinových práv. Je k nej pripojený Protokol o uplatňovaní *Charty základných práv Európskej únie* na Poľsko a Spojené Kráľovstvo, ktorý potvrdzuje výnimky schválené pre obe krajiny, keďže týmto ústupkom podmienili vyjadrenie svojho súhlasu so zmluvou. Charta pre obe krajiny nenadobudla právnu záväznosť ani po vstupe LZ do platnosti. Podobnú výnimku si na poslednú chvíľu vyrokovala aj Česká republika, ktorá sa obávala prelomenia Benešových dekrétov zo strany sudetských Nemcov³. Jej výnimka prejde schvaľovacím procesom vo všetkých členských štátoch až v rámci najbližšej revízie primárneho práva, ktorá prebehne pri vstupe Chorvátska do EÚ (predpokladá sa, že sa tak stane najskôr v roku 2014).

Charta základných práv EÚ, slávnostne vyhlásená v roku 2000, predstavuje dokument, ktorý v súčasnosti existuje v podobe politického vyhlásenia troch hlavných európskych inštitúcií, nemá však právnu záväznosť – má teda len deklaratórny charakter. Únia ním v podstate preberá znenie Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Pôvodný zámer jej tvorcov spočíval v začlenení textu Charty priamo do zakladajúcich zmlúv – malo sa tak stať prijatím Zmluvy o Ústave pre Európu. Vzhľadom na zlyhanie tohto projektu sa stal text Charty priamo záväzným prijatím Lisabonskej zmluvy, kedy získal rovnakú právnu silu ako zakladajúce zmluvy, nestal sa však ich súčasťou. Odkaz na Chartu je obsiahnutý v čl.6 LZ. Konkrétnu ochranu príslušníkom národnostných menšín poskytujú predovšetkým články 21 (zákaz

¹ Uverejnené na internete: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:124E:0405:0415:SK:PDF> (dátum neuvedený).

² De facto aj Lisabonská zmluva je ďalšou novelizáciou zakladajúcich zmlúv, nenahrádza všetky doterajšie zmluvy, ako to bolo plánované v prípade Zmluvy o Ústave pre Európu. Zmluva o založení Európskeho spoločenstva je ňou premenovaná na Zmluvu o fungovaní Európskej únie, z dôvodu zrušenia spoločenstiev. Zmluva o Európskej únii platí pod pôvodným názvom.

³ Väčšina renomovaných európskych právnikov odmieta retrospektívny účinok Charty základných práv EÚ, takže označuje obavu českého prezidenta Václava Klauza za neopodstatnenú.

diskriminácie) a 22 (rešpektovanie kultúrnej, náboženskej a jazykovej rozmanitosti) LZ.

29. júna 2000 prijala Rada ministrov EÚ *smernicu ustanovujúcu zásadu rovnakého zaobchádzania s osobami bez ohľadu na rasový alebo etnický pôvod*⁴. Smernica ako jeden z typov právnych aktov vydávaných Spoločenstvom je záväzná v cieľoch, nie prostriedkoch, to znamená, že štát si sám volí spôsob, akým dosiahne cieľ v nej stanovený. Stanovuje len minimálny štandard ochrany, takže je ponechané na vôľu členských štátov, aby v prípade svojho záujmu prijali extenzívne opatrenia. Rovnako musia zabezpečiť účinné, primerané a varujúce sankcie v prípade porušenia záväzkov vyplývajúcich zo smernice. Smernica v bode 13 zakazuje akúkoľvek priamu alebo nepriamu diskrimináciu, ktorú zároveň definuje, avšak so zreteľom na osobitné pravidlá upravujúce vstup a pobyt štátnych príslušníkov z tretích krajín a ich prístup k zamestnaniu a povolaniu.

Rada Európy. Na európskej úrovni je to predovšetkým Rada Európy, ktorej hlavná činnosť smeruje k ochrane nielen menšinových, ale všeobecne ľudských práv a základných slobôd. Za týmto účelom bol vytvorený aj Európsky súd pre ľudské práva so sídlom v Štrasburgu, ktorý je hlavným súdnym orgánom príslušným pre rozhodovanie sporov súvisiacich s porušovaním práv Európanov. Na pôde tejto organizácie bol prijatý napríklad Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín a Európska charta regionálnych a menšinových jazykov, ako aj Protokol č.12 k Európskemu dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd je rámcovým dokumentom, keďže práve v ňom sú zakotvené práva a slobody, ktorým je priznaná všeobecná ochrana. Rada Európy vznikla v roku 1949 s cieľom zabezpečiť po dvoch ničivých svetových vojnách stabilitu a mier na európskom kontinente. Predstavovala jediný kompromis, na ktorom sa predstavitelia európskych krajín v danom období dokázali po dlhých sériách rokovaní o podobe zjednotenej Európy dohodnúť. Rýchlo sa však ukázalo, že rozsah právomocí, ktoré na úroveň organizácie boli ochotní preniesť, nepostačuje na to, aby bola Rada skutočne akcieschopnou v otázkach mieru a bezpečnosti. Postupom času prirodzene situácia vyústila do dnešnej podoby organizácie. Jedným z najdôležitejších dokumentov, týkajúcich sa otázky postavenia národnostných menšín, je už spomenutý *Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín*⁵ z 1. februára 1995 (v SR 160/1998 Z.z.).

Dohovor sa skladá z piatich častí a 32 článkov. Úvodná časť okrem zdôraznenia základných spoločných hodnôt a cieľov upozorňuje na to, že práva menšín budú chránené súčasne s rešpektovaním princípu štátnej zvrchovanosti a územnej celistvosti signatárskych štátov. Z práv, obsiahnutých v Dohovore, možno spomenúť právo na rovnosť pred zákonom a rovnakú ochranu zo zákona (čl.

4 ods.1) a právo na zachovanie základných prvkov svojej identity, akými sú jazyk, náboženstvo, tradície a kultúrne dedičstvo (čl. 5 ods.1). Zakazuje sa aj diskriminácia z dôvodu príslušnosti k národnostnej menšine. Dohovor ďalej príslušníkom národnostných menšín zaručuje zhromažďovacie a združovacie právo, nediskriminačný prístup k vzdelaniu, aj v jazyku menšiny, avšak bez ujmy štátneho jazyka (čl. 13 – 14), slobodu prejavu (táto sloboda zahŕňa zároveň možnosť používať jazyk menšiny bez zásahu štátnych úradov – čl. 9 ods.1, čl. 10), slobodu myslenia, svedomia a náboženstva (čl. 7). Príslušníci menšín majú tiež právo zúčastňovať sa verejného života, predovšetkým vo sférach, ktoré sa ich týkajú a podieľať sa na činnosti mimovládnych organizácií nielen na národnej, ale aj na medzinárodnej úrovni.

Úlohou signatárskych štátov je podporovať cezhraničnú spoluprácu s príslušníkmi menšín žijúcich na území iného štátu. Článok 21 opätovne zdôrazňuje, že práva národnostných menšín nesmú nijakým spôsobom narušať zásady medzinárodného práva a to najmä zásadu politickej nezávislosti, územnej celistvosti a zvrchovanej rovnosti. Nesmú byť tiež v rozpore so základnými ľudskými právami a slobodami. Orgánom zodpovedným za monitorovanie plnenia Dohovoru zmluvnými stranami je Výbor ministrov, ktorému pomáha poradný výbor. Na najvyššom stupni na plnenie povinností zo strany štátov dohliada generálny tajomník.

Problematickou používania jazykov menšín, ktoré dnes predstavujú veľmi citlivú oblasť predovšetkým pre štáty s jednou dominujúcou menšinou, sa zaoberá *Európska charta regionálnych a menšinových jazykov*⁶. Tvori ju 23 článkov rozdelených do piatich častí.

V článku 1 objasňuje pojem „regionálne“ alebo „menšinové“ jazyky, za ktoré sa považujú jazyky „tradične používané na území daného štátu jeho príslušníkmi, ktorí tvoria menej početnú skupinu v porovnaní s ostatnými obyvateľmi štátu, a jazyky odlišné od oficiálneho(ych) jazyka(ov) daného štátu, nepatria sem dialekty oficiálneho(ych) jazyka(ov) štátu ani jazyky migrantov“. Rovnako, ako iné dokumenty venujúce sa problematike národnostných menšín, aj Charta jazykov zdôrazňuje, že jej uplatňovanie nemôže byť v rozpore s uplatňovaním cieľov Charty OSN, vrátane princípov suverenity a územnej celistvosti štátu (čl. 5). Druhá časť Charty stanovuje ciele a zásady – je potrebné podotknúť, že sa vždy viažu na oblasť s prevažnou väčšinou používateľov menšinových a regionálnych jazykov, resp. na oblasť, kde sa nachádza určitý počet takýchto osôb. Menšinové a regionálne jazyky sú v zmysle Charty považované za prejav kultúrneho bohatstva, má sa im prejavovať podpora z dôvodu potreby ich zachovania a je nevyhnutné zabrániť tomu, aby tejto podpore boli kladené do cesty akékoľvek prekážky. Signatári majú zabezpečiť vhodné podmienky na stretávanie sa skupín používajúcich rovnaký, alebo príbuzný jazyk a na ich vzdelávanie v tomto jazyku. Naopak, nesmú ohroziť jeho udržiavanie a vývoj, ani odrádzať od jeho používania. Charta ďalej

⁴ Uverejnené na internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:sk:HTML> (dátum neuvedený).

⁵ Uverejnené na internete: <http://www.radaeupy.sk/?1219> (dátum neuvedený).

⁶ Uverejnené na internete: <http://www.radaeupy.sk/?1217> (dátum neuvedený).

vyzýva na umožnenie používania týchto jazykov v súdnictve, vo verejných službách a na vytvorenie podmienok na ich šírenie a udržiavanie prostredníctvom médií - existujúcich, aj novovzniknutých. Používatelia menšinových/regionálnych jazykov majú mať zabezpečený prístup ku kultúrnej činnosti a kultúrnym zariadeniam, ktoré vo svojej činnosti využívajú tieto jazyky. Uplatňovanie ustanovení Charty v jednotlivých štátoch kontroluje Výbor expertov, ktorý je poverený preskúmaním správ predkladaných štátmi v pravidelných trojročných intervaloch generálnemu tajomníkovi.

Po podrobnejšom preštudovaní môže táto Charta vyvolať dojem, že menšinové/regionálne jazyky sú v signatárskych štátoch postavené nad jazyk väčšinového obyvateľstva a de facto sa všetko od školstva, cez súdnictvo, až po bežný verejný styk prispôsobuje ich používateľom. Treba si však uvedomiť, že dokument predstavuje len rámec, ktorý definuje konečnú podobu stavu (aký by mal byť za ideálnych podmienok) a je vždy na schopnosti zákonodarcu odhadnúť podmienky v tejto konkrétnej krajine a nastaviť legislatívu tak, aby boli obe strany vyvážené – teda, aby sa ani väčšinové obyvateľstvo, ani príslušníci menšín necítili diskriminovaní, čo nie je vždy jednoduché. Druhým faktorom, ovplyvňujúcim stav v danom štáte je spoločenská klíma a povedomie občanov – ich informovanosť o problematike a miera vzájomnej tolerance.

Slovenská republika. Pre Slovensko predstavujú národnostné menšiny veľmi citlivú otázku, nielen politickú, ale aj sociálnu. Na jeho území žijú príslušníci viacerých národnostných menšín – podľa sčítania obyvateľstva z roku 2001 (pomerne starý údaj, avšak bolo to posledné doterajšie sčítanie) sa k niektorej z národnostných menšín hlásilo 13,2% obyvateľov. Nie každý príslušník inej menšiny sa k nej aj verejne hlási. Napríklad o Rómoch je známe, že viacerí sa hlásia nie k rómskej, ale k maďarskej menšine. Ďalšie štatistiky hovoria, že k maďarskej národnosti sa prihlásilo takmer 10% obyvateľov, k rómskej necelé dve percentá (údaj je skreslený z vyššie uvedeného dôvodu) a k českej ani nie percento opýtaných. Rovnako mizivé percento obyvateľov sa prihlásilo k rusínskej, ukrajinskej, nemeckej a poľskej menšine. Z toho jasne vyplýva, že maďarská menšina predstavuje rozhodujúce percento príslušníkov národnostnej menšiny žijúcej na našom území a možno aj to je jeden z dôvodov, prečo sa práve o jej právach hovorí najčastejšie a prečo práve slovensko – maďarské vzťahy pôsobia najproblematickejším dojmom. O dôvodoch by sa dalo hovoriť veľmi dlho, ale dá sa povedať, že pôvod vzniknutého napätia možno hľadať na oboch stranách Dunaja.

Slovenská republika – právne dokumenty a inštitucionálne pokrytie. Slovensko ako plnoprávny člen Európskej únie, člen Rady Európy, OSN, OBSE a viacerých ďalších medzinárodných organizácií je zároveň signatárskym štátom významných zmlúv a dohôrov. Z tých najdôležitejších nemožno nespomenúť Chartu OSN a Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd – obidva dokumenty zakotvujú ochranu práv a slobôd všeobecne, teda nielen práv príslušníkov

národnostných menšín. Ako člen EÚ Slovensko samozrejme muselo podpísať všetky zakladajúce zmluvy a následne ratifikovalo aj ich doterajšie novelizácie. 10. apríla 2008 po dlhých prieťahoch slovenský parlament napokon schválil aj Lisabonskú zmluvu, ktorá sa stala predmetom politického boja o nový tlačový zákon medzi koalíciou a opozíciou. V podmienkach SR je postavenie národnostných menšín upravené v pomerne rozsiahlom množstve medzinárodných, aj vnútroštátnych právnych aktov, ktoré možno rozčleniť do viacerých skupín⁷:

1) *oblasť ústavného práva* – sem zaraďujeme Listinu základných práv a slobôd (ÚZ 23/1991 Zb.) a Ústavu SR (z.č. 460/1992 Zb.);

2) *oblasť štátnej a verejnej správy* – viac ako 20 zákonov, medzi najdôležitejšie môžeme zaradiť zákon o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín (č. 191/1994 Z.z.), zákon o používaní jazykov národnostných menšín (č. 184/1999 Z.z.) a nariadenie vlády č. 221/1999, ktoré obsahuje zoznam slovenských obcí, kde je podiel príslušníkov niektorej z národnostných menšín vyšší ako 20% obyvateľstva. Ďalej sem patrí napríklad zákon o zhromažďovaní práve, o združovaní práve, petičnom práve, zákon o sťažnostiach, slobodnom prístupe k informáciám, atď.

3) *oblasť vzdelávania* – sem patrí zákon o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, zákon o financovaní škôl, zákon o výchove a vzdelávaní (tzv. školský zákon), viaceré nariadenia vlády (používanie učebníc, rozsah vyučovacej a výchovnej činnosti pedagógov...) a vyhlášky a smernice Ministerstva školstva;

4) *oblasť súdnictva* – príslušníkov národnostných menšín sa týkajú všetky všeobecné právne predpisy v tejto oblasti, ako je napríklad Trestný poriadok, Občiansky súdny poriadok, Trestný zákon a pod.;

5) *oblasť kultúrneho, hospodárskeho a sociálneho života, médiá* – tu je okrem iných (zákon o STV, SRO, Zákoník práce, z. o divadelnej činnosti...) významný najmä tzv. Antidiskriminačný zákon (č. 365/2004 Z.z.), ktorý sa venuje problematike rovnakého zaobchádzania a diskriminácie;

Existuje celý rad strategických dokumentov a rozvojových koncepcií – Koncepcia vyučovania cudzích jazykov v základných a stredných školách (2007), Koncepcia výchovy a vzdelávania národnostných menšín (2007), Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike Solidarita – Integrita - Inklúzia (2008) a Koncepcia výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov (2008).

Koncom minulého roka azda najviac rezonovala na verejnosti otázka nového jazykového zákona (č.357/2009 Z.z.), ktorého podstatou je zvýšenie ochrany štátneho jazyka, teda spisovnej slovenčiny a ktorý značne rozbúrili hladinu verejnej mienky, predovšetkým spôsobil vyhrotenie napätia na politickej scéne. Prezident tento zákon podpísal 17. júla 2009, napriek ostrým protestom zo strany maďarských politikov a odkedy v septembri vstúpil do platnosti, je neustále predmetom búrlivých diskusií.

⁷ Uverejnené na internete: <http://www.mensiny.vlada.gov.sk/index.php?ID=469> (dátum neuvedený)

Strana maďarskej koalície sa obrátila na OBSE, EÚ aj na USA s cieľom dosiahnuť jeho zrušenie. Po sériách rokovaní napokon dal slovenskej strane za pravdu nielen eurokomisár pre mnohojazyčnosť Leonard Orban, ale aj vysoký komisár OBSE pre otázky národnostných menšín Knut Vollebaek⁸. Orban vo svojom stanovisku pripomenul jeden zo základných princípov európskej politiky v oblasti viacjazyčnosti a to povinnosť občanov členskej krajiny, ale aj príslušníkov národnostných menšín a prisťahovalcov ovládať jazyk daného štátu. Vollebaek upozornil na niektoré nejasnosti vo formuláciách zákona a predovšetkým vyzdvihol potrebu dbať na jeho citlivé uplatňovanie v praxi. Potvrdil, že zákon nie je v rozpore s normami medzinárodného práva a sleduje legitímny cieľ. Požiadaval tiež o vydanie dodatočných nariadení spresňujúcich pojmy, aby sa predišlo dezinterpretácii a chybné implementácii zákona. Z hľadiska medzinárodnej úrovne, Slovensko je signatárskym štátom Rámcového dohovoru na ochranu národnostných menšín a Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Európsku chartu (588/2001 Z.z.) Slovenská republika podpísala 20. februára 2001 – účinnosť nadobudla 1. februára 2002, po súhlase NR SR a ratifikácii prezidentom. Podľa znenia vyhlásenia, vydaného slovenským Ministerstvom zahraničných vecí sú menšinovými jazykmi na Slovensku bulharský, český, chorvátsky, maďarský, nemecký, poľský, rómsky, rusínsky a ukrajinský jazyk. Ratifikačné listiny Rámcového dohovoru Slovensko odovzdalo 14. 9. 2005 – na základe tohto Dohovoru bol v SR napríklad prijatý aj Antidiskriminačný zákon.

Prijímanie medzinárodných štandardov ochrany práv príslušníkov národnostných menšín si vyžiadalo aj vytvorenie zodpovedajúcej inštitucionálnej základne. Pri Úrade vlády SR bola zriadená *Sekcia ľudských práv a menšín*, ktorá sa ako odborné pracovisko zaoberá problematikou ľudských práv, národnostných menšín a etnických skupín, aj otázkami spolupráce s mimovládnyimi neziskovými organizáciami. Zabezpečuje odborný, poradenský a iniciatívny servis pre predsedu vlády, podpredsedov vlády a vedúceho úradu vlády, najmä pri vypracúvaní a pripomienkovaní legislatívnych a nelegislatívnych materiálov na rokovanie vlády SR. V otázkach týkajúcich sa národnostných menšín úzko spolupracuje s Úradom splnomocnenca vlády pre rómske komunity a organizáciami zastupujúcimi národnostné menšiny a etnické skupiny v Slovenskej republike. V medzinárodnom kontexte Sekcia zabezpečuje odbornú komunikáciu s medzinárodnými inštitúciami zabezpečujúcimi ochranu ľudských práv vrátane ochrany práv príslušníkov národnostných menšín a podieľa sa na príprave pravidelných správ vlády SR o plnení záväzkov Slovenskej republiky vyplývajúcich z medzinárodných dokumentov týkajúcich sa ľudských práv. Sekcia je spoluautorom antidiskriminačnej legislatívy a aktívne sa podieľa na jej implementácii na národnej úrovni ako aj v

rámci štruktúr EÚ. Ako súčasť svojej činnosti Sekcia plní funkciu Sekretariátu *Rady vlády SR pre národnostné menšiny a etnické skupiny* a *Rady vlády SR pre mimovládne organizácie*. Organizačne sa člení na *Odbor ľudských práv a menšín* a *Odbor koordinácie projektov*.⁹

Záver. Na základe analýzy súčasnej legislatívno-inštitucionálnej situácie ochrany práv menšín v SR možno konštatovať, že v teoretickej rovine sú práva príslušníkov národnostných menšín na európskej úrovni a pokryté dostatočne. Inou otázkou je implementácia prijatých opatrení v praxi. Ochrana poskytovaná národnostným menšinám v jednotlivých európskych štátoch sa líši od štátu k štátu, pričom hlavný dôvod je jednoduchý – medzinárodné, resp. supranacionálne organizácie, akými sú Európska únia alebo Rada Európy definovali na svojej úrovni len ideálny rámec, do ktorého sa môžu ich členské štáty pokúšať „vtesnať“. Ak sa rozhodnú, môžu ho aj prekročiť – pochopiteľne, mali by tak urobiť v pozitívnom slova zmysle. V súčasnosti však, s výnimkou Európskeho súdu pre ľudské práva, neexistuje účinný spôsob domáhania sa ochrany týchto práv, pretože Súdny dvor Európskych spoločenstiev v Luxemburgu, ktorý nateraz nemá k dispozícii právne záväzný dokument garantujúci ľudské práva, sa snaží tieto prípady odkazovať do Štrasburgu a štrasburský súd sa venuje skôr všeobecnej ochrane ľudských práv na základe Európskeho dohovoru. Otázne je tiež, koľko ľudí, ktorých práva sú dotknuté z dôvodu ich príslušnosti k národnostnej menšine, alebo etnickej skupiny, sa reálne obráti na súd s cieľom domôcť sa ich ochrany.

Literatúra a pramene:

Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd.

Európska charta regionálnych a menšinových jazykov (č. 588/2001 Z.z.).

Charta základných práv Európskej únie.

Listina základných práv a slobôd (Úč. č. 23/1991 Zb.).

Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín (č. 160/1998 Z.z.).

Ústava Slovenskej republiky (č. 460/1992 Zb.).

Uznesenie EP o ochrane menšín a politikách boja proti diskriminácii v rozšírenej Európe (2005/2008(INI)).

Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

Zmluva o Európskom spoločenstve.

Zmluva o Európskej únii.

Zmluva o fungovaní Európskej únie.

Kontakt:

Mgr. Barbara Pavlíková
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Email: barbarapavlikova@gmail.com

⁸ Znenie stanoviska K. Vollebaeka možno nájsť v pôvodnej jazykovej verzii na: <http://www.sme.sk/c/4944441/vollebaek-s-jazykovymi-pokutami-narabajte-opatrne.html>.

⁹ Uverejnené na internete: <http://www.mensiny.vlada.gov.sk/> (dátum neuvedený).

Slovenské kúpeľníctvo v historickom kontexte¹

Darina Eliašová

Kľúčové slová:

kúpeľníctvo, kúpeľný cestovný ruch, politicko-ekonomické vplyvy, história, súčasnosť, perspektívy

Abstract:

The object of the following paper is history, presence and future developmental trends in Slovak spa resort. The goal of this presentation is to show the changes of healing spa resort, recreation spa resort and spa tourism in 20th century; political, economical and social impact in this service sector.

Výskyt prírodných liečivých zdrojov na území Slovenska potvrdzujú najstaršie hmotné pamiatky z obdobia prehistórie, písomné historické záznamy cestovateľov a učencov, neskoršia dobová tlač ale i súčasný, vedeckými metódami overený stav liečivých médií v podobe termálnych a minerálnych vôd, liečivej klímy, peloidov, minerálnych solí a plynov, ktoré sú bazálnou podmienkou na realizáciu činnosti prírodných liečebných kúpeľov. Kúpeľníctvo možno zaradiť medzi významné odbory ekonomických činností.

Cieľom príspevku je načrtnúť výsledky bádateľskej práce a systematického štúdia vzťahujúcich sa na slovenské kúpeľníctvo z pohľadu zrkadlenia politických, ekonomických a sociálnych zmien v činnosti prírodných liečebných kúpeľov. V rozsiahlej problematike sa možno sústrediť len na zlomové situácie v slovenskom kúpeľníctve, ktoré predurčovali jeho vývoj od historicky overených skutočností až po súčasnosť, s predikciou jeho smerovania do budúcnosti.

Kúpeľníctvo je predmetom štúdia viacerých vied, antropológie, archeológie, hydrológie, medicíny (balneológie, klimatológie), chémie, fyziky, kulturológie, práva, histórie, ekonómie a i. Najvýznamnejším antropológickým nálezom na našom území je skamenený výliatok mozgovne neandertálcu pochádzajúci z gánovskej travertínovej kopy, ktorý patrí medzi svetové unikáty a svetové kultúrne dedičstvo. Minerálna voda v Gánovciach zakonzervovala vzácny artefakt pred 500 000 rokmi. V súčasnosti sa nachádza v trezore Národného múzea v Prahe. Rozsiahly výskum slovenských travertínov uskutočnil Juraj Bárta. Výsledky svojej práce predstavil vo viacerých vedeckých štúdiách, no z hľadiska našej témy sú dôležité Gánovce, Vyšné Ružbachy, Dudince, Lúčky, Bojnice, Liptovský Ján, Sivá Brada, teda existujúce či zaniknuté kúpeľné miesta, ktoré vydali vzácne svedectvo o využívaní termálnych a minerálnych vôd v dávnej minulosti. Hydrologický výskum územia Slovenska pod vedením Ondreja Franka z Geologického ústavu Dionýza Štúra v Bratislave odkryl nové, resp. potvrdil existujúce

lokality termálnej vody s ich využitím na liečebné i technické účely. Predmetom záujmu ekonomických disciplín je otázka zhodnocovania prírodných liečivých zdrojov s adekvátnymi ekonomickými prínosmi pre lokalitu, región i štát. Podnetné príspevky v spojitosti s ekonomikou kúpeľníctva sa sústreďujú najmä v časopise Ekonomická revue cestovného ruchu.

Osobnosti a ich diela, vzťahujúce sa na históriu slovenského kúpeľníctva: Bibliografia odkazuje na množstvo vedeckých a populárnych publikácií charakterizujúcich liečebné kúpele na našom území. Významnou publikáciou je kniha Jána Mulíka: Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku, či Augustína Rebra: Vzácné a obdivované vody Slovenska. Tu sa možno dozvedieť o učencoch, cestovateľoch, geografoch, filozofoch, lekároch a pod., ktorých v minulosti zaujali naše prírodné liečivé zdroje. K najvýznamnejším z nich patrí Juraj Wernher. V roku 2009 uplynulo 460 rokov od vydania jeho diela O podivuhodných vodách v Uhorsku (Bazilej 1549), rovnako spracoval aj Spiš v publikácii O podivuhodných vodách na Spiši. Pasportácia minerálnych žriediel v Rakúsko-Uhorskej monarchii sa prvýkrát uskutočnila na príkaz Márie Terézie. S týmto počínom sa spája prešovský rodák Ján Matej Korabinský (23. 2.1740 - 23. 6.1811) a jeho dielo Geograficko-historický a produktový lexikón Uhorska. Nemožno obísť ani autora Notícií (Notitia Hungariae Noavé Historico-Geographica) Mateja Bela. V štyroch dieloch Notícií sú zaznamenané vtedajšie kúpele podľa jednotlivých žúp. 29. augusta roku 2009 uplynulo 260 rokov od jeho úmrtia (22. 3.1684 - 29. 8.1749).

Slovenské kúpele v Rakúsko-Uhorskej monarchii. Z dobových máp uhorského štátu možno vyčítať, že najväčšia koncentrácia kúpeľov (liečebných i očistných) bola v Hornom Uhorsku, teda na území dnešného Slovenska. Osobitný význam pre maďarskú šľachtu a vyšších úradníkov mali klimatické kúpele vo Vysokých Tatrách, považované za zimné i letné rekreačné a liečebné miesto. Investície do výstavby budov a ich vnútorného zariadenia boli cieľené práve pre túto societu. Po prijatí tzv. Apponyiho zákonov sa všetky mestá a obce (teda aj tie kúpeľné) museli označiť maďarským či pomadžarským názvom. Z archívnych dokumentov Štátneho oblastného archívu v Levoči sa zachovala štatistika návštevnosti liečivých kúpeľov na území Spišskej župy v roku 1895. Do štatistiky boli zahrnuté tieto kúpele: Baldóc, Barlangliget, Feketehegy, Irémocz, Huszpark, Iglőfüred, Koronahegy, Lublófüred, Lucsivar, Alsó Tátrafüred, Ó – Tátrafüred, Ús – Tátrafüred, Thurzófüred. Niektoré názvy sa v súčasnosti nedajú identifikovať ani podľa schématicizmov katolíckej cirkvi, ani podľa historických lexikónov. Z výrazných akcií týkajúcich sa slovenského kúpeľníctva, možno spomenúť investície do novej výstavby a rekonštrukcie niektorých kúpeľných objektov, určených na liečbu ranených vojakov z bojísk prvej svetovej vojny.

Medzi **charakteristiky slovenského kúpeľníctva počas ČSR** patrí koncepcia českého ducha, ktorý mal odstrániť rakúsko-byzantský a maďarsko-židovský ráz slovenských kúpeľov. K tomu smerovalo úsilie

¹ Odznelo 3. 12. 2009 ako habilitačná prednáška v odbore 8. 1. 1. cestovný ruch.

ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy. Po vzniku Československa, už začiatkom roku 1919 sa uskutočnila cesta MUDr. Vojtěcha Mrázka po slovenských kúpeľoch. V jeho správe z roku 1920 sa uvádza, že po zrútení Uhorska Republika Československá získala *neočakávané dedičstvo*² nesmierného bohatstva s prekvapujúcim počtom liečivých kúpeľov. Podľa znalcov je tu otvorený poklad minerálnych žriediel všemožných chemických kvalít a liečebných odtieňov, alpské stanice s rafinovaným hotelovým prepychom a balneologickými inštaláciami s miliónovou obchodnou cenou, ktoré v rukách republiky budú môcť čoskoro súperiť s liečebňami „Švýcar a Pyrenejí“. Treba len žasnúť nad hodnotami Slovenska, aké môže „naše užší domovina jenom sťaží vykázati“, dovtedy „naprosto neznámá“. V správe sú dôsledne charakterizované všetky navštívené miesta; na ilustráciu uvádzame správu o Starom Smokovci: *majetok spišskej (nemecko-maďarskej) úverovej banky v Levoči. Mohutné sanatórne teleso určené na celoročnú fyzikálno-dietetickú liečbu v klíme veľhôr, ktoré riadi budapeštiansky docent Dr. Vojtech Gámán. V okolí Grandhotela neopísateľnej krásy je elegantne pestovaný sad. Vo vnútri hotela sa nachodí ústredná dvorana s drahocenným nábytkom, hudobná sieň, herňa, biblotéka, písáreň, rodinné apartmány a iná peknosť. Dvojkridlový kúpeľný dom poskytuje služby na vysokej medicínskej úrovni so vzornou fyziatriou a Röntgenovým kabinetom. Ubytovanie poskytuje ďalších 18 komfortných víl, teda spolu 400 bytov má 600 postelí. „Vše to vykouzleno hlavne pro maďarské magnáty a židovské zbohatlíky, pro ně sotva asi bude existovat jazyk československý. Zdejší miliónový podnik v naši republice at' dle modusu jest učiněn přístupný pro onen proud českých hostí, jenž od roku 1920 bude tíhnouti na východ v balneárně výtečnou oblast Slovenska.“ Pred pompéznosťou Smokovca musí cíťnuť aj naše podolské sanatórium. Dr. Mrázek bol Slovenskom tak očarený, že sa neskôr stal hlavným kúpeľným lekárom v Tatranskej Lomnici.*

Počas ČSR na Slovensku pôsobilo 42 liečebných kúpeľov (v Česku 27, na Morave 6, v Sliezsku 9, v Podkarpatskej Rusi sa kúpele neuznali za liečivé), z toho šesť bolo zaradených do kategórie štátnych kúpeľov: Ľubochňa, Štrbské Pleso, Tatranská Lomnica, Smerdžonka, Sliač, Herľany. Patrílo tu tiež Casino Mariánske Lázně a kúpele Jáchymov. Všetky podniky štátnych kúpeľov boli svojím hospodárením napojené na štátny rozpočet ČSR. Agenda sa viedla po česky aj vďaka českej klientele, ktorá mohutne navštevovala „slovenské lázně“. Za pozitívny prejav tohto obdobia možno pokladať sociálny program poisťovní a charitatívnych inštitúcií, takže na „kasu“ sa mohli v kúpeľoch liečiť aj pacienti zo sociálne slabších vrstiev.

Dané obdobie charakterizuje výstavba v architektonickom štýle funkcionalizmus, ktorá je ukážkou kvalitnej modernej architektúry aj pre súčasníkov. Rozvoj kúpeľníctva podnietila aj účasť balneológov na významných európskych lekárske kongresoch

a výstavách cestovného ruchu. Zo známych mien tohto obdobia možno spomenúť Dr. Skokana, Dr. Mrkosa, Dr. Weltmanna, Dr. Lenocha, Dr. Wohlsteina, Dr. Kampeho, Dr. Lichtensteina, Dr. Guhra i iných významných kúpeľných lekárov.

V Prahe bol ustanovený Ústredný zväz kúpeľov, ktorý rozvíjal činnosť liečebných kúpeľov na profesiovej báze. Jeho členmi boli:

- Svaz československých lázní se sídlem v Praze,
- Svaz slovenských lázní se sídlem v Pišťanech,
- Svaz německých lázní se sídlem v Karlových Varech,
- Svaz moravských a slezských lázní v Janských Kúpelech,
- Svaz tatranských lázní ve Starém Smokovci,
- Spolek ryze přírodních žřidel v Praze.

Vzopätie a úpadok liečebných kúpeľov v období druhej svetovej vojny sa spája so vznikom Slovenskej republiky (1939 – 1945). V roku 1939 vzniklo Ústredné riaditeľstvo štátnych kúpeľov. Do stavu liečebných kúpeľov v roku 1939 boli zahrnuté: Baldovské kúpele, Bardejovské kúpele, Čiernohorské kúpele, Číž, Dolný Smokovec, Herľany-Rankovce, Kežmarské Žľaby, Korytnica, Ľubochňa, Ľubovňa – kúpele, Ľúčky, Matliare, Nový Smokovec, Piešťany, Sliač, Studený Potok, Rajecké Teplice, Starý Smokovec, Štrbské Pleso, Štubníanske Teplice, Tatranský Domov, Tatranská Kotlina, Tatranská Lomnica, Tatranská Polianka, Trenčianske Teplice, Malá Vieska, Vyšné Hágy.

Po strate českej klientely bolo potrebné podporiť slovenské kúpele a zachrániť ich pred istým zánikom. Na podporu slovenského kúpeľníctva bola vydaná vyhláška č. 97/1940 Sl. z., kde sú uvedené kúpele „účastné výhod o platobných úľavách“. Vznik podniku Slovakotour mal podporiť kúpeľný cestovný ruch aj v kúpeľných miestach. Keďže išlo o vojnové obdobie, najskôr kúpele slúžili na umiestnenie nemeckých detí z bombardovaných území prostredníctvom organizácie Hitlerjugend, neskôr boli sídlami vojenských štábov a partizánskych brigád, po vojne i počas vojny slúžili na liečenie vojakov. Druhá svetová vojna na slovenské kúpeľníctvo pôsobila zdrvivú a zničujúcu. V dôsledku vojnových udalostí boli zbombardované Sobrance kúpele, na sklonku vojny vyhoreli kúpele Vyhne, veľmi poškodené boli kúpele Baldovce, Borová Hora, Cígelka, Sívá Brada, Veľaty a ďalšie. Takmer vo všetkých kúpeľoch bol čiastočne zničený, poškodený, ba i rozkradnutý pôvodný majetok. Niektoré kúpele pre následky druhej svetovej vojny nemohli plniť pôvodnú funkciu a zmenili sa na rekreačno-rehabilitačné areály, napr. Byšta, Gánovce, Išla, Herľany, no boli aj také, ktoré sa zo škôd spôsobených vojnou už vôbec nespamätali.

Smerovanie slovenského kúpeľníctva po druhej svetovej vojne určil Košický vládny program, na základe ktorého sa uskutočnila **etatizácia kúpeľníctva**, a to konfiškáciou a znárodnením kúpeľného majetku. Etatizácia sa týkala celých kúpeľov, resp. jednotlivých kúpeľných objektov a ich súčasti. Často nešlo o jednorazový akt, ale o dlhotrvajúci proces spojený s odvolaniami zúčastnených strán, vyšetrovaním, dokazovaním, prijímaním konečných a opravných rozhodnutí kompetentných orgánov atď. Pre dané obdobie je významná balneologická konferencia,

² Národní archiv Praha: MZd, kartón č. 7, spis číslo V/F/136.

ktorá sa v roku 1947 uskutočnila na Štrbskom Plese. Na konferencii sa prijal návrh kategorizácie kúpeľov na kúpele medzinárodného významu, kúpele celoštátneho významu, kúpele miestneho významu. Z kategorizácie bolo zrejme, ktorým kúpeľom sa bude venovať pozornosť, a ktoré sú určené na postupný zánik, čo sa aj v neskoršom období uskutočnilo.

Ideologické aspekty uplatňované v slovenskom kúpeľníctve v päťdesiatych rokoch boli odrazom vtedajšieho nástupu plánovaného hospodárstva. Liečebné kúpele sa začlenili do štátnej zdravotnej správy – *štátne kúpele a zriedla*, ale aj do zdravotnej služby národného poistenia – *kúpele a kúpeľné domy zdravotného poistenia*. Nastupuje „*dvojkoľajnosť*“ v riadení kúpeľníctva a tak plánovací proces sťažuje nielen delba práce medzi štátnou zdravotnou správou a orgánmi národného poistenia, ale aj nedostatočná koordinácia činnosti medzi Ministerstvom zdravotníctva v Prahe, Poverením zdravotníctva v Bratislave a podnikom Československé štátne kúpele a zriedla.

Pre činnosť liečebných kúpeľov boli v prvom dvojročnom pláne, neskôr v päťročniciach, vytýčené plány, čím sa plán stáva základným nástrojom riadenia národného hospodárstva i podniku. V roku 1951 bol vydaný zákon č. 103/1951 o preventívnej a liečebnej starostlivosti. Podľa uvedeného zákona zariadenia, ktoré využívajú prírodné liečebné zdroje sa označujú ako „*kúpeľné*“. Úloha štátnych kúpeľov je vyjadrená v zákone č. 103/1951 Sb. a nariadení č. 24/1952 Sb.³, kde kúpeľné zariadenia sa podľa § 16 pokladajú za odborné liečebné a ošetrovacie ústavy, v ktorých sa poskytuje špeciálne zameraná odborná starostlivosť a svojou činnosťou nadväzujú na základnú starostlivosť v nemocniciach a zdravotníckych strediskách. K 31. decembru 1953 boli v evidencii majetku Hlavnej správy kúpeľov a zriediel tieto kúpeľné jednotky:

1. *Kúpele s vlastnou prevádzkou* (spolu 14 jednotiek):

Bardejovské kúpele, Bojnice, Brusno, Číž, Dudince, Kováčová, Lubochná, Lúčky, Piešťany, Sklené Teplice, Sliač, Smrdáky, Svätý Jur a Štrbské Pleso.

2. *Kúpele a iné objekty v cudzej správe* (spolu 26 jednotiek):

Belušké Slatiny, Byšta, Cemjata, Červený Kláštor – Smerdžonka, Gánovce, Herľany, Ilona, Išla, Korytnica, Kráľová, Ľubica, Malé Bielice, Malinovec, Margita, Nová Ľubovňa, Popradské Pleso, Sivá Brada, Slatina, Spišská Belá, Šarišský Štiavnik, Švabľovka, tatranské vily v trvalom užívaní ROH, Veľatý, Vyhne a Želovce.

Kúpeľníctvo ako generátor finančných príjmov. Po roku 1960 v riadení slovenského kúpeľníctva nastáva istý zlom, keď liečebné kúpele sa majú podieľať na rozvoji cestovného ruchu, ktorý sa v predchádzajúcom období úplne utlmil. Na jeho rozvoj v kúpeľných miestach malo významný vplyv zriadenie *Vládneho výboru pre cestovný ruch*⁴. Ten zhodnotil, že v roku 1964 bolo v československých štátnych kúpeľoch 33 240 platiacich

pacientov, z toho 55 % domácich a 44 % zahraničných (z počtu zahraničných klientov bolo 12 % z kapitalistických štátov). Z celkového počtu platiacich klientov sa, vzhľadom na nižšiu úroveň ubytovacích zariadení a nedostatočný počet lôžok, v slovenských kúpeľoch liečila iba jedna pätina. V liečebných kúpeľoch sa osobitne hodnotilo nedostatočné materiálno-technické a kádové zabezpečenie cudzineckého ruchu. Lôžkový fond požadovanej kvality bol obmedzený a nedosahoval medzinárodnú úroveň; nedostatočný bol počet jednolôžkových izieb. Základné fondy boli vysoko amortizované, pritom najlepšie na tom boli kúpele Piešťany, kde opotrebovanosť dosahovala „iba“ 42,2 %. Úrovni ubytovacích a stravovacích zariadení zodpovedala aj úroveň hotelových služieb, ktoré boli v európskej komparácii neporovnateľné. V celoštátnom dodatkovom pláne sa kúpeľom prideliť 28 pracovníkov a mzdový fond sa zvýšil o 530 000,- Kčs. Zvýšil sa objem prostriedkov na zveľadenie materiálno-technickej základne.

1. januára 1967 vzniká Slovakoterma, generálne riaditeľstvo československých štátnych kúpeľov a zriediel v Bratislave, ktorá organizuje celkový vývoj slovenských liečebných kúpeľov. Počas jej pôsobenia došlo k mohutnej výstavbe materiálno-technickej základne aj v spolupráci so zahraničnými investormi. Slovakoterma zabezpečovala propagáciu slovenských kúpeľov v zahraničí, nadväzovala kontakty s domácimi a zahraničnými cestovnými kanceláriami a zabezpečovala prílev klientely do slovenských liečebných kúpeľov. Svoju činnosť ukončila v roku 1992.

Po roku 1989 nastáva **zmena politicko-ekonomického systému**, ktorá sa prejavila aj v činnosti prírodných liečebných kúpeľov. Na základe návrhu Rady kúpeľných organizácií boli založené štátne podniky pôsobiace v okruhu týchto činností:

- jednotná metódika liečby,
- odbytová činnosť v spolupráci s verejnými vysielateľmi,
- hydrogeologický prieskum,
- financovanie spoločných úloh kúpeľníctva
- výskumná činnosť,
- zahranično-obchodná činnosť,
- ďalšie činnosti, ktoré vyžadujú spoločné riešenie.

Vytvorenie štátnych podnikov v kúpeľníctve bolo východiskovou základňou pre neskoršiu privatizáciu. Podľa privatizačných projektov z roku 1993 reštrukturalizácia štátnych podnikov Slovenské liečebné kúpele bola cieľená na založenie akciových spoločností takto:

- 51 % akcií sa vyčlenilo pre súkromný sektor;
- 5 % - 10 % akcií bezodplatne pre obce,
- 20 % - 34 % pre Všeobecnú zdravotnú poisťovňu,
- 3 % na reštitúcie,
- zvyšok na kupónovú privatizáciu.

Od tohto zámeru sa však privatizačné projekty odchyľili. Podiel akcií obciam sa zvýšil na 10 %, podiel akcií na predaj vo verejnej súťaži sa zvýšil na 51 % a podiel akcií pre Fond národného majetku Slovenskej republiky sa znížil na 20 – 34 %. Dôvodom tejto úpravy bola skutočnosť, že ponechanie väčšinového podielu

³ Nařízení ministra zdravotnictví z 28. 6. 1952 o organizaci preventivní a léčební péče.

⁴ Zákon č. 104/1963 Zb. – Zákon o zriadení a právomoci Vládneho výboru pre cestovný ruch.

majetku štátu a možnosť získať zahraničný kapitál sa navzájom vylučovali.

Hlavná privatizačná vlna slovenských liečebných kúpeľov prebehla v rokoch 1995 – 1997, keď sa uskutočnil prevod majetku štátu do vlastníctva nových nadobúdateľov. Privatizácia kúpeľov prebiehala podľa zásad privatizácie zdravotníckych zariadení s tým rozdielom, že akcie kúpeľov vo väčšine získali vopred určení nadobúdateľa.

Súčasný stav a predpokladané trendy v smerovaní slovenského kúpeľníctva. V súčasnosti je v Slovenskej republike 25 kúpeľných miest, v ktorých podniká 31 kúpeľných podnikov. Ústredným orgánom štátnej správy pre prírodné liečebné kúpele, prírodné liečivé zdroje a prírodné minerálne vody je Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky. Správnym orgánom je Štátna kúpeľná komisia, kúpeľný dozor uskutočňuje Inšpektorát kúpeľov a žriadiel. Kúpeľné podniky sú podnikateľské subjekty, podľa Obchodného zákonníka s konkrétnou právnou formou. Cieľ podnikania zodpovedá zásadám trhovej ekonomiky, podľa čoho sa aj všetky podniky správajú. Príklon ku komerčným službám aj „vdaka“ klesajúcim príjmom od zdravotných poisťovní, z účasti na kúpeľnej liečebnej starostlivosti vylučuje menej solventnú klientelu. Je tu isté nebezpečenstvo, aby prírodné liečebné kúpele sa zo zdravotníckych zariadení nepremenili na výlučné organizácie kúpeľného cestovného ruchu. V smerovaní slovenského kúpeľníctva by sa prírodným liečebným kúpeľom mala ponechať ich zdravotnícka starostlivosť a moderné wellness, či iné krátkodobé pobyty, by mali byť doménou ostatných podnikateľských subjektov, podnikajúcich na báze termálnych a minerálnych vôd.

Záver. Zo skúmania dynamiky premien slovenského kúpeľníctva vyplýva, že kúpeľníctvo možno jednoznačne zaradiť medzi lukratívne odbory ekonomických činností, reagujúcich na vývinové zmeny prírodného, politického, ekonomického, legislatívneho a sociálneho prostredia. V každom spoločensko-ekonomickom systéme prírodné liečebné kúpele vzbudzovali pozornosť vládnych štruktúr vzhľadom na špecifickosť podnikania, ktoré je založené na využívaní (nevyčerpatelných) prírodných liečivých zdrojov s adekvátnymi ekonomickými prínosmi. Z naznačených okruhov môžu vzísť nové podnety a myšlienky na rozvíjanie témy v modifikovanom, či novom vedeckom zameraní.

Kontinuitu vývoja slovenského kúpeľníctva poznačili zásahy do jeho fungovania v dôsledku permanentne prebiehajúcich pozitívnych, ale i negatívnych spoločensko-ekonomických zmien, ktoré formovali i formujú názory na jeho postavenie v národnom hospodárstve. Príklon kúpeľníctva k zdravotníctvu či k cestovnému ruchu nie je jednoznačný, preto ho treba vnímať ako prienik oboch činností v rámci zdravotného turizmu či kúpeľného cestovného ruchu. Z obsahovo-kauzálnej analýzy vývoja slovenského kúpeľníctva možno vysloviť hypotézu, že aj v budúcnosti bude významnou zložkou lokálnej, regionálnej i národnej ekonomiky.

Literatúra a pramene:

ELIAŠOVÁ, D. (ed): *Pozícia kúpeľníctva v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach a perspektívy jeho rozvoja. Zborník z vedeckej konferencie k výskumnému projektu VEGA 1/1229/04. Bratislava : Ekonóm, 2006.*

ELIAŠOVÁ, D.: *Kúpeľníctvo - Ochrana prírodných liečebných kúpeľov v Slovenskej republike. Bratislava 2007.*

Slovenský národný archív – Poverenie zdravotníctva. (Použité spisy citované v texte.)

Slovenský národný archív – Slovakoterma. (Použité spisy citované v texte.)

Štátni archív Praha. (Použité spisy citované v texte.)

Štátny oblastný archív Levoča. (Použité spisy citované v texte.)

Kontakt:

Doc. Ing. Darina Eliašová, PhD.
Katedra služieb a cestovného ruchu
Obchodná fakulta EU v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava 5
E-mail: eliasova@dec.euba.sk

Vandrovali Hudci - festival dávnej hudby

Marcel Mudrák

Kľúčové slová:

hudobné podujatia, dávna hudba, trubadúri

Abstract:

Troubadours were the composers and performers of Occitan poetry during the Middle Ages. The roots of modern European literature are in Occitania where it was formed and developed. Troubadours were supported by many monarchs of the medieval period like Richard I. and Eleanor of Aquitaine. The troubadour culture and tradition spread from Occitania to other countries. Main aim of the festival Vandrovali Hudci is to pay attention on the historical music especially on the period from 12th till 18th century and to show the beauty of the old music to audience.

Na Slovensku sa každoročne koná množstvo hudobných podujatí, ktorých primárnym cieľom je atraktívna prezentácia hudobnej kultúry, pričom sú zamerané na rôzne hudobné smery, štýly, prípadne historické etapy. Medzi najpopulárnejšie patria hudobné festivaly. Mnohé sa zameriavajú na súčasnú populárnu hudbu, avšak medzi festivalovými podujatiami figurujú aj také, ktoré sa snažia oboznámiť publikum s hudbou historickou. Takýmto kultúrnym podujatím je aj medzinárodný festival dávnej hudby Vandrovali hudci.

Prvý ročník festivalu sa konal 3.-5. júla 2009 v Nitre v rámci 6. ročníka Cyrilo-metodských slávností. Festival Vandrovali hudci s podnázvom „...od mora

k Nitrave“ sprostredkoval publiku kontakt s hudbou a slovom prostredníctvom bardov, igrícov, skomorochov, trubadúrov a minnesängrov.

Kvôli pochopeniu dramaturgického zámeru festivalu je potrebný bližší náhľad na historickú epochu, v ktorej títo umelci, najmä trubadúri, pôsobili. Trubadúr bol umelec, konkrétne skladateľ a interpret occitánskej poézie v neskorom stredoveku. Objavujú sa už v prvej polovici 11. storočia. V polovici 12. storočia ich umenie dosahuje vrchol a v 13. storočí postupne zaniká.¹ Tradícia trubadúrov vznikla v Occitánii, čo je oblasť, v ktorej sa tradične používal jazyk occitánčina. Pokrýva približne južnú polovicu dnešného Francúzska, zahŕňa Monako, časť Talianska a Španielska. Occitánčina je románsky jazyk s mnohými dialektami, napr. provensálčinou. Z Occitánie sa poézia trubadúrov postupne rozšírila do Talianska, Grécka a Španielska.

Význam slova trubadúr je možné interpretovať viacerými spôsobmi. Jedným z hypotetických základov slova môže byť occitánsky výraz trobar- pojem príbuzný s francúzskym trouver a talianskym trovare, v preklade nájsť. Čiže pojem trubadúr by sme mohli chápať pod slovenským ekvivalentom nálezc. Vplyv trubadúrov na kultúrne dianie v Európe bol nezanedbateľný, keďže modernú európsku literatúru formovali v Occitánii práve trubadúri, odkiaľ sa neskôr šírila do okolitých krajín. Títo umelci ospevovali vysoké ideály ako všeobecná rovnosť a odmietali diskrimináciu založenú na pôvode a majetku. Ich aktivity podporovali rozkvet poézie a básnickú kreativitu, hoci mnohé texty ich básní by aj v súčasnosti boli považované za vyzývavé.

Prvým autorom trubadúrskej poézie, ktorého diela sa zachovali do súčasnosti, bol Viliam IX. - vojvoda akvitánsky (1086–1127), v occitánčine známy skôr pod menom Guilhem de Peitieu. Táto významná postava historických dejín prežila väčšinu života na vojnovom ťažení, keďže vojvoda sa zúčastnil napr. na neúspešnej križiackej výpravy do Svätej Zeme v rokoch 1101–02, či bojov proti Maurom pri Córdobe.² Témami 11 piesní, ktoré sa zachovali z pera spomenutého autora, boli najmä láska, ženy, feudálna politika aj jeho milostné zážitky. Hoci bol Viliam IX. básnik, ktorý sa snažil publikum šokovať, jeho životné dielo je nezastupiteľným prínosom pre poéziu trubadúrov.

Trubadúri boli sofistickovaní odborníci na verše, ktorí významne prispeli k obohateniu duchovného života. V ich poézii sa miesili témy ako láska, zmyselnosť, vojnové námety, politická satira a filozofia. Preto je pochopiteľné, že k nim vtedajšia katolícka cirkev neprechovávala výraznú afinitu a ich tvorbu odsudzovala. Je dôležité podotknúť, že trubadúri spočiatku vystupovali len ako básnici a glosátori spoločenského života a politického diania. Ich poézia bola zhudobnená až neskôr.

Z Occitánie sa trubadúrska poézia šírila na sever Francúzska najmä pričinením Eleonóry Akvitánskej, vnučky Viliama IX., ktorá bola francúzskou a neskôr

anglickou kráľovnou. Podľa vzoru svojho otca Viliama X. a starého otca Viliama IX. bola patrónkou a mecenáškou trubadúrskej hudby a poézie. Záujem o umenie trubadúrov vzbudila aj vo svojom synovi Richardovi I., známom aj ako Levie srdce, anglickom panovníkovi a účastníkovi tretej križiackej výpravy.³ Za priazeň sa mu trubadúri odvdáčili tak, že jeho životný príbeh odovzdávali nasledujúcim generáciám prostredníctvom ich umenia.

Zaujímavá je legenda o trubadúrovi Blondelovi de Nesle, obľúbencovi Richarda I., ktorý putoval Európou a pátral po Richardovi I. Ten bol uväznený po návrate z križiackej výpravy. Podľa legendy Blondel, chodiac od hradu k hradu, spieval Richardovu obľúbenú pieseň, ktorú spolu zložili. Kráľa našiel na hrade Dürnstein v Rakúsku, keď začul jeho hlas, ktorý dospieval druhú slohu skladby.⁴ Rané životopisy trubadúrov, z ktorých získavame mnohé cenné informácie, pochádzajú z 13. a 14. storočia a nazývajú sa v occitánčine vidas - životy. Príbuznými sú takzvané razos - okolnosti opisujúce vznik konkrétnych básní a piesní.

Trubadúrsku poéziu možno rozdeliť na niekoľko žánrov. Napríklad:

1. Alba- (v preklade biely)- pieseň o lúčení milencov na úsvite, kde niekto hliadkoval, aby neboli pristihnutí, spravidla žiarlivým manželom.
2. Canso- pieseň o láske.
3. Comiat- pieseň o zrieknutí sa milovanej osoby.
4. Canso de crozada- križiacka pieseň, ktorej cieľom bolo podporovať snahu križiackych rytierov.
5. Pastorella- (v preklade pastierocka)- pieseň o láske medzi rytierom a pastierkou.
6. Serena- pieseň o milencovi, ktorý netrpezlivo očakáva večer na naplnenie svojej lásky.
7. Sirventes- politická báseň alebo satira, ktorá je rozprávaná prostredníctvom žoldniera.
8. Tenso- pieseň vo forme debaty medzi dvoma trubadúrmí, každý bráni svoj názor. Týka sa zvyčajne tém ako láska a morálka.⁵

Vymedzenie hraníc medzi žánrami trubadúrskej poézie je veľmi obtiažne. Za tenso môžeme pokladať aj báseň jedného trubadúra, objektom lásky žánru canso nemusí byť výhradne milovaná žena, ale môže predstavovať aj lásku k Bohu a pod.

Spev textov trubadúrskej poézie bol sprevádzaný hrou na hudobné nástroje. Hudba, ktorej zápis sa zachoval do dnešných čias, bola monofonická (jednohlasná). Väčšina trubadúrskej poézie bola strofická, založená na vzoroch, ktoré sa opakovali v priebehu piesne k melódii prvého verša v širokom okruhu premyslených schém. Strofická pieseň v praxi znamená použitie rovnakej melódie pre všetky slohy piesne.⁶ Trubadúri sa snažili svedomite dodržiavať nastolenú formu a štýl. Faktom však je, že rekonštrukcia piesní do znejšej podoby je zložitá, pretože len málo piesní sa zachovalo s premyslenou notáciou. Preto je rytmická interpretácia skladieb

¹ LABORECKÝ 2005: 246

² Duke of Aquitaine and Gascony 2009

³ The Troubadours 2010

⁴ Blondel the minstrel 2010

⁵ PADEN 2000: 21-22.

⁶ LABORECKÝ 2005: 173

v súčasných podmienkach obtiažna. Zisťovanie autora jednotlivých piesní trubadúrov je tiež komplikované, pretože mnohé texty majú niekoľko rozdielnych melódií.

Osobitou kapitolou tradície trubadúrov sú **hudobné nástroje**, ktoré používali pri interpretácii svojich básní a piesní. Medzi frekventované nástroje patrila lutna, cistra, rebec, ninera, rôzne dychové a bicie nástroje. Spoločníkmi a spolupracovníkmi trubadúrov boli tzv. jokulátori, ktorí sa živili predvádzaním náročných tanečných, akrobatických a žonglérskych čísel. Okrem toho boli aj zruční hudobníci a speváci, ktorí sprevádzali trubadúrov pri vystúpeniach.⁷ K predstaviteľom trubadúrskeho umenia patrili aj ženy. Trubadúrky sa označovali pojmom trobairitz. Medzi trobairitz sa vyskytovali často ženy z vyššej spoločnosti, teda boli príslušníkmi tej vrstvy, ktorú muži trubadúri ospevovali vo svojich dielach. Niektoré ženy boli natoľko nezávislé, že mohli slobodne vyjadriť svoju kreativitu. Je to významný doklad o postavení žien v spoločnosti. Jedným z dôvodov ich úspechu bol fakt, že v Occitánii mali ženy väčšie práva ako v iných krajinách a príslušníčky šľachty boli často gramotné.

Na tradíciu trubadúrov nadviazali rôzne príbuzné hnutia ako napr. Minnesang v Nemecku, Truvér v severnom Francúzsku a i. Trubadúri precestovali veľkú časť Európy, navštívili Francúzsko, Španielsko, Portugalsko, Taliansko, Sicíliu, Sardíniu, Maltu, Nemecko, Uhorsko aj Stredný Východ, preto je ich význam a vplyv na stredovekú kultúru nezanedbateľný.

Podnázov festivalu „...od mora k Nitrave“ si organizátori zvolili kvôli tomu, že cestovanie za poslucháčmi patrilo k neodmysliteľnej náplni života spomenutých umelcov. Hlavným organizátorom bolo mesto Nitra a podujatie sa uskutočnilo ako projekt – súčasť kandidatury mesta Nitra na titul Európske hlavné mesto kultúry 2013. Spoluorganizátormi boli hudobné združenie Musicantica, Slovenská Orffova spoločnosť a i. Na festivale sa zúčastnilo niekoľko hudobných súborov, umelcov a výrobcov hudobných nástrojov, ktorí sú celosvetovo uznávanými odborníkmi na problematiku dávnej hudby a historických hudobných nástrojov, napríklad:

Juraj Dufek je muzikant a výrobca ľudových nástrojov, ktorý žije a tvorí v Bojniciach. Od roku 2003 sa profesionálne venuje výrobe rôznych druhov gájd (šalmajové, mulitánky, šutky, slovenské ľudové, európske), dychových nástrojov (kornamúza, chalumeau, gajdica, drček) a strunových sláčikových nástrojov (lyra, lyrica, kemence). Rekonštrukcia historických gájd bola ocenená v roku 2003 titulom Instrumentum excellens – cenou Dr. Lenga na Podpolianskych slávnostiach v Detve. Ako interpret- multiinstrumentalista pravidelne účinkuje doma i v zahraničí. Meno Juraja Dufeka sa spája so skupinami Keltieg, Javorová húžva, Musicantica. V súčasnosti sa zameriava na rekonštrukciu málo známych gajdošských piesní z rôznych regiónov Slovenska.

Musicantica je hudobné združenie, ktoré sa zameriava na interpretáciu hudobných pamiatok domácej i európskej proveniencie 12. - 18. storočia. „Domáci repertoár tvorí svetská i duchovná hudba zo zbierok *Pestrý zborník levočský* (17. stor.), *Vietorisov kódex* (17. stor.), *Melodiárium Anny Szirmay Keczerovej* (18. stor.) a *Uhrovská zbierka* (18. stor.) Z duchovných pamiatok je to *Cantus Catholici* (17. stor.). Zvláštnosťou sú *hajdúske a janičiarske melódie z obdobia uhorsko-tureckých vojen*. Významnú súčasť repertoáru tvoria *ľudové gajdošské piesne a ľudové balady igrícov s typickým slovenským inštrumentárom pastierov a roľníkov*. Európsku hudbu zastupujú melódie a piesne zo zbierok *Carmina Burana* (13. stor.), *Cantigas de Santa Maria* (13. stor.) *Llibre vermell* (14. stor.), ako aj piesne trubadúrov, truvérov, minnesängrov, goliardov a jokulátorov.“⁸ Súbor koncertuje od roku 2005 doma i v zahraničí, zúčastňuje sa festivalov, pripravuje hudobno-vzdelávacie programy pre školy. Niektoré vystúpenia majú multimedialný a synkretický charakter, kde je hudba spojená so slovom, obrazom a pohybom - napr. projekty *Po stopách dávnej hudby* (2006), *Strieborné hlbiny* (2007). Hudobné združenie Musicantica založili v roku 2005 hudobníci a speváci Robert Žilík, Mária Žilíková- Mandáková, Tomáš Blažek a Miroslava Blažeková.

Schola Cantorum je vokálne teleso, ktoré sa venuje interpretácii klasického a súčasného liturgického spevu slovenských i zahraničných autorov. „*Poslaním je vzbudzovať a prehlbovať záujem o duchovné hodnoty prostredníctvom meditatívneho monodického spevu, ktorého obsahovým prameňom je Sväté Písmo, teda Božie Slovo.*“⁹ Scholu Cantorum založila Janka Bednáriková, absolventka Pápežského inštitútu sakrálnej hudby v Ríme. Repertoár tohto telesa pozostáva predovšetkým zo spevov omšových, spevov liturgie hodín, ako aj z neskorších voľnejších kompozícií, ktoré sa stali bázou pre počiatky viachlasnej polyfónie. Schola Cantorum vystupuje na bohoslužbách a koncertoch duchovnej hudby doma i v zahraničí.

Súbor **Troubadours art ensemble** tvoria excelentní hudobníci pod vedením bádateľa, skladateľa a interpreta trubadúrskej hudby Gérarda Zuchetta. Ponúka originálny pohľad na interpretáciu trubadúrskej hudby, zbavenej akademických konvencií. Zuchetto hľadá slová a melódie, ktoré korešpondujú so zvukmi dobových nástrojov a ľudského hlasu. Súbor absolvoval množstvo koncertov po celom svete, navštívil Kanadu, Brazíliu, USA, Taliansko, Nemecko, Sýriu, Japonsko a i. Na Slovensko prišiel prvýkrát.

Okrem vystúpenia hudobných súborov sa v priebehu festivalu Vandrovali hudci konali mnohé akcie, ktorých cieľom bolo priblížiť návštevníkom dávnu hudbu. Bola to napríklad výstava hudobných nástrojov s názvom *Hudobníci a ich hudobné nástroje*, spojená s rozprávaním majstrov – výrobcov. Témou rozprávania bolo pátranie po stredovekom inštrumentári, rekonštrukcia historických hudobných nástrojov podľa písomných a obrazových

⁷ Troubadours. Uverejnené na internete: <http://www.middle-ages.Org.u/k/troubadours.htm> (15.01.2010)

⁸ 1. Ročník medzinárodného festivalu vandrovali hudci. Nitra 2009.

⁹ Tamže.

prameňov na základe hľadania podobných princípov s ľudovými nástrojmi a i. Tiež pouličný happening s jokulátormi a igricmi, ktorý bol festivalovou pozvánkou pre verejnosť, seminár Slovo a hudba v stredoveku, kde témy príspevkov boli Stredoveká literatúra, Spišský Graduál a Spišský antifonár a Cesty trubadúrov.

SWOT analýza festivalu Vandrovali hudci.

Organizátori festivalu vyjadrili spokojnosť so štruktúrou prvého ročníka. Bude modelom, ktorý využijú pri organizácii festivalu v nasledujúcich rokoch. Interpreti a účinkujúci existujú na profesionálnej úrovni, takže po obsahovej stránke festival naplnil všetky očakávania. Zaujímavým zámerom bolo umiestnenie festivalu do historických a sakrálnych priestorov, čo vystúpeniam jednotlivých umelcov pridalo autenticnosť. Aj výnimočné akustické vlastnosti vybraných priestorov podporili historický nádych prezentovanej hudby. Organizátori vybrali priestory kňazského seminára, katedrálu sv. Emeráma aj kostol sv. Michala vo Veľkom Klíži pri Topoľčanoch. Bohužiaľ, kvôli nedostatočnej kapacite kostola sv. Michala bol záverečný koncert presunutý do miestneho kostola.

Okrem výrazných pozitív festivalu sa pri organizácii podujatia vyskytli aj negatíva. Popri vysokých nákladoch, ktoré sú pri účinkovaní špičkových umelcov nevyhnutné, je to najmä termín konania. Keďže festival sa konal v rámci Cyrilo-metodských slávností, paralelne prebiehalo niekoľko podujatí, ktoré boli pre divákov potenciálne atraktívne. Kolídovanie jednotlivých akcií spôsobovalo vzájomné odčerpávanie návštevníkov, ktorí si museli vyberať z viacerých aktivít. Pri počte obyvateľov mesta Nitra je to nezanedbateľný problém.

Letný termín konania festivalu spôsobil, že mnoho univerzitných študentov, ktorí zvyčajne tvoria publikum, sa ho nezúčastnilo. Preto by bolo vhodné v budúcnosti festival organizovať ako samostatné kultúrne podujatie vo vhodnejšom období. Existujú možnosti, ako zefektívniť organizáciu a priebeh festivalu Vandrovali hudci. Je potrebné využiť atraktívnu lokalitu mesta Nitra, napríklad spojením účasti na festivale s prehliadkou vybraných historických priestorov, rozšírením sprievodných podujatí pre verejnosť, kde by boli návštevníci hlbšie oboznámení s historickou hudbou, jej vplyvom na kultúru aj výrobou hudobných nástrojov a pod. Organizátori by určite ocenili pomoc študentov nitrianskych univerzít, ktorí by takto získali cenné znalosti o organizovaní podujatí.

Bolo by vhodné rozšíriť propagáciu festivalu o celoročne aktívnu internetovú stránku. Verejnosť by tak bola informovaná o pripravovanom ročníku festivalu a bola by motivovaná k účasti na podujatí, keďže stránka by poskytovala fotodokumentáciu, prípadne audio a video ukážky z jednotlivých vystúpení z minulých ročníkov. Internetová propagácia nie je finančne príliš náročná a investícia by sa odrazila vo vyššej informovanosti verejnosti a pravdepodobne aj vo vyššej návštevnosti. Tento druh propagácie by určite prospel aj umelcom, ktorí sa zúčastnili na festivale v predchádzajúcich rokoch, pretože sa nejedná o umelcov interpretujúcich populárnu hudbu a tak je ich meno širokej verejnosti relatívne

neznáme. Hoci interpreti majú vlastné internetové stránky, je pravdepodobné, že internetový portál o festivale by vzbudil hlbší záujem o ich tvorbu. Zavedením celoročnej propagácie festivalu prostredníctvom internetu by sa čiastočne eliminovala aktuálna hrozba, ktorou je nezáujem verejnosti o také hudobné podujatia, ktoré prezentujú inú ako populárnu hudbu.

SWOT analýza podujatia Vandrovali hudci

Silné stránky	Slabé stránky	Príležitosti	Hrozby
Štruktúra festivalu Sprievodné podujatia Špičkoví interpreti Prednášajúci Využívanie sakrálnych a historických priestorov	Termín konania Vzájomné kolídovanie s inými podujatiami Vysoké náklady na organizáciu festivalu Propagácia	Atraktívna lokalita Internetová propagácia Zapojenie študentov univerzít Rozšírenie sprievodných podujatí	Nedostatok finančných prostriedkov na kultúrne podujatia Nezáujem verejnosti o kultúrne podujatia

Zdroj: vlastné spracovanie (2010).

Festival Vandrovali hudci je mimoriadne kvalitné podujatie zamerané na historickú hudbu, ktorá je prínosom a inšpiráciou aj pre súčasnú hudbu a kultúru. Vyriešenie slabých stránok a využitie príležitostí, ktoré by organizátori boli schopní zapracovať do budúcich ročníkov, upevní pozíciu festivalu a pomôže zvýšiť záujem o toto jedinečné podujatie.

Literatúra a pramene:

1. ROČNÍK MEDZINÁRODNÉHO FESTIVALU VANDROVALI HUDCI. Nitra 2009.
- BLONDEL THE MINSTREL. Uverejnené na internete: <http://www.middle-ages.org.uk/blondel-the-minstrel.htm> (14-01-2010)
- ČÍŽEK, B.: Hudební nástroje. Praha 2004.
- Duke of Aquitaine and Gascony. Uverejnené na internete: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/644200/William-IX> (28-12-2009)
- FERKOVÁ, E.: Hudobná analýza- Teória a stručné dejiny. Bratislava 2007.
- HALE, L.: Troubadours. Uverejnené na internete: <http://www.vanderbilt.edu/Blair/Courses/MUSL242/s02/trobar.htm> (28-12-2009)
- JIRÁK, K.: Nauka o hudebních formách. Praha 1985.
- KURFÜRST, P.: Organologie. Hradec Králové 1998.
- LABORECKÝ, J.: Hudobný terminologický slovník. Bratislava 2005.
- MATZNER, A.: Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby. Praha 1980.
- MODR, A.: Hudební nástroje. Praha 1982.
- PADEN W.: Medieval lyric: Genres in historical context. Illinois 2000.
- RICHARDS, G.: Cultural Tourism in Europe. Wallingford 1996.
- ŠINDLER, P.: Event marketing. Praha 2003.

Troubadours. Uverejnené na internete: <http://www.middle-ages.org.uk/troubadours.htm> (15.01.2010)

WASSERBERGER, I.: Jazzový slovník. Bratislava 1996.

ZENKL, L.: ABC hudební nauky. Praha 1986.

Osobná komunikácia:

Mgr. Mária Žilíková-Mandáková, PhD.

Kontakt: Mgr. Marcel Mudrák

KMKaT FF UKF v Nitre

Štefánikova 67

949 74 Nitra

E-mail: marcel.mudrak@ukf.sk

Cezhraničná spolupráca v kultúre a turizme

Boris Michalík

Kľúčové slová:

cezhraničná spolupráca, regióny, grantové programy, združenia cestovného ruchu

Abstract:

Cross-border cooperation is very important factor of regional development. Paper is focused on this cooperation connected mainly with culture and tourism. European Union affords finance in a few grant programmes for cross-border cooperation. We can define some opportunities and threats in this system functioning based on economic situation and other causes.

Podľa oficiálnych dokumentov Ministerstva vnútra Slovenskej republiky predstavuje cezhraničná spolupráca aktivity zamerané na posilnenie a podporu susedských vzťahov obyvateľstva a inštitúcií na oboch stranách spoločnej hranice alebo spoločných hraníc, a to nielen v ich blízkosti, ale aj vo vnútrozemí. Cieľom takejto spolupráce je umožniť obyvateľom zlepšenie ich života tým, že okrem štátnych zámerov na spoločensko-ekonomický rozvoj územia môžu samostatne rozvíjať aktivity v tomto smere aj s partnermi z priľahlých oblastí susedských štátov pri vzájomnom rešpektovaní vnútorných podmienok a zahranično-politickej orientácie štátu.

Problematica cezhraničnej spolupráce do značnej miery súvisí s celkovým rozvojom spolupráce a integrácie v Európe. Tento proces je výsledkom objektívne prebiehajúcej globalizácie politického, ekonomického, sociálneho a kultúrneho vývinu vo svete a snahy premietnuť ho do všestranných integračných tendencií.

Rozvoj cezhraničnej spolupráce, ktorej cieľom je predovšetkým riešenie ekonomických, sociálnych a ekologických problémov na regionálnej a miestnej úrovni, je v súlade so zahranično-politickou orientáciou SR od jej vzniku. Je prostriedkom na dosiahnutie väčšej jednoty a podpory spolupráce medzi európskymi štátmi.

Rozvíjaním aktivít v rámci cezhraničnej spolupráce sa postupne naplňajú ciele Európskej únie, zamerané na úzku spoluprácu medzi štátmi v rôznych

oblastiach a na rôznych úrovniach. Pre SR, vzhľadom na jej vysoký výrobný potenciál, reštrukturalizáciu, nedostatočnú kúpyschopnosť obyvateľstva a malý trh, je vo všeobecnosti výhodné orientovať sa na cezhraničnú spoluprácu. Rozvíja sa najmä v segmentoch priemyslu, cestovného ruchu, štátnej správy a samosprávy. Cezhraničná spolupráca má najväčší význam pre regióny, respektíve regionálne jednotky (združenia) či lokálne subjekty.¹

Cezhraničná spolupráca ako rozsiahly súbor procesov si však vyžaduje prijímať mnohé administratívno-správne, technické, ekonomické, sociálne a kultúrne opatrenia, ktoré podporujú a upravujú vzájomné vzťahy medzi rôznymi subjektmi po oboch stranách hraníc v súlade s uzatvorenými zmluvami a dohodami.

Cezhraničnú spoluprácu v rámci Európskej únie upravuje aj legislatíva, je podporená oficiálnymi dokumentmi. Za základný možno považovať Európsky rámcový dohovor o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi (bol prijatý v roku 1980). V ňom sa za cezhraničnú spoluprácu považujú všetky aktivity zamerané na posilnenie a podporu susedských vzťahov obyvateľstva žijúceho na opačných stranách spoločnej štátnej hranice. Cieľom rámcového dohovoru je podporiť a uľahčiť uzatváranie dohôd o cezhraničnej spolupráci v rámci právomocí miestnych a regionálnych orgánov. Na území SR tento dohovor platí od roku 2000. K pôvodnému dohovoru bol uzavretý doplnkový protokol, ktorý zdôrazňuje, že nástrojom na rozvoj a udržiavanie štruktúry cezhraničných vzťahov sú cezhraničné inštitúcie. Takéto organizácie majú právo získať právnu subjektivitu za účelom rozvoja cezhraničnej spolupráce. Neskôr bol prijatý ďalší protokol, ktorý hovorí o tom, že je možná aj spolupráca územných celkov nesusediacich so štátnou hranicou. Táto forma spolupráce sa nazýva interteritoriálna spolupráca.²

Napriek prijatiu potrebnej legislatívy sa spolupráca medzi subjektmi v mnohých prípadoch realizuje na neoficiálnej úrovni, bez písomného potvrdenia. Výhoda tejto formy kooperácie je v tom, že neprinášala byrokratickú administratívnu agendu a nie je potrebné dodržiavať mnohokrát prísnu národnú legislatívu či ekonomické predpisy. Naopak, po začatí prístupových rokovaní o členstve SR v EÚ, vznikla možnosť čerpať finančnú podporu z prostriedkov únie. Podmienkou bolo inštitucionalizovanie požiadaviek, čo prinieslo nutnosť oficializácie existujúcich vzťahov. Oficiálna spolupráca vyžaduje vstupné financie, pracovné sily aj znalosť problematiky cezhraničnej spolupráce a grantových schém EÚ.

Po vzniku SR sa cezhraničná spolupráca miestnych orgánov verejnej správy a iných subjektov uskutočňovala neformálnym spôsobom. Meniace sa geopoliticko-ekonomické podmienky v priestore strednej

¹ Cezhraničná spolupráca. Uverejnené na internete: <http://www.minv.sk/?cezhranicna-spolupraca> (dátum neuvedený).

² Medzinárodné európske dokumenty. Uverejnené na internete: <http://www.minv.sk/?medzinarodne-europske-dokumenty> (Dátum neuvedený).

Európy však vytvorili predpoklad vzniku organizovanejších systémov spolupráce. Vznikajúce euroregionálne združenia – euroregióny, zahŕňajúce územia presahujúce územie SR a zvlášť vstup obcí a miest i orgánov miestnej štátnej správy do cezhraničného združenia, nemali v tom období jasné vymedzenia právneho rámca. V roku 1999 vydalo Ministerstvo vnútra SR metodický pokyn na registráciu záujmových združení právnických osôb, ktoré vznikali za účelom rozvíjania cezhraničnej spolupráce v rámci euroregiónov. Vznik, právne postavenie a zánik týchto záujmových združení upravuje Občiansky zákonník. Združenie nadobúda právnu spôsobilosť a stáva sa právnickou osobou zápisom do registra združení.³ V súčasnosti v SR existuje 12 euroregionálnych združení.

Významným motivačným prvkom pri zakladaní projektov cezhraničnej spolupráce bola potenciálna finančná podpora z prostriedkov viacerých grantových programov. Jednalo sa predovšetkým o iniciatívu Európskeho fondu regionálneho rozvoja INTERREG – medziregionálna spolupráca a PHARE CBC (cross border cooperation). V plánovacom období na roky 2007 – 2013 sú to programy cezhraničnej spolupráce, ktoré SR realizuje so všetkými susediacimi krajinami. Výhodou tejto iniciatívy sú skúsenosti nadobudnuté počas predchádzajúcich programov aj už prebiehajúce kontakty na oboch stranách hraníc. Hlavným cieľom aktuálneho programu cezhraničnej spolupráce v programovom období 2007 - 2013 je podpora zameraná najmä na:

- rozvoj cezhraničných hospodárskych, sociálnych a environmentálnych činností prostredníctvom spoločných stratégií trvalo udržateľného územného rozvoja, a najmä prostredníctvom podpory podnikania, cestovného ruchu, kultúry a cezhraničného obchodu;
- podporu a zlepšenie spoločnej ochrany a správy prírodných a kultúrnych zdrojov, aj prevencie prírodných a technických rizík;
- podporu prepojenia medzi mestskými a vidieckymi oblasťami;
- zníženie izolovanosti zlepšením prístupu k dopravným, informačným a komunikačným sieťam a službám, aj cezhraničných vodných, odpadových a energetických systémov a zariadení;
- rozvoj spolupráce, kapacity a spoločného využívania infraštruktúr, najmä v zdravotníctve, kultúre, cestovnom ruchu a školstve.⁴

Predmetom záujmu tohto príspevku je cezhraničná spolupráca v cestovnom ruchu a kultúre, vrátane sa preto k vyššie spomínaným euroregiónom. Z celkového počtu 12 pôsobí až 7, respektíve 8 na hranici SR a Maďarska. Sú to nasledovné euroregióny: Euroregión Podunajský trojspolok, Euroregión Váh-Dunaj-Ipeľ, Euroregión Ipeľ-Ipoly, Euroregión Neogradiensis, Euroregión Slaná-Rimava, Euroregión Kras, Euroregión

Ister-Granum a Karpatský euroregión. V rámci rozvoja cestovného ruchu a kultúry je pozitívne, že uvedené regióny vznikli na základe istých spoločných znakov a kontaktov, nejedná sa o spoluprácu vyplývajúcu len z faktu cezhraničného susedstva.

V otázke možností cezhraničnej spolupráce v cestovnom ruchu a kultúre je nevyhnutné vymedziť niekoľko teoretických východísk. Význam spolupráce v cestovnom ruchu je možné chápať ako spoločné úsilie pri rozvoji cestovného ruchu na Slovensku, ochotu spolupracovať, spájať sa, úzko spolupracovať s orgánmi samosprávy, verejnej správy a s ďalšími inštitúciami na rozvoji cestovného ruchu v SR a snahu o jeho rozvoj na úrovni verejného záujmu.⁵ Spolupráca sa zakladá na dvoch základných pravidlách: možnosti vzájomného pôsobenia a miere motivácie ku spolupráci.⁶

S ohľadom na charakteristiku a špecifiká trhu CR na Slovensku je potrebné rozvíjať spoluprácu podnikateľov a inštitúcií formou cezhraničnej spolupráce z viacerých dôvodov:

- Účastník CR vníma svoj pobyt v cieľovom mieste komplexne. To znamená, že sa jedná o súbor, ktorý obsahuje všetky jeho zážitky a skúsenosti, vrátane spotrebovaných služieb. Svoj celkový dojem nedelí podľa jednotlivých spotrebovaných produktov, ale naopak. Vytvára si ho na základe porovnania svojich očakávaní s poskytnutými službami. Produkt zariadenia CR nemá rozhodujúci vplyv na výber cieľového miesta.
- Zlepšenie schopnosti realizovať produkt zo strany ponuky. Spoločný postup podnikov a inštitúcií cestovného ruchu pri vývoji produktu a jeho realizácii umožňuje zefektívniť využitie výrobných faktorov, vytvoriť systém riadenia danej destinácie (tzv. destinačný marketing), uľahčuje tvorbu balíkov služieb a umožňuje uspokojovať dopyt podľa požiadaviek cieľovej skupiny účastníkov CR.
- Podpora vzniku inštitúcií pre cestovný ruch, ktorých úlohou je zefektívnenie komunikácie medzi participujúcimi rezortmi a príprava vzniku takých legislatívnych noriem, ktoré zjednodušia budovanie infraštruktúry pre CR.⁷

Spolupráca patrí tiež k prvkom rozšíreného marketingového mixu. Podľa niektorých ekonómov rozširuje klasickú podobu tzv. „4P“ (place, price, promotion, product) o ďalšie 4P (people, packaging, programming, partnership). Partnership reprezentuje myšlienku, že úspech v CR závisí na spolupráci dodávateľov so sprostredkovateľmi, prepravcami a mnohými ďalšími, aj na spolupráci medzi rôznymi úrovňami verejnej správy – cezhraničnú spoluprácu nevynímajúc.⁸

Významnú úlohu pri spolupráci a rozvoji CR zohráva aj miestne obyvateľstvo. U obyvateľstva je potrebné vytvárať kladný vzťah k CR a jeho účastníkom. Dôležité je najmä pochopiť prínos a úžitok, ktorý obyvateľom môže plynúť z turizmu a vysvetliť možnosti pozitívne ovplyvniť jeho rozvoj.

³ Euroregióny. Uverejnené na internete: <http://www.minv.sk/?euroregiony> (dátum neuvedený).

⁴ Práce na cezhraničných operačných programoch pokročili. Uverejnené na internete: <http://www.euractiv.sk/regionalny-rozvoj/clanok/prace-na-cezhranicnych-opracnych-programoch-pokrocili> (31. 10. 2006)

⁵ KURPAŠ 2009: 16

⁶ KONEČNÁ 2004: 35

⁷ KURPAŠ 2009: 16

⁸ FORET – FORETOVÁ 2001: 24

Zlepšenie spolupráce medzi podnikateľmi navzájom i medzi verejným a súkromným sektorom by malo byť podmienené intenzívnym využívaním kooperačných systémov, ako sú miestne a regionálne združenia CR, dobrovoľné profesijné združenia a pod. Takéto kooperačné systémy majú na trhu podstatne väčšie šance ako samostatné jednotky.

Angažovanosť verejného sektora sa musí prejavovať pri iniciovaní vzniku a zakladaní združení cestovného ruchu v mestách a regiónoch, podobne, ako tomu bolo pri vzniku niektorých euroregiónov. Určujúci význam majú miestne združenia CR, ktoré sa môžu na princípe subsidiarity spájať do regionálnych združení s cieľom plnenia spoločných úloh.⁹

Miestne, regionálne a cezhraničné združenia majú význam pre vytváranie komplexných produktov CR v regiónoch, organizovanie fungujúceho trhu služieb. Niekedy je však nevyhnutná účasť verejného sektora, najmä v oblasti financovania.

Spolupráca v turizme a kultúre sa z priestorového hľadiska môže rozvíjať na viacerých úrovniach. Po zovšeobecnení sú zastúpené štyri úrovne: miestna, regionálna, národná a nadnárodná. V rámci regionálnej úrovne je najrozvinutejšou formou cezhraničná spolupráca, ktorá vzniká s cieľom integrovaného rozvoja prihraničných regiónov.¹⁰

Väčšina potenciálnych produktov cezhraničnej spolupráce vychádza z podobnosti územia. V rámci územia Slovenska a susedných štátov je možné stavať na viacerých spoločných črtách (časť spoločnej histórie, výskyt homogénnych kultúrnych prvkov, bohatstvo na geotermálne pramene, kultúrno-historické pamiatky). Dôležitý je spoločný záujem o napredovanie v týchto oblastiach. Podobnosti potenciálu pre rozvoj CR je potrebné v priestore identifikovať a účelne využívať. Významnú spoluprácu možno očakávať aj v oblasti kapitálových investícií. Niekoľko ich možno sledovať v prihraničných regiónoch, i keď v niektorých prípadoch sú hodnotené ako pokus o utlmenie či likvidáciu konkurencie. *Makké* projekty v rámci cezhraničnej spolupráce budú iste smerovať k výmene skúseností, školeniu a vzdelávaniu pracovníkov. Treba poznamenať, že aj aktuálne výzvy vyššie uvedených grantových programov takéto zameranie obsahujú. Rovnako dôležitá je možnosť zamestnania kvalifikovanej pracovnej sily v CR za hranicami krajiny. Jedná sa najmä o odchod obyvateľov SR ovládajúcich maďarský jazyk do Maďarska, menej do Českej republiky a Rakúska. Tu je potrebné poukázať na dvojnásobný efekt: zníženie nezamestnanosti a uspokojenie potrieb zamestnávateľa. Spoločný alebo destinačný marketing regiónov či cezhraničných združení môže významne napomôcť pri oslovení potenciálneho zákazníka. Ten by sa jedným komunikačným kanálom dostal k informáciám o dvoch (či viacerých) krajinách, prihraničných regiónoch a možnostiach ich návštevy. Ďalšou výhodou je úspora finančných prostriedkov vynaložených na propagáciu, spôsobená práve ich diverzifikáciou. Rozvojové projekty

v cieľových miestach môžu ovplyvniť aj revitalizáciu infraštruktúry, ktorej účasť sa predpokladá pri realizácii niektorých spoločných aktivít.

Cezhraničná spolupráca však prináša aj riziká, nedostatok potenciálu využiť ponúkané zdroje z EÚ na rozvoj regiónov. Odborným pohľadom a analýzou (napr. pomocou metódy SWOT) je možné identifikovať ich a predísť následným problémom. Silnou stránkou prihraničných regiónov je geografická podobnosť, ktorá dáva možnosť realizácie mnohých aktivít kultúry a CR. Ďalej je to atraktívna primárna ponuka CR (prírodný a kultúrno-historický potenciál). Dôležitá je aj existencia centier na oboch stranách hranice, ktoré sú nielen administratívnymi, ale aj ekonomickými, kultúrnymi a edukačnými strediskami.

Slabou stránkou je najčastejšie nedostatočná kvalita služieb, ktorú možno považovať aj za ohrozenie do budúcnosti, môže totiž odradiť zahraničnú klientelu. S kvalitou súvisí tiež nepostačujúca sekundárna ponuka CR (ubytovacie a stravovacie služby, služby inštitúcií CR). Problémom súčasnosti je nekvalifikovaná pracovná sila, čo je spôsobené najmä odchodom obyvateľstva do zahraničia za lepšími platovými podmienkami. V CR je vysoká spotreba živej práce a kvalitní pracovníci sú veľmi potrební. Dôraz sa kladie aj na jazykovú vybavenosť, keďže najdôležitejší je príjazdový turizmus.

Vyššie objasnený význam destinačného marketingu a spoločnej propagácie nekorešponduje so súčasnou nedôverou podnikateľov v tejto oblasti. Problémom je potreba investovať finančné prostriedky.

Positíva uvedené medzi silnými stránkami ponúkajú viaceré príležitosti na rozvoj CR. Jedná sa o budovanie spoločných tematických parkov, respektíve okruhov so špecifickým zameraním. Niekoľko podobných produktov je v súčasnosti realizovaných v rámci programov cezhraničnej spolupráce (napríklad Via Sancti Martini). Veľké predpoklady a potenciál zlepšenia súčasného stavu poskytujú eurofondy a ďalšia štruktúrovaná pomoc z iných zdrojov, bez ktorej by nebolo možné budovať supraštruktúru a všeobecnú infraštruktúru. Príležitosťou, ktorá môže vytvoriť nové pracovné miesta, je využitie kultúrneho dedičstva¹¹ na oboch stranách hranice vybudovaním siete rôzne zameraných kultúrnych zariadení – kultúrnych klastrov. Z ich služieb by mohli byť vytvorené produktové balíky služieb so šancou osloviť širšiu klientelu.

V rámci SWOT analýzy identifikujeme aj isté ohrozenia, ktoré spolu viacmenej súvisia. Prvým je pretrvávajúca nedôvera ekonomického sektora v kooperáciu, spôsobená rôznymi faktormi, napríklad i súčasnou globálnou ekonomickou krízou, či nedostatkom finančných prostriedkov na veľké kapitálové investície. Ďalším je konkurencia v podobe iných regiónov a združení, ktoré môžu časť účastníkov CR „zlákať“ na svoje územie.

⁹ KURPAŠ 2009: 17

¹⁰ KONEČNÁ 2004: 34-35

¹¹ K problematike kultúrneho dedičstva a cestovného ruchu pozri bližšie LENOVSÝ 2008.

Literatúra a pramene:

Cezhraničná spolupráca. Uverejnené na internete: <http://www.minv.sk/?cezhranicna-spolupraca> (dátum neuvedený).

Euroregióny. Uverejnené na internete: <http://www.minv.sk/?euroregiony> (dátum neuvedený).

FORET, M. – FORETOVÁ, V.: Jak rozvíjet místní cestovní ruch. Praha 2001.

KONEČNÁ, A.: Regionálna spolupráca v cestovnom ruchu. Bratislava 2004.

KURPAŠ, M.: Cezhraničná spolupráca v cestovnom ruchu v Šariši. In: Kontexty kultúry a turizmu. Nitra 2009, č. 1, s. 14 – 19.

LENOVSKÝ, L. a kol.: Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo : učebné texty k vybraným problémom. Nitra 2008.

Medzinárodné európske dokumenty. Uverejnené na internete: <http://www.minv.sk/?medzinarodne-europske-dokumenty> (dátum neuvedený).

Práce na cezhraničných operačných programoch pokročili. Uverejnené na internete: <http://www.euractiv.sk/regionalny-rozvoj/clanok/prace-na-cezhranicnych-operacnych-programoch-pokrocili> (31. 10. 2006).

Kontakt:

PhDr. Boris Michalík, PhD.

KMKaT FF UKF v Nitre

Štefánikova 67

949 74 Nitra

E-mail: bmichalik@ukf.sk

Sociálny cestovný ruch na Slovensku a v Nemecku

Petra Štefániková

Kľúčové slová:

sociálny cestovný ruch, handicap, osoba so zdravotným postihnutím, prístupnosť, bariéra

Abstract:

Social tourism is focused on participation of handicapped people in tourism. Social policy of European Union is trying to integrate disabled people, social weak and elder people to society and to improve their social status. Disabled people make a significant tourist market segment. Tourism has its market gaps and it should be open and accessible for new target groups, including disabled people.

Sociálny cestovný ruch je spojený s účasťou sociálne slabších vrstiev obyvateľstva na cestovnom ruchu a umožnený zreteľne preukázateľnými opatreniami.¹ Účastníkmi sociálneho cestovného ruchu môžu byť okrem sociálne slabších skupín a starších ľudí aj osoby so

zdravotným postihnutím. Práve posledná skupina obyvateľstva v ostatných rokoch kvantitatívne rastie. V súčasnosti sa odhaduje, že v Európskej únii má zdravotné postihnutie viac než 65 miliónov osôb, čo predstavuje viac než 10% občanov jej 27 krajín.² Na Slovensku sa počet zdravotne postihnutých odhaduje na 5%.³ Trend spojený so starnutím populácie má za následok rast percentuálneho zastúpenia telesne postihnutého obyvateľstva a do roku 2020 by sa tento problém mal už týkať pätiny Európanov, t.j. sto miliónov osôb.⁴

Sociálna politika Európskej únie sa snaží o integráciu obyvateľov s handicapom do spoločnosti aj o zvýšenie ich sociálneho statusu. Rovnosť šancí, rovnaký prístup k hodnotám v spoločnosti pre obyvateľov s handicapom sú ukotvené vo viacerých dokumentoch a právnych normách Európskej únie, Organizácie spojených národov (OSN), Svetovej organizácie turizmu (WTO) a v súčasnosti aj na národných úrovniach. Všeobecné práva sú uvedené v Európskom dohovore o ľudských právach. Ministerstvo sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky – Rada vlády pre problematiku občanov so zdravotným postihnutím vypracovala Národný program rozvoja životných podmienok občanov so zdravotným postihnutím vo všetkých oblastiach života, ktorý vychádza z dokumentu OSN na vytváranie rovnakých príležitostí pre osoby so zdravotným postihnutím.

Uvedené dokumenty sa dotýkajú čiastočne aj oblasti cestovného ruchu, ktorý je v súčasnosti moderným fenoménom trávenia voľného času, ale aj súčasťou životného štýlu širokého spektra sociálnych skupín obyvateľstva. Aj napriek rôznorodosti svojej ponuky donedávna vylučoval účasť skupiny občanov so zdravotným handicapom. Dôvodom bola bariérovosť ubytovacích a stravovacích zariadení, verejnej dopravy, komplikovaný pohyb v cieľovom mieste a prístup k atraktivitám, prípadne prekážky zo strany samotných poskytovateľov služieb, pre ktorých prispôbenie ponuky potrebám osoby s postihnutím znamenalo zvýšené náklady. Ďalším faktorom bolo aj postavenie cieľovej skupiny v spoločnosti. Osoby s handicapom boli prehliadané a ponuka služieb cestovného ruchu nezohľadňovala ich potreby.

Dnes je situácia iná. Európska únia považuje osoby so zdravotným postihnutím za dôležitý segment trhu cestovného ruchu. Je to medzera, ktorú je možné vyplniť sprístupnením cestovného ruchu – zdravotne postihnutým.⁵ Uvedené tvrdenie reflektuje skutočnosť, že početnosťou patria handicapovaní občania k nezanedbateľným skupinám a reprezentujú nový typ zákazníka so špeciálnymi potrebami a ochotou využívať ponuku cestovného ruchu, čo by mali subjekty cestovného ruchu brať do úvahy. WTO vyzýva v dokumente Globálny etický kódex cestovného ruchu z roku 1999 všetky zainteresované

¹ GÚČIK 2004: 118

² ĽUDSKÉ PRÁVA: HISTORICKÁ RATIFIKÁCIA EURÓPSKEHO SPOLOČENSTVA – TLAČOVÁ SPRÁVA 2009

³ KARAMANOVÁ 1996: 152

⁴ DISKRIMINÁCIA JE EKONOMICKY NEVÝHODNÁ 2007

⁵ LINDEROVÁ 2008: 146

subjekty eliminovať bariéry v turizme. Sociálny turizmus vníma ako prostriedok, ktorý uľahčuje rozšírený prístup k rekreácii, cestovaniu a dovolenkám. Mal by sa rozvíjať za pomoci verejných inštitúcií. Na národnej úrovni zapracovala Slovenská republika v štátnej politike cestovného ruchu výstupy z konferencie ministrov Európskej únie z roku 2001 v belgických Bruggách, kde sa hovorí, že každý štát sa bude snažiť vlastnou cestou implementovať myšlienku sociálneho cestovného ruchu, resp. „cestovného ruchu pre všetkých“ a umožniť handicapovaným občanom účasť na ňom. Nasledujúce domáce a zahraničné projekty v duchu cestovného ruchu pre všetkých môžu byť pozitívnym impulzom a inšpiráciou pre iné subjekty cestovného ruchu.

Nemecká spolková republika. V Nemecku žije okolo 6,5 milióna zdravotne postihnutého obyvateľstva, ktoré spadá do kategórie zdravotného postihnutia nad 50% podľa nemeckej právnej normy upravujúcej oblasť zdravotného postihnutia.⁶ Nielen táto skupina je odkázaná na špeciálne úpravy v každodennom živote. Bezbariérové prostredie ocenia tiež rodičia s kočíkmi, cestujúci s batožinou, po úrazoch, starší občania s pohybovými ťažkosťami. Pre uvedené skupiny obyvateľstva a návštevníkov Nemeckej spolkovej republiky zo zahraničia sú v posledných 10 – 15 rokoch realizované mnohé úpravy smerom k samostatnému pohybu na cieľové miesto bez cudzej pomoci. Informovanosť a prístup k informáciám sú veľmi dôležité, preto pre turistov so zdravotným postihnutím, ktorí plánujú navštíviť hlavné mesto Nemecka, je k dispozícii niekoľko zdrojov informácií nápomocných pri organizácii pobytu. Mnoho návštevníkov automaticky začne hľadať informácie na internete. Berlín zriadil priamo na svojej web stránke propagujúcej turizmus na území mesta priečinok s informáciami pre handicapovaných návštevníkov. Cieľová skupina ho nájde v hlavnej ponukovej lište spolu s odkazmi na informácie pre ďalších návštevníkov.⁷ Informácie reflektujú záujmy telesne, zrakovo, sluchovo a mentálne postihnutých, obsahujú odkazy na združenia, inštitúcie, ktoré sa venujú osobám s podobnými potrebami. Stránka tiež obsahuje samostatnú brožúru „*Berlin bez bariér*“ s informáciami o prispôbených verejných dopravných službách, kontakty na súkromných dopravcov poskytujúcich prehliadky mesta v upravených dopravných prostriedkoch. K berlínskym múzeám, galériám, pamätníkom, divadlám a iným kultúrnym inštitúciám je pripojená informácia o prítomnosti vyhradeného parkovania, plošiny, bezbariérovej toalety, výťahu, šírke chodieb, dverí, uvádza informáciu o možnosti samostatného pohybu návštevníka s postihnutím v inštitúcii, alebo so sprievodnou osobou, prípadne, či je sprievodca k dispozícii. Materiál podáva i všetky kultúrne atraktivity, ktoré sú prístupné so sprievodnou osobou, alebo bez pomoci. Niektoré organizujú dokonca prehliadky pre ľudí s poruchami zmyslového aparátu. Tiež obsahuje informácie o rozmiestnení upravených toaliet v rámci mesta, požičovní a servise vozíkov a iných zdravotných

pomôcok 24 hodín denne. Brožúra sa venuje najmä kultúrnym zariadeniam, dopravným a informačným službám, komplexným informáciám o všetkých aspektoch pobytu počnúc ubytovaním a stravovaním, až po prehliadky hlavného mesta. Je možné nájsť ich aj v online databáze Mobidat. Potrebnú informáciu návštevník získa zadáním kritérií vo vyhľadávачi, kde uvedie zariadenie, prispôsobenia, ktoré z hľadiska zdravotného postihnutia preferuje, mestskú časť a podobne. Vygenerovaný zoznam inštitúcií je doplnený podrobným opisom budovy, vrátane šírky, dĺžky a materiálu dvier, podlahy, kúpeľne, toalety a poskytovaných služieb. Uvedená databáza vzniká na základe osobných skúseností návštevníkov jednotlivých zariadení, dobrovoľníkov a tiež samotných subjektov. Neustále sa dopĺňa o novovzniknuté alebo zrekonštruované zariadenia. Relevantné informácie je možné získať aj v informačných strediskách lokalizovaných v rôznych častiach mesta, telefonicky, e-mailom, alebo osobne.

Okrem sprostredkovaných informácií sa o prístupnosti zariadení môže návštevník dozvedieť aj z označenia priamo na budove, podľa symbolu žltej šípky, ktorou sú viditeľne označené všetky zariadenia, dopravné prostriedky, poskytujúce svoje služby v duchu „*Berlin bez bariér*“.⁸ Uvedené označenie je udeľované splnomocnencom pre potreby občanov s postihnutím v spolupráci s mestskými organizáciami zdravotne postihnutých osôb. Každá inštitúcia sa môže prihlásiť do procesu udeľovania tejto známky a po návšteve, otestovaní a odsúhlasení bezbariérovosti na základe vopred zverejnených kritérií získava označenie „*Berlin bez bariér*“. Zatiaľ bolo toto označenie udelené viac ako 500 inštitúciám.⁹

Doprava po meste je uľahčená bezbariérovými vchodmi, rampami, výťahmi do staníc a zastávok. Pokrytie všetkých liniek nízkopodlažnými vozidlami ešte nie je úplne dokončené, prístupné spoje sú však vyznačené v dopravnom poriadku. Nízkopodlažnými dopravnými prostriedkami sa vybavujú aj turistami najviac používané linky. Pre uľahčenie pohybu nevidiacich návštevníkov v meste sú stanice mestskej dopravy vybavené vodiacimi zábradliami so štítkami v braillovom písme s informáciou o smere cesty. Tieto údaje sú aj na tlačidlách vo výťahoch a na iných ovládacích paneloch. Samozrejmosťou je akustická a vizuálna signalizácia zastávky v prostriedkoch hromadnej dopravy.

Od septembra 2008 môžu všetci záujemcovia o cestovanie verejnou dopravou využívať bezplatnú asistenčnú službu Dopravného podniku Berlín - Brandenburg, ktorá je prioritne zameraná na starších občanov a občanov s handicapom, ktorý im bráni individuálne využívať prostriedky hromadnej dopravy pri presune z miesta A na miesto B. Záujemca si telefonicky dohodne termín cesty, sprievodca dopravného podniku cestujúceho vyzdvihne, odprevedí na miesto určenia a späť.¹⁰

⁶ TOURISMUS FÜR BEHINDERTE MENSCHEN 2001

⁷ www.visitberlin.de

⁸ BERLIN BARRIEREFREI 2009

⁹ MARQUARD 2008

¹⁰ Bližšie informácie na www.vbbonline.de

V Nemecku existuje mnoho inštitúcií a združení, ktorých cieľom je šírenie a realizácia myšlienky turizmu bez bariér. Jednou z nich je organizácia NatKo, ktorá sa zaoberá poradenstvom a realizáciou bezbariérových návrhov budov, produktov a služieb pre všetky subjekty v cestovnom ruchu, ktoré chcú svojou činnosťou vychádzať v ústrety ľuďom s postihnutím. NatKo organizuje semináre, školenia, spolupracuje s turistickými zväzmi a inými zainteresovanými pri presadzovaní debarierizácie turizmu, navrhuje zlepšenia a inovácie. V rámci svojich činností vedie databázu prístupných zariadení cestovného ruchu v rámci celého Nemecka, kde je možné po zadaní kritérií vyhľadať reštauráciu, národný park či divadlo na preferovanom mieste s ponukou služieb zohľadňujúcich charakter zdravotného postihnutia.¹¹ Podobný cieľ sleduje ďalší informačný portál „*Barrierefreier Tourismus Info*“ (Informácie o bezbariérovom turizme), kde sa nachádzajú turistické tipy ako stráviť dovolenku, či služobnú cestu bez obmedzení v konkrétnych destináciách a zariadeniach v Nemecku a zahraničí. Internetových stránok s podobným zameraním je v Nemecku viac, je si z čoho vyberať a porovnávať.

Zaujímavým produktom je ponuka Národného parku Eifel, ktorý sa rozprestiera v spolkových štátoch Nordrhein-Westfalen, Rheinland-Pfalz a zasahuje na územie južného Belgicka. Národný park má dve web stránky, jednu všeobecnú a druhú so zameraním na cieľovú skupinu návštevníkov s postihnutím. Bližšie informuje o prispôbeniach priamo v prírode pre návštevníkov so zrakovým, sluchovým, telesným, mentálnym postihnutím, ale tiež pre návštevníkov s poruchami orientácie a učenia. Turistické trasy sú prispôbené a označené medzinárodnými symbolmi vhodnosti podľa druhov postihnutia. Pre osoby s telesným handicapom sú prispôbené pevné turistické chodníky bez schodov a nerovností terénu, množstvo lavičiek a odpočívadiel, dostatočne široké dvere, WC a podobne. Pre osoby so sluchovým handicapom sú k dispozícii prehliadky prírody po turistických chodníkoch v posunkovej reči. Osobám s poruchou zraku sú uspokojené prehliadky so zacielením na vnímanie prírody čuchom, sluchom, chuťou a hmatom, informačné tabule obsahujú údaje v brailovom písme. Zatiaľ však absentuje systém zábradlí a vodiacich lán, preto je nutné, aby nevidiaceho sprevádzala vidiaca osoba. Osobám s poruchami učenia je k dispozícii jednoducho písaný text na informačných tabuliach. Ako sa uvádza v propagačných materiáloch národného parku, ponuka sprievodcovských a iných služieb je prispôbená požiadavkám návštevníkov, ktorí môžu využívať aj diferencované ubytovanie.

Slovensko. Na Slovensku sa v oblasti sociálneho cestovného ruchu viditeľnejšie aktivizujú Slovenský zväz telesne postihnutých (SZTP) a Národná rada občanov so zdravotným postihnutím v Slovenskej republike (NROZP). Orientačný prehľad o stave verejných, kultúrnych a iných inštitúcií z hľadiska ich prístupnosti pre handicapovaných

občanov poskytujú prieskumy Slovenského zväzu telesne postihnutých, ktoré realizoval v roku 2005 a 2006. Jedná sa o nasledovné dokumenty: *Prehľad prístupnosti múzeí na Slovensku pre občanov s telesným postihnutím*, *Bezbariérové životné prostredie 1.časť*, *Bezbariérové prostredie 2.časť*.

Prehľad prístupnosti múzeí a galérií sa zameriava na inštitúcie v rámci celého Slovenska. V tabuľkovom formáte stručne informuje, či je dané múzeum alebo galéria vybavené bezbariérovým vchodom, či je všeobecne prístupné, neprístupné alebo čiastočne prístupné návštevníkom s handicapom. Uvádza tiež informáciu o možnosti zľavy zo vstupného pre držiteľov preukazu ZŤP. Údaje v tabuľke sú rôznorodé, niektoré sledované inštitúcie obsahujú viac a podrobnejšie informácie, niektoré sú opísané stručnejšie. K tabuľke je prístup buď priamo zo stránky združenia, prípadne si ju záujemcovia môžu stiahnuť z webovej stránky Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

Bezbariérové životné prostredie 1.časť je prieskum zameraný na školské a zdravotnícke zariadenia v rámci celého Slovenska, rozdelené podľa vyšších územných celkov. Prieskum realizovali dobrovoľníci SZTP priamo v teréne a údaje sú aktuálne pre rok 2005. Získané údaje sú alarmujúce. Z kúpeľov podrobených prieskumu sú bezbariérové len kúpele Smrdáky, Štós, Bardejov a liečebné domy v Piešťanoch. Pritom kúpeľný cestovný ruch je na Slovensku považovaný za odvetvie s dlhou tradíciou a budúcnosťou. Alarmujúcim údajom bol tiež počet bezbariérových základných škôl v počte 36 v rámci celej republiky.¹²

Bezbariérové prostredie 2.časť je dokument aktuálny pre oblasť cestovného ruchu. Monitoruje oblasť ubytovacích, stravovacích, športových, kultúrnych zariadení a verejných inštitúcií podľa vyšších územných celkov. V druhom dokumente sú popisy k jednotlivým zariadeniam a budovám podrobnejšie. Uvádza sa aj existencia, resp. absencia bezbariérových toaliet, parkoviska a podobne. Zistené percentuálne hodnoty bezbariérových zariadení sú však rovnako alarmujúce ako v prvej časti. Kultúrne zariadenia sa podieľajú na bezbariérovosti ani nie pätinou - 18,78%, športové objekty 27,2%, ubytovacích a stravovacích zariadení bez bariér je 17,47% z celkového počtu skúmaných objektov.¹³

Uvedené prieskumy ilustrujú, aké (nedostatočné) možnosti výberu majú návštevníci s postihnutím na trhu cestovného ruchu na Slovensku. Často tiež absentuje informácia aj o týchto málo možnostiach, resp. ich aktuálnosť. Spolupráca združení osôb so zdravotným postihnutím a turisticko-informačných kancelárií miest a obcí sa preto javí ako praktické riešenie problematiky prístupu k informáciám. Spomínané prieskumy sú zatiaľ uverejnené len na internetovej stránke SZTP a Ministerstva kultúry Slovenskej republiky v prípade prieskumu múzeí a galérií. Keďže informačné kancelárie sú jedným z najdôležitejších zdrojov informácií o cieľovom mieste, práve tieto subjekty by mali zaradiť do záberu svojej

¹¹ Bližšie informácie na www.natko.de

¹² BEZBARIÉROVÉ ŽIVOTNÉ PROSTREDIE 1. ČASŤ 2005

¹³ BEZBARIÉROVÉ ŽIVOTNÉ PROSTREDIE 2. ČASŤ 2005

činnosti aj monitoring zariadení z hľadiska prístupnosti, reagovať na podnety a otázky klientov s handicapom a tým uvádzať myšlienku sociálneho cestovného ruchu do praxe. Hoci niektoré informačné systémy uvádzajú pri ubytovacích zariadeniach symbol s vozíkom, môže sa jednať o subjektívne hodnotenie prevádzkarov zariadenia, ktorí si často zamieňajú bezbariérovosť s vybavením prevádzky bezbariérovým vchodom. Preto je pri určovaní kritérií prístupnosti telesne, zrakovo, sluchovo, mentálne postihnutých občanov užitočná spolupráca so združeniami, ktoré so skupinami pracujú. Absentuje tiež internetový portál, alebo iným spôsobom prístupná databáza, zameraná na všeobecné mapovanie stavu bezbariérových zariadení cestovného ruchu. Databáza je nápomocná pri plánovaní dovolenky, služobnej cesty, ako je to v prípade mnohých informačných databáz v Nemecku.

Priekopníkom v oblasti sociálneho cestovného ruchu na Slovensku je už spomenutá Národná rada občanov so zdravotným postihnutím v Slovenskej republike, ktorá v roku 2009 s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky zrealizovala pilotný projekt Okná múzeí dokorán. Výstupom je Manuál sprístupňovania múzejných zbierok pre osoby so zdravotným postihnutím. Cieľ sprístupniť muzeálne expozície má NROZP v pláne naplniť školením pracovníkov múzeí v oblasti vhodných kompenzačných úprav, poradenstvom pri identifikácii bariér v múzeách a návrhom vhodných opatrení na ich odstránenie.¹⁴ Materiál je rozdelený na 5 základných častí podľa druhov zdravotného postihnutia, ktoré by mohli mať pri návšteve múzea problémy s prístupnosťou. Do akej miery sa tento projekt, ktorý má ambície pôsobiť na celom území, etabluje, zistíme až s odstupom času.

Sociálny cestovný ruch na Slovensku napreduje, hoci malými krokmi. Postupne sa vytvára infraštruktúra, ktorá podmieňuje jeho existenciu a vznikajú zaujímavé produkty cestovného ruchu. Jedným z nich je vytvorenie siete značkových turistických chodníkov pre ľudí so zníženou schopnosťou pohybu v Tatranskom národnom parku. Projekt sa začal realizovať v roku 2007, kedy boli do prevádzky uvedené prvé 4 trasy označené symbolom telesne postihnutých. V roku 2008 pribudli ďalšie 4 trasy. Telesne postihnutým občanom sa tak otvárajú nové možnosti, ako navštíviť Popradské pleso, Bobroveckú a Tichú dolinu v Západných Tatrách a po lesnej ceste na Zverovke vedúcej Roháčskou dolinou i Ťatliakovu chatu. Spoločne s chodníkmi k Rainerovej chate, v Bielovodskej doline, v Tatranskej Javorine a v Prielome Dunajca v PIENAP-e, je tak na území Tatranského a Pieninského národného parku sprístupnených už viac ako tridsať kilometrov trás pre ľudí so zníženou schopnosťou pohybu.¹⁵

(autorka je študentkou 2. ročníka magisterského štúdia kulturológia – riadenie kultúry a turizmu)

Literatúra a pramene:

Berlin barrierefrei. [cit. 2009.12.28]. Dostupné na internete:

<<http://www.berlin.de/lb/behi/barrierefrei/index.html>>

Bezbariérové životné prostredie 1.časť [online]. 2005. [cit. 2010.01.01]. Dostupné na internete:

<<http://www.sztp.sk/pdf/prieskum-1.pdf>>

Bezbariérové životné prostredie 2.časť [online]. 2005. [cit. 2010.01.01]. Dostupné na internete:

<<http://www.sztp.sk/pdf/prieskum.pdf>>

Diskriminácia je ekonomicky nevýhodná. In: Vozičkár [online]. 2007, roč. 4, č.3. [cit. 2009.12.28]. Dostupné na internete:

<<http://www.vozickari.sk/casopis5/vozickar0524.htm>>

GUČIK, M. a kol. Krátky slovník cestovného ruchu. Banská Bystrica: Slovak-Swiss Tourism, 2004. ISBN 80-88945-73.

KARAMANOVÁ, R. Možnosti účasti telesne postihnutých v cestovnom ruchu. In: Ekonomická revue cestovného ruchu. Banská Bystrica 1996, s.152 – 160.

LINDEROVÁ, I. Požiadavky zdravotne postihnutých osôb na stavebno-technické riešenie ubytovacích a pohostinských zariadení. In: Ekonomická revue cestovného ruchu. Banská Bystrica 2008, s.146 – 157.

Ľudské práva: Historická ratifikácia Európskeho spoločenstva – tlačová správa [online]. 2009. [cit. 2010.01.05]. Dostupné na internete:

<<http://www.nrozp.sk/index.php/component/content/article/47-informane-spravy/125-europske-forum-zdravotneho-postihnucia>>

MARQUARD, M. Berlin berrierefrei aktuell [online]. 2008. [cit. 2009.12.28]. Dostupné na internete:

<http://www.berlin.de/imperia/md/content/lb-behi/barrierefrei/berlin_barrierefrei_ausgabe_nr_4.pdf?start&ts=1239197659&file=berlin_barrierefrei_ausgabe_nr_4.pdf>

Okná múzeí dokorán [online]. 2009. [cit. 2010.01.06]. Dostupné na internete:

<http://www.nrozp.sk/files/manual_nrozp.pdf>

Tatry bez bariér [online]. 2009. [cit. 2010.01.06]. Dostupné na internete:

<<http://www.lesytanap.sk/10-tatry-bez-barier/>>

Tourismus für behinderte Menschen [online]. 2001. [cit. 2009.12.28]. Dostupné na internete: <http://www.hoga-brandenburg.de/content/view/132/101/>

Kontakt:

Bc. Petra Štefániková

Králika 439/15

971 01 Prievidza

E-mail: stefanikova.petra@gmail.com

¹⁴ OKNÁ MÚZEÍ DOKORÁN 2009

¹⁵ TATRY BEZ BARIÉR 2009

Recenzia

ELIAŠOVÁ, D.: Slovenské kúpeľníctvo v 20. storočí. Bratislava 2009.

Slovensko vďaka kúpeľníctvu patrí k vyspelým Európskym krajinám, najmä pre kvalitu liečivých vôd, klímy a vysoký štandard zdravotníckych služieb v kúpeľoch. Vyše 1200 termálnych a minerálnych prameňov vytvára vynikajúce predpoklady pre celoročný rozvoj liečebného kúpeľníctva, i rozmach kúpeľného a zdravotného cestovného ruchu. Vývoj kúpeľníctva z pohľadu ved-

ných disciplín ako sú história, hydrológia, balneológia, klimatológia, ale i kulturológia, politológia, ekonómia a i. tvoria neodmysliteľnú súčasť štúdia. Dôležitosť spájania týchto vedných disciplín a skúmania problematiky ako interdisciplinárneho javu sa javí ako dôležitá zložka vzdelávania a skúmania danej problematiky. Príkladom takéhoto interdisciplinárneho skúmania problematiky kúpeľníctva a ekonómie je aj zameranie D. Eliašovej, autorky vedeckej monografie „*Slovenské kúpeľníctvo v 20. storočí*“. Ako odborníčka teórie a praxe v danej sfére, pôsobiaca na Katedre služieb a cestovného ruchu (Ekonomická univerzita v Bratislave, Obchodná fakulta), v nadväznosti na jej doterajšie vedecké, odborné, výskumné i popularizačné práce, vydala svoju ďalšiu publikáciu – vedeckú monografiu, špecializujúcu sa na slovenské kúpeľníctvo.

Keďže podobný materiál ponúkajúci súhrnný pohľad na stav a vývin kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku v 20. storočí doteraz nebol spracovaný, publikácia predstavuje nesporný prínos. Autorka na základe obsiahlych archívnych výskumov vytvorila súhrnný, selektívny a prehľadný prierez politickými, ekonomickými a legislatívnymi vplyvmi určujúcimi vývin slovenského kúpeľníctva, priblížila i významné spoločensko-hospodárske zmeny, ktoré sa v ňom odohrávali. Materiál je zostavený pre potreby štúdia vedeckých pracovníkov, študentov vysokých škôl a odborníkov, ale i podnikateľov v kúpeľníctve a kúpeľnom cestovnom ruchu.

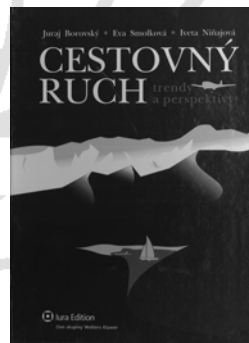
Práca je koncipovaná do desiatich chronologicky nadväzujúcich kapitol. Dokumentujú úroveň a fungovanie kúpeľov od začiatku 20. storočia, v čase Rakúsko-Uhorskej monarchie a vplyvu prvej svetovej vojny, cez postavenie slovenských kúpeľov v Česko-Slovensku, obdobie druhej svetovej vojny, etatizáciu kúpeľníctva počnúc Košickým vládnym programom a konfiškáciou kúpeľného majetku spolu so znárodnením, až po kategorizáciu slovenských liečebných kúpeľov. D. Eliašová podrobne zmapovala zapojenie kúpeľníctva do budovateľského plánu Ľudovodemokratickej republiky a zjednotenie slovenského kúpeľníctva s prihliadnutím na stav cestovného ruchu v kúpeľných miestach, až po transformáciu a súčasný stav slovenského kúpeľníctva. Autorka venuje pozornosť aj obdobiu šesťdesiatych rokov, kedy nastali výrazné zmeny v oblasti riadenia kúpeľníctva a zriadenia odborných

inštitúcií. Došlo k rozvoju materiálo-technickej základne v jednotlivých slovenských liečebných kúpeľoch a väčšiu pozornosť začali venovať kultúre. Dôležitými medzníkmi vo vývoji kúpeľníctva na Slovensku, je zriadenie hospodárskej jednotky Slovakoterma aj zásadné politické zmeny. Súvisí s nimi transformácia prírodných liečebných kúpeľov, privatizácia a nové legislatívne úpravy. V závere autorka naznačuje súčasný stav prírodných liečebných kúpeľov i možné vývojové trendy z pohľadu zdravotných poisťovní, samoplatcov, trhu kúpeľných služieb, ekonomického a politického prostredia, kurzových zmien a postoja populácie k vlastnému zdraviu. Vzhľadom na množstvo nevyužitých prírodných liečivých zdrojov v jednotlivých regiónoch cestovného ruchu sa aj mnohé podnikateľské aktivity javia ako nevyužitá. D. Eliašová naznačuje: „*podstatnou podmienkou rozvoja je však dostatok kapitálu a jeho správne smerovanie napr. do termálnych kúpalísk a aquaparkov, so zameraním na oddych, regeneráciu, relaxáciu a revitalizáciu fyzických a psychických síl človeka, všeobecne označovaných ako wellness*“.

Možno konštatovať, že kvalita recenzovanej publikácie po obsahovej aj formálnej stránke je na vysokej úrovni. Autorka podáva túto pomerne náročnú problematiku prístupným a zrozumiteľným spôsobom (jazykom) lebo je určená i širšej verejnosti. I keď publikácia, ako sama Eliašová uvádza: „*nepredkladá komplexné a vyčerpávajúce spracovanie jednotlivých vývinových etáp vzhľadom na šírku, hĺbku a zložitost' problematiky*“, nestráca na odbornosti a vytvára dostatočný obraz o vývoji slovenského kúpeľníctva v 20. storočí.

Katarína Havranová

Recenzia

BOROVSKÝ, J. – SMOLKOVÁ, E. – NIŇAJOVÁ, I.: Cestovný ruch. Trendy a perspektívy. Bratislava 2008.

Publikácia *Cestovný ruch, trendy a perspektívy* prináša nový prístup k štúdiu cestovného ruchu. V rozsahu 280 strán autori podávajú komplexný a mimoriadne aktuálny pohľad na vybranú problematiku. Podľa autorov publikácia „*poskytuje obsiahle informácie o vývojových tendenciách svetového cestovného ruchu, ale aj systémový pohľad na rozvoj cestovného ruchu na Slovensku*“.

V 12 kapitolách sa autori postupne venujú viacerým oblastiam cestovného ruchu. Od základných teoretických východísk prechádzajú k úzko profilovaným otázkam ako konkurencieschopnosť krajiny či regiónu, služby, marketingové aktivity, ľudské zdroje, informačné technológie, strategické partnerstvá, podnikateľské zábery, programové dokumenty a načrtávajú aj možnosti čerpania zdrojov zo štrukturálnych fondov EÚ.

Mimoriadne cenným príspevkom sú vybrané tematické okruhy, ktorým doposiaľ nebol v odbornej literatúre venovaný väčší priestor. Autori načrtávajú trendy a naznačujú nové fenomény a termíny v cestovnom ruchu ako *backpacking* (nízkonákladové cestovanie študentov), trvalo udržateľný rozvoj, destinačný marketing, masový vs. individuálny turizmus, *short breaks* (víkendové pobyty), *infocommerce*, *e-marketing* a venujú sa aj nezvyčajným formám turizmu ako luxusný a gambling turizmus, virtuálny, popkultúrny či gurmánsky turizmus a pod.

Silnou stránkou publikácie je skutočnosť, že teoretické údaje sú obohatené o praktické príklady. Je prínosné, že autori sa snažia minimalizovať teoretické konštrukcie či univerzálne postupy a preferujú skôr vecný prístup. Dokumentovanie teoretických poznatkov konkrétnymi príkladmi by malo byť jedným z hlavných aspektov kvalitnej odbornej práce v oblasti cestovného ruchu.

Po formálnej stránke zaujmú v texte spojenia zaužívané skôr v hovorovej reči ako napr. „*chatové trávenie víkendov, všetko pod jednou strechou, vyhadzovať z kopytka*“ a pod. V určitých odsekoch je zjavné, že autori priamo preložili text z anglického originálu.

Takmer jedinou výraznou negatívnou stránkou diela je kapitola Strategické partnerstvá v cestovnom ruchu. Podáva zostrúsený, príliš teoretický pohľad na problematiku a v zásade len dokumentuje formy aliančných vzťahov. Absentuje tu akékoľvek vecné a praktické zhodnotenie významného javu spolupráce a tvorby partnerstiev v cestovnom ruchu. Táto skutočnosť je o to nezvyčajnejšia, že jedna z autoriek je výkonnou riaditeľkou združenia Klaster Liptov ako jedinej fungujúcej organizácie destinačného manažmentu na Slovensku.

Hoci publikácia nemá výhradne charakter učebného textu, môže byť pre študentov a pedagógov osviežujúcim a súčasne po odbornej stránke aj veľmi hodnotným zdrojom informácií, ktorý umožňuje nazerať na tému v osobitých súvislostiach. V kontexte so študijným programom Katedry manažmentu kultúry a turizmu FF UKF sa javí ako zaujímavý študijný materiál pre disciplíny Základy cestovného ruchu, Služby v cestovnom ruchu, Ekonomika a marketing v cestovnom ruchu, Gastronómia, Hotelierstvo či Spolupráca a partnerstvá v cestovnom ruchu a pod. Môže však byť rovnako nápomocná pre ostatné vedné odbory, podnikateľov v cestovnom ruchu, pracovníkov územnej samosprávy či širokú verejnosť.

Publikácia je vecným, stručným, komplexným a originálnym materiálom. Rozvoj cestovného ruchu na Slovensku bude podľa autorov dlhodobým a náročným procesom. Snáď aj takéto a podobne zamerané diela sú jednou z ciest, ktoré pomôžu krajine rozvinúť cestovný ruch v plnej miere.

Michala Dubská

Recenzia

JAKUBÍKOVÁ, D.: Marketing v cestovnom ruchu. Praha 2009.

Cestovný ruch predstavuje významný spoločensko-ekonomický fenomén v ekonomike takmer každej krajiny. V celosvetovom meradle nepochybne patrí medzi prosperujúce odvetvia s vysokou dynamikou rozvoja, podieľa sa na raste HDP, vytvára pracovné miesta, umožňuje zvýšiť príjmy domácnosti a v má i výrazné multiplikačné efekty.

Ako sa v úvode publikácie píše, snahou všetkých podnikov, aj podnikov cestovného ruchu, je maximalizovať zisk a minimalizovať riziko. Avšak bez poznania trhu, potrieb zákazníkov a konkurenčného prostredia nie je možné tento cieľ dosiahnuť. Disciplína, ktorá firmám, organizáciám, obciam, mestám, krajom, regiónom a destináciám cestovného ruchu umožní znížiť riziko a lepšie zvládnuť riadenie, je práve marketing.

V súčasnosti existuje množstvo publikácií venujúcich sa marketingu ako fenoménu riadenia podniku. Medzi najvýznamnejších patria americkí autori, napr. Philip Kotler, Gary Armstrong, Peter D. Bennett alebo Čech Miroslav Foret. No autorov venujúcich sa marketingu v cestovnom ruchu je stále málo. Za spomenutie stoja diela Alastaira D. Morissona a nová publikácia Dagmary Jakubíkovej Marketing v cestovním ruchu.

Autorka sa zaoberá moderným chápaním marketingu v cestovnom ruchu a možnosťami jeho aplikácie pre posilnenie konkurencieschopnosti podnikov na domácom alebo zahraničnom trhu. 284 stranová publikácia je rozdelená na dve časti a obsahuje štrnásť kapitol.

Prvá časť (1. – 8. kapitola) sa zameriava na vysvetlenie princípov marketingu. V prvej kapitole autorka kladie dôraz na interpretáciu pojmov ako voľný čas a jeho predpoklady pre rozvoj cestovného ruchu, význam cestovného ruchu, cestovné kancelárie a agentúry, turistické informačné centrá, sprievodcovské služby a destinácie cestovného ruchu. V ďalších kapitolách venuje pozornosť štruktúre marketingovej koncepcie, strategickému riadeniu z marketingového pohľadu, analýze makro a mikro prostredia, marketingovým informačným systémom. Autorka kladie veľký dôraz na trh: ako si správne vybrať cieľovú skupinu, určiť pozíciu svojho podniku na trhu a ako trh segmentovať. Pojednáva aj o význame znalosti správania sa spotrebiteľov a o faktoroch ovplyvňujúcich ich správanie.

V druhej časti publikácie (9. – 14. kapitola) sa autorka zaoberá jednotlivými nástrojmi marketingového mixu – produkt, cena, distribúcia a marketingová komunikácia (propagácia). Z hľadiska cestovného ruchu, konkrétne služieb v cestovnom ruchu, je veľmi dobre spracovaná štrnástá kapitola, kde autorka rozšírila základný marketingový mix o ďalšie nástroje a to: ľudia

(ako poskytovatelia služieb), tvorba balíčkov služieb, tvorba programov, spolupráca a procesy.

Veľmi pozitívne hodnotím formálnu úpravu knihy, hlavne jednoduchú orientáciu v texte vďaka podrobnému obsahu. Efektívne sa pre čitateľa stanú úvodné strany kapitol, pretože autorka tu definuje ciele a vymedzuje kľúčové slová kapitoly. Každý záver kapitoly je ukončený stručným zhrnutím a otázkami, ktoré otestujú a upevnia čitateľove znalosti. Text je vhodne doplnený obrázkami, tabuľkami, grafmi, schémami aj mnohými príkladmi a prípadovými štúdiami z praxe. Obálka je jednoduchá, graficky čistá, čo jej pridáva na modernosti a jej hlavný motív – človek držiaci cestovnú tašku – korešponduje s predmetom publikácie.

Na záver možno konštatovať, že autorka sa podarilo jednoduchým, ale efektným spôsobom objasniť problematiku marketingu v cestovnom ruchu. V súvislosti s tým knihu odporúčam študentom, lektorom, učiteľom a pracovníkom v cestovnom ruchu. Možno ju využiť aj ako metodickú príručku pri tvorbe koncepčných dokumentov akými sú napr. marketingové stratégie alebo marketingové plány.

Roman Zima

Zväz Slovákov v Chorvátskej republike a Ústredná knižnica Slovákov v Chorvátskej republike

Sandra Kralj

Po historických udalostiach rozpadu Juhoslávie v roku 1991, sa Slováci v Chorvátsku rozhodli osamostatniť od Čechov a vyčlenili sa so Zväzom Čechov a Slovákov v Chorvátsku. Krok vyčlenenia a založenia si vlastnej strešnej organizácie sa rozhodli uskutočniť kultúrno-umelecké spolky z Jelisavca, Josipovca a Markovca, ktoré boli v tej dobe nositeľmi kultúrno-spoločenského života Slovákov v Chorvátsku. Zakladajúce valné zhromaždenie sa konalo 14. júna 1992 v Našiciach a organizácia zastrešujúca Slovákov v Chorvátsku bola pomenovaná ako Matica slovenská v Chorvátsku. Zakladajúcimi členmi boli Miestny odbor Jelisavac, Miestny odbor Josipovac a Miestny odbor Markovac.

Roku 1998 bola Matica slovenská v Chorvátsku premenovaná na Zväz Slovákov v Chorvátskej republike a miestne odbory zmenili názvy na Maticu slovenskú v danom mieste. V období zmeny názvov inštitúcií sa menila aj ich vnútorná štruktúra. Matica slovenská v jednotlivých obciach na seba prebrala osobitné programy a určila, ktoré úlohy zveria vedeniu Zväzu Slovákov. Po rozdelení kompetencií zostali zväzu úlohy:

1. styky a prezentácia kultúrnych a spoločenských hodnôt,
2. spolupráca so spolkami a partnerskými zahraničnými ustanovizňami,
3. zásady výchovy a školského vzdelávania,
4. dokumentácia a informačné aktivity.

Zväz sídli v Našiciach, ktoré boli kultúrno-spoločenským centrom Slovákov v Chorvátsku aj pred jeho založením. Zväz do roku 1999 sídlil v prenajatých

priestoroch a jeho rozrastanie zapríčinilo, že po čase mesto Našice poskytlo iné priestory na aktuálnej adrese Kralja Zvonimira 3.

Zväz sa vo svojej organizačnej zložke skladá z 18 členného výkonného výboru. Na čele je predseda, volený na valnom zhromaždení. Jeho mandát trvá štyri roky. V prvých rokoch pôsobenia Zväzu Slovákov v Chorvátsku boli jeho členmi tri spomenuté zakladajúce miestne odbory, dnes zoskupuje šesť miestnych Matic slovenských.

K cieľom práce tejto inštitúcie patrí zachovanie vedomia pôvodu a etnickej identity, podporovanie národnej kultúry, osvety a umenia, pestovanie materskej reči v školách, rozvíjanie vydavateľskej činnosti, rozhlasového vysielania, organizovanie folklórnych festivalov, zabezpečenie zastúpenia predstaviteľov slovenskej národnostnej menšiny, a najmä podporovanie všetkého, čo prispieje k rozvoju spoločenského života, kultúry, hospodárstva a demokracie medzi príslušníkmi slovenskej minority v Chorvátsku. Dôležitou súčasťou je rozvoj dobrých vzťahov s majoritným etnikom.

Tlačovým orgánom Zväzu Slovákov v Chorvátsku je mesačník Prameň, ktorý pravidelne vychádza od roku 1992. Okrem neho Zväz vydal viac ako dvadsať publikácií. Tematicky sa jedná o slovníky, monografie a kratšie publikácie etnografického charakteru, zbierky poézie alebo tradičných receptov. Všetky publikácie okrem slovníkov majú za cieľ dokumentovať činnosť Slovákov, ich spôsob života a tradície, podať svedectvo o prítomnosti slovenského etnika v chorvátskom prostredí.

Iniciatíva za otvorenie „slovenskej knižnice“ vyšla zo Zväzu Slovákov, Národnej a univerzitnej knižnice v Záhrebe a Mestskej a univerzitnej knižnice v Osijeku. Podporil ju aj Úrad vlády pre národnostné menšiny v Chorvátsku. Knižnica bola otvorená 10. novembra 1998 v Našiciach pri Chorvátskej národnej knižnici a čítárni pod názvom Ústredná knižnica Slovákov v Republike Chorvátsko – Oddelenie Chorvátskej národnej knižnice a čítárne Našice (ďalej len Ústredná knižnica, alebo knižnica). Ústredná knižnica Slovákov v Chorvátsku sa pripojila k fungujúcej sieti menšinových knižníc, ktoré pôsobia pri verejných chorvátskych knižniciach a sú financované zo štátneho rozpočtu, resp. Ministerstvom kultúry Chorvátskej republiky. Knižnica pôsobí v reprezentatívnej budove, kaštieli rodiny Pejačevićovcov. Rozloha 14m² v rámci Národnej knižnice a čítárne Našice, ktorej celkový priestor je 208 m², sa javí ako nedostatočná.

Knižnicu od počiatku vedie odborná pracovníčka Ružica Vinčak, magisterka slovenského jazyka a knihovníčka. Jej prácu riadi vedenie Národnej knižnice a čítárne Našice. Otvorená je šesť dní v týždni (od pondelka do piatku, od 7.00 do 19.00, v sobotu od 8.00 do 13.00), podobne ako ostatné časti našickej knižnice. Všetky služby sú poskytované bezplatne.

Vzhľadom na skutočnosť, že Slováci žijú v Chorvátsku roztrúsení po celom území, knižnica začala v spolupráci s inými inštitúciami s projektom otvárania knižných stacionárov. Knižný stacionár je zbierka minimálne sto knižných jednotiek, ktorú ústredná knižnica dáva na používanie do inej inštitúcie. Prvý stacionár bol

otvorený 5. novembra 2003 na Filozofickej fakulte v Osijeku, kde sa prednáša slovenský jazyk. V súčasnosti má knižnica svoje stacionáre aj na Katedre slovakistiky na Filozofickej fakulte v Záhrebe a pri mestskej knižnici a čitárni v Iloku.

Úlohou knižníc je zabezpečovať dostupnosť informácií, prameňov pre kultúrny rozvoj spoločnosti a pomáhať pri formovaní a udržiavaní kultúrnej identity spoločnosti. Knižnice národnostných menšín majú zároveň za úlohu starať sa o kultúrne a knižné bohatstvo vlastného národa, jeho sprístupňovanie a propagovanie svojim príslušníkom aj ostatným občanom a aktívne sa podieľať na zachovávaní a rozvíjaní národnostnej identity. Existencia knižnice národnostnej menšiny nie je potrebná len z dôvodu menšinového spoločenstva, ale aj pre obohatenie kultúrnej úrovne chorvátskeho štátu, ktorej súčasťou slovenská minorita je.

V súčasnosti knižnica vlastní 3 500 knižných jednotiek. Knižný fond tvoria diela slovenských autorov i preklady svetovej literatúry. Nájdeme tu životopisy a cestopisy, dobrodružné, historické a sci-fi romány, rozprávky v slovenskom jazyku, tiež encyklopédie, slovníky, učebnice, mapy aj odbornú a populárno-náučnú literatúru z viacerých vedných odborov. 90 % užívateľov tvoria príslušníci slovenskej minority, ktorí za materinský jazyk považujú slovenčinu.

Zachovávanie tradícií ako súčasť osvetovej činnosti Slovákov v Maďarsku

Katarína Király

Maďarská republika sa v roku 2003 uzniesla, že i finančne podporí budovanie národnostnej kultúrnej autonómie. V tom istom roku prijalo Valné zhromaždenie Celoštátnej slovenskej samosprávy (CSS) zakladajúcu listinu Slovenského osvetového centra (SOC) a ďalšie dokumenty, ktoré zabezpečujú fungovanie tejto inštitúcie. Stredisko SOC sa nachádza v Budapešti, v sídle CSS. Keďže Slováci v Maďarsku žijú roztrúsene po celej krajine, regionálne kultúrne strediská vznikli na deviatich miestach: pre Békéšskú župu v Békéšskej Čabe, Slovenskom Komlóši a Sarvaši, pre bakoňský región v Černi, pre novohradský a hevešský región vo Veňarci, pre Piliš v Mlynkoch, pre Zemplín v Novom Meste - Baňacke, pre okolie Budapešti v Ečeri (2008) a pre Vértes a Čerhát v Tatabáni-Bánhide (2010).

Prvoradou úlohou Slovenského osvetového centra je pestovanie a šírenie slovenskej kultúry. Dôležitá úloha centru pripadá aj na poli doškoľovania osvetových odborníkov, ktorí sa venujú spolkom, občianskym združeniam a umeleckým kolektívom.

Pestovanie tradícií, ako hlavný predpoklad vzniku regionálnych osvetových centier, má dávnejší pôvod. Do osvetovej činnosti sa zaradilo už v 20. rokoch 20. storočia, kedy minister poľnohospodárstva nariadil, aby sa po celej krajine usporadúvali dožinky a obaračky. Toto „povinné“ pestovanie tradícií zasiahlo aj také osady (i slovenské), kde dovtedy vôbec nebývali žatvy, nepestovalo sa hrozno,

takže ani dožinkové, či obaračkové slávnosti neboli známe. Vznikali nové „nariadené“ tradície. Pri týchto príležitostiach si aktéri po celej krajine obliekali „maďarské šaty“¹. V rokoch 1931 – 1944 pripadala dôležitá úloha folklórnemu hnutiu (Gyöngyösbokrét), následkom čoho lokálne kolektívy začali oživovať svoje tradície v javiskovej podobe. Závažným momentom bolo, že vďaka tomuto hnutiu sa ľudová kultúra stala zároveň súčasťou výučby. Tradičná roľnícka kultúra sa po druhej svetovej vojne začala idealizovať. V kruhu Slovákov v Maďarsku sa folklórne skupiny zakladali predovšetkým v obciach na južnej Dolnej zemi. Len oveľa neskôr vznikli kultúrne kolektívy v severnejších oblastiach krajiny, napríklad aj v Piliši (obciach Kestű a Čív).

V 70. rokoch Demokratický zväz Slovákov v Maďarsku usporiadal prehliadky folklórnych speváckych skupín pod názvom „Vyletel vták“². Vďaka osvetárovi Štefanovi Lamimu sa v tom čase zakladali slovenské „pávie krúžky“. Dedinské kolektívy začali oživovať rôzne zvyky, ktoré si najstarší obyvatelia ešte pamätali.

Slovenské osvetové centrum a jeho regionálne kultúrne strediská dbajú o to, aby boli čo najviac otvorení väčšinovému národu a prezentovali čo najviac zo slovenskej kultúry aj maďarskému obecnstvu. Slovenské divadlo v Sarvaši (od roku 2004) Cervinus Teátrum, aby pre slovenskú dramatikú získalo aj maďarské obecnstvo, uvádza slovenské hry aj v maďarskom jazyku.

Výhodou Slovenského osvetového centra je, že v posledných rokoch funguje zo stálej podpory štátneho rozpočtu a takto má možnosť podporovať činnosť miestnych organizácií a vytvárať pre ne spoločenský priestor. Napríklad Krúžok výšivkárov v Békéšskej Čabe, ktorý približuje a udržiava atmosféru niekdajších priadok, formuje a zachováva kolektív a revitalizuje tradičnú kultúru.

V súčasnosti sú slovenské tradičné jedlá sprístupnené verejnosti, veď tradície kuchárskeho umenia sa dodnes spontánne prežívajú v rodinách. Napríklad v Malej Tarči usporadúvajú gerheňový festival, v jeseni na Sarvaši bývajú dni sliviek, Békéšska Čaba rozprúdila klobásový festival, v novohradskom Veňarci poriadajú haluškový festival, v Malom Kereši závinový, v Šóskúte „kapusníkový“, na Ečeri „sladkú sobotu“. Vďaka nim uzrela svetlo sveta koncom minulého roka dvojazyčná publikácia, ktorá predstavuje tradičné jedlá pripeštianskych Slovákov (Aszódi, Cs. A. – Király, K.: Takto varila starká...). Zaujímavosťou je, že recepty sú zapísané v nárečí.

V roku 2005 Slovenské osvetové centrum zoskupilo svadobné kroje Slovákov v Maďarsku z 20. – 30. rokov 20. storočia (kurátorka Mgr. Katarína Király) a nainštalovalo putovnú národopisnú výstavu v štyridsiatich obciach. Vyšiel aj dvojazyčný obrázkový sprievodca. A čo vyvolala spomenutá výstava? Miestne umelecké kolektívy

¹ Maďarské šaty nemôžeme pripísať žiadnemu regiónu. Je to vymyslené oblečenie, vo farbách trikolory.

² Zvučkou prehliadky bola maďarská ľudová pieseň, podľa ktorej pomenovali hnutie (Röpülj páva!, po slovensky Vyleť páv!) a folklórne skupiny sa stali pávimi krúžkami.

začali skúmať lokálny odev a postupne zanechali „rovnošaty“. A tiež zapísali dovtedy nezdokumentované svadobné obyčaje.

Vďaka putovnej národopisnej výstave sa rozprúdilo hnutie, v rámci ktorého začal záujem o výskum lokálneho tradičného odevu. Keďže niektoré súčiastky starých odevov sa na putovnej výstave už rozpadávali, SOC zorganizovalo semináre pre „šikovné ruky“. Pod vedením odborníkov naučili majiteľov odev reštaurovať.

Oblasť domy zohrávajú pri zachovávaní tradičnej minoritnej kultúry dôležitú úlohu. Niektoré fungujú ako múzeum, respektíve jeho depozit. Keď bol v roku 2008 odovzdaný do činnosti oblasť dom v Cinkote, dbalo sa o to, aby v niekdajšej obývacej izbe vznikol spoločenský priestor, kde je možné usporiadať pravidelné stretnutia a realizovať niektoré tradičné zamestnania.

V Deň Slovákov v Maďarsku (Deň Sv. Cyrila a Metoda) sa zídu Slováci z celej krajiny v osade, ktorú spomedzi uchádzačov vyberie Valné zhromaždenie Celoštátnej slovenskej samosprávy. Na tomto „slovenskom jarmoku regiónov“ sa otvára vhodný priestor, aby prezentovali Slováci z celého Maďarska k prezentovaniu kultúrneho dedičstva.

Slovenské osvetové centrum vyzýva lokálne kolektívy, aby pripravili vlastné reprezentatívne zoznamy obyčajových tradícií. Podľa nich centrum pripraví celoštátnu listinu hodnôt, ktorým hrozí zánik. Takto pristupuje k plneniu programu Unesco o ochrane kultúrneho dedičstva. Je to dobrý spôsob zachrany a zachovávanie tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku, ktorá je organickou súčasťou celomaďarskej a zároveň aj celoslovenskej kultúry.

(autorka je riaditeľkou Slovenského osvetového centra v Budapešti)

Drobná sakrálna architektúra na strednom Spiši

Miroslava Zumerová

Vo štvrtok 26. marca 2009 sa v priestoroch historickej radnice v Levoči uskutočnila výstava s názvom Drobná sakrálna architektúra na strednom Spiši, ktorá trvala do septembra 2009. Prezentovala bohatstvo a posolstvo v krajine situovaných božích múk, kaplniek a krížov. Drobné sakrálné stavby sú hmotným aj duchovným dedičstvom a dielom jednoduchých pracovníkov ľudí. Odzrkadľujú hlbokú vieru a vyznávanie duchovných hodnôt našich predkov, oproti súčasnej, skôr materiálne orientovanej spoločnosti. Malá sakrálna architektúra poskytuje zaujímavý pohľad na spoločensko-historický a kultúrny vývoj regiónu.

Pod termínom drobná sakrálna architektúra rozumieme všetky objekty, ktoré sú voľne zakomponované v krajine. Vo výskume som sa však zamerala na kríže a kaplnky. Stoja na verejných priestranstvách miest a obcí, na rázcestiach, križovatkách a v ťažko dostupnom lesnom teréne, na chodníkoch, pri prameňoch, žriedlách

s uzdravujúcou vodou, na vrcholoch kopcov, v lesných priesmykoch. Do tejto kategórie patria ústredné cintorínske kríže, i tie, ktoré sú postavené pri komunikáciách, alebo na miestach, kde sa odohrali tragické autohavárie.

SNM Spišské múzeum v Levoči sa zapojilo začiatkom tretieho tisícročia do celoslovenskej výskumnej úlohy zameranej na mapovanie objektov drobnej sakrálny architektúry – kaplniek a krížov, na ich historické zhodnotenie i fotodokumentáciu súčasného stavu.¹ Hlavnou koordinátorkou projektu bola etnografka Spišského múzea v Levoči PhDr. Mária Felberová. Výskum riešila etapovito v rozpätí rokov 2001 až 2008. Zdokumentovala 131 objektov drobnej sakrálny architektúry (79 krížov a 52 kaplniek) v 14 obciach stredného Spiša.² V spolupráci so SNM Spišským múzeom v Levoči som sa podieľala na výskume drobnej sakrálny architektúry v okrese Levoča. Do intencií tohto projektu zapadá aj mnou realizovaný terénny výskum vo vybraných obciach, ktorý som spracovala vo forme pasportizačného katalógu v bakalárskej práci.

Tento problematiku som sa venovala od októbra 2007 do mája 2008. Výskum som realizovala v obciach: v Bukovinke, Dlhých Strážoch, Dravciach, Kurimanoch a Spišskom Štvrtku. Všetky obce ležia topograficky v dvoch celkoch – v Levočských vrchoch a Hornádskej kotline. Celkovo som zdokumentovala 55 objektov (48 krížov a 7 kaplniek). V spomínaných obciach dominujú drevené i kamenné kríže. Veľmi vzácne sú kríže odlievané do foriem (najbližšie zlievarne sú v Krompachoch). Vyznačujú sa svojou umeleckosťou a najčastejšie je pri päte kríža umiestnený motív troch Márií alebo Bolesnej Panny Márie. Drevené kríže sa vyznačujú jednoduchosťou. Ozdobné prvky sú veľmi jemné, dôraz sa kladie najmä na plechový, alebo drevený korpus ukrižovaného Ježiša. Dá sa konštatovať, že každý drevený kríž je chránený polkruhovou plechovou strieškou. Autormi boli zruční tesári, ktorí už nežijú. Za zmienku stojí drevený kríž pred farskou budovou v Spišskom Štvrtku. Mimoriadne vzácna drevená plastika Ukrižovaného pochádza z rezbárskej dielne Furmana zo Spišskej Novej Vsi. Drevené aj kamenné kríže sú z prednej strany „en face“ zdobené jednoduchým liatym korpusom Ukrižovaného. Na čelnej strane kamenných podstavcov sú sústredené mená, nápisy, ktoré vystihujú aj pohnútku stavby daného objektu.

Pohnútky postavenia krížov v skúmaných obciach boli rôzne. Najčastejšie ide o kríže, ktoré postavili z vďaky Bohu, za splnenú prosbu, ako prejav poďakovania, alebo sa jedná o kríže venované pamiatke padlých otcov a synov vo vojne. Kríže sa stavali aj ako znak zmierenia sa s osudom, nešťastím, bezdetnosťou. Nielen ako individuálny prejav kajúcnosti, ale aj výzva pre okoloidúcim.³

Pokiaľ ide o kaplnky a božie muky, môžeme konštatovať, že v pásme Levočských vrchov dominujú kaplnky napodobňujúce architektúru spišských dreveníc, ale aj domov v uliciach spišských mestečiek. Charak-

¹ Bedeker k výstave Drobná sakrálna architektúra

² Správa z výskumu Drobnej sakrálny architektúry

³ BUGANOVÁ, K. - ŠANGALA, M.: Kríže Košíc a okolia. Bratislava 2002, s. 11.

terizuje ich akoby nekonečná predná časť strechy-polvalba. Staršie sú pokryté dreveným šindľom, obnovené sú chránené plechovou krytinou. Typologicky sa však od týchto objektov líšia kaplnky a božie muky v obciach Bukovinka, Dlhé Stráže, Dravce a Kurimany. Tie majú prevažne sedlové strechy a z ich rámca sa svojou architektúrou vymyká cintorínska kaplnka Sedembolestnej Panny Márie v Dravciach. Dali ju postaviť bezdetní manželia, ktorí v obci pomáhali mnohopočetným rodinám pri výchove detí.

K mnohým stavbám drobnej sakrálnej architektúry sa dodnes konajú procesie, napríklad počas krížových dní alebo v deň pamiatky zosnulých.

Vyvrcholením celej výskumnej činnosti bola výstava s cieľom upozorniť na význam drobných sakrálnych stavieb v regióne a prispieť k hlbšiemu poznaniu kultúrneho dedičstva krajiny v okolí Levoče a Spišského hradu. Pod vplyvom rastúcej globalizácie je totiž nevyhnutná ochrana, zachovanie a prezentácia kultúrneho dedičstva každého miesta a regiónu. Drobná sakrálna architektúra je jedným z významných prvkov rozvíjania kultúrneho cestovného ruchu a motívom vytvárania kultúrnych trás na regionálnej úrovni.

(autorka je študentkou 2. ročníka magisterského štúdia v odbore kulturológia – riadenie kultúry a turizmu)

Rozvoj mikroregiónu Biely Kameň - správa z odborného podujatia

Michala Dubská – Roman Flóriš – Roman Zima

Dňa 15. decembra 2009 sa v priestoroch Filozofickej fakulty UKF v Nitre na Hodžovej ulici konalo odborne zamerané podujatie pod názvom **Rozvoj mikroregiónu Biely Kameň**. Podujatie sumarizovalo predchádzajúcu viac ako 2-ročnú kooperáciu študentov a pracovníkov Katedry manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre a združenia obcí Biely Kameň, ktoré zastupuje spoločné záujmy obcí Santovka, Demandice, Domadice, Brhlavce a Bory v levickom okrese. Do projektu vstúpili aj zástupcovia Katedry záhradnej a krajinskej architektúry FZKI SPU v Nitre.

Cieľom podujatia bolo spoločné stretnutie, zhodnotenie a prezentácia výsledkov projektu a konkrétnych návrhov rozvojových programov zameraných na oblasť turizmu, kultúry a revitalizácie vidieckych sídel. Na podujatí sa zúčastnili viacerí významní hostia a zástupcovia všetkých zainteresovaných subjektov.

Úvodného slova sa ujal vedúci projektu PhDr. Ladislav Lenovský, PhD. Metodológiu výskumu priblížil PhDr. Boris Michalík, PhD. V ďalšej časti predstavili svoje príspevky zástupcovia projektu zo strany Katedry záhradnej a krajinskej architektúry, Ing. Roman Flóriš, PhD. a Ing. arch. Ivan Čitáry, PhD. Nasledovali prezentácie študentov a doktorandov Katedry manažmentu kultúry a turizmu. K výstupom projektu patrí vytvorenie edukačného materiálu pre žiakov základných škôl vo forme pracovného zošita

(Bc. Vladimír Krumpál, študent 5. ročníka), príručka k poskytovaniu ubytovania v súkromí (Mgr. Michal Kurpaš, interný doktorand), cyklistických trás (Bc. Daniel Polúch, Bc. Anton Mikolajčík, študenti 5. ročníka), projekt náučného chodníka a infor-mačných tabúl, ktoré mapujú

klúčové prírodné a kultúrne atraktivity vybraného územia (Bc. Zuzana Šubová, študentka 5. ročníka, Mgr. Marián Žabenský, interný doktorand). Študenti a doktorandi Katedry záhradnej a krajinskej architektúry prezentovali návrhy revitalizácie vybraných obecných priestorov. Štúdie boli odovzdané starostom v tlačenej podobe a môžu slúžiť k získaniu finančných prostriedkov na ich realizáciu. Takýmto spôsobom obce získajú esteticky, funkčne a architektonicky hodnotný verejný priestor, ktorý môže poslúžiť aj ako inšpirácia pre revitalizáciu iných. Pozitívne hodnotenie vzájomnej spolupráce zo strany združenia obcí Biely Kameň vyjadril Ľubomír Lörincz, starosta obce Santovka. S príspevkom v záverečnej diskusii vystúpil aj Ing. Karol Jurica, vedúci oddelenia cestovného ruchu a regionálneho informačného strediska Nitrianskeho samo-správneho kraja, ktorý naznačil možnosti ďalšej spolupráce. Podujatia sa zúčastnil aj Ľubomír Paulovič, starosta obce Prašice, ktorá s ďalšími obcami reprezentuje mikro-región SOTDUM v topolčianskom okrese. Po prezentácii výsledkov projektu starosta pozitívne zhodnotil realizované práce a vyjadril záujem o vzájomnú spoluprácu. Prvá etapa by mala začať v januári 2010.

Kooperácia viacerých subjektov prináša prospech všetkým zúčastneným stranám v praxi i na akademickej pôde. Študenti majú možnosť aplikovať teoretické znalosti, vykonávať terénny výskum, realizovať svoje nápady, vízie, riešiť konkrétne situácie a zvyšovať tak svoje odborné kompetencie. Pre samosprávy je to možnosť získať nezávislý, kreatívny a odborný pohľad na konkrétne problémy obce, prispievať tak k jej ekonomickému a sociálnemu rozvoju a zvyšovaniu životnej úrovne obyvateľov. Vo vzájomnej konfrontácii odlišných názorov, rozličných výskumných metód a prístupov dochádza k vytváraniu synergického efektu. Výsledkom je vecné a komplexné zhodnotenie problematiky, ktoré je základom pre efektívne a funkčné riešenia. Úspešná prezentácia priniesla okrem zhodnotenia realizovaného projektu aj konštruktívny dialóg, nové možnosti spolupráce a otvorila priestor pre ďalšie podobné aktivity medzi dvoma nitrianskymi univerzitami a samosprávou.

(Príspevok je súčasťou riešenia grantových úloh VEGA 1/0618/08 – Možnosti a spôsoby revitalizácie vidieckych sídiel v podmienkach Slovenska a UGA 1/16/2009 – Kultúra mikroregiónu Biely Kameň – rozvojové programy a ich realizácia – manažment kultúry.)